

Brigadir Mujo Alić

**UPOTREBA BOJNIH OTROVA U SREBRENICI,
SIGURNOJ ZONI UJEDINJENIH NACIJA,
JULA 1995.**

Sarajevo, 2008.

IZDAVAČ: Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti
i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu

ZA IZDAVAČA: Prof. dr. Smail Čekić

UREDNIK: Dr. Bećir Macić

RECENZENTI: Akademik prof. dr. Seid Huković

Dr. Bećir Macić

LEKTOR
I KOREKTOR: Sadžida Džuvic

NASLOVNA
STRANA:

DTP: Anel Grabovica

TIRAŽ:

ŠTAMPA:

**UPOTREBA BOJNIH OTROVA U SREBRENICI,
SIGURNOJ ZONI UJEDINJENIH NACIJA,
JULA 1995.**

PREDGOVOR

Velikosrpski agresor i njegovi kolaboracionisti su na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine po civilima i snagama Armije Republike Bosne i Hercegovine, a posebno po nezaštićenom civilnom stanovništvu u toku povlačenja iz Srebrenice jula 1995, upotrebljavali i hemijsko oružje, uključujući i zapaljiva sredstva.

Rezultati istraživanja prezentirani u ovom radu pokazuju da je agresor upotrebljavao više vrsta bojnih otrova iz raznih sredstava od početka napada na Srebrenicu pa do dolaska civilnog stanovništva na slobodnu teritoriju. Posebno je karakteristično da je agresor upotrebljavao bojne otrove po nezaštićenom stanovništvu koje se kretalo u koloni iz Srebrenice i skupljalo na malom prostoru u raznim rejonima. U takvoj situaciji agresor je po nezaštićenom narodu iz artiljerije, minobacača i drugih sredstava masovno upotrebljavao osim nadražljivaca i psihohemijske bojne otrove. Pored toga, agresor je na pravcu kretanja kolone stanovništva vršio i kontaminaciju vode za piće potoka i bunara, kao i gornji tok rijeke Drinjače.

Autor je, također, pokazao da su posljedice upotrebe navedenih bojnih otrova velike i raznovrsne. Većina nezaštićenog civilnog stanovništva onespobijena je za normalan život, rad i kretanje više dana, a neki su izvršili i samoubistvo. Najveća posljedica takvog stanja ogleda se i u tome da su se ljudi u velikim grupama, pod djelovanjem bojnih otrova, predavali agresoru. Preživjeli civili koji su bili kontaminirani u toku kretanja od Srebrenice do sela Baljkovice i danas imaju posljedice od bojnih otrova, kao što su: isprekidan san, nervoza, smetenost, halucinacije i druge psihičke smetnje.

Ovo je istraživanje podsticaj za dalja istraživanja genocida nad Bošnjacima u Srebrenici jula 1995, kako bi se utvrdili svi oblici zločina u Srebrenici, najvećem masakru u Evropi nakon Drugog svjetskog rata.

Neposredno prije završetka ove studije, nažalost, njen autor, brigadir Mujo Alić je preminuo. Izdavač je odlučio knjigu završiti i objaviti.

Istovremeno, zahvaljujemo autoru na njegovoj kontinuiranoj saradnji sa
Institutom i doprinosu u radu ove ustanove.

Izdavač

METODOLOŠKI PRISTUP

1. Cilj, metode i postupci istraživanja

Cilj istraživanja je da se utvrdi upotreba hemijskog oružja i zapaljivih sredstava od velikosrpskog agresora i njegovih kolaboracionista u širem rejonu Srebrenice za vrijeme agresije na Republiku Bosnu i Hercegovnu, a naročito po nezaštićenom civilnom stanovništvu u toku povlačenja prema slobodnoj teritoriji, jula 1995.

U toku istraživanja korištene su sljedeće **metode i postupci**:

1. analiza dokumenata Komande 2. korpusa Armije Republike Bosne i Hercegovine i Općinskog štaba TO Srebrenica;

2. analiza 54 izjave svjedoka koji su u toku povlačenja iz Srebrenice ka slobodnoj teritoriji vidjeli ili osjetili upotrebu bojnih otrova od agresora. Sa njima je, između ostalog, vođen razgovor o pojašnjenjima nekih konstatacija u izjavama, kao naprimjer:

- nekontrolisano kretanje i odlučivanje;
- halucinacije;
- primijećene pojave kod kontaminiranih saputnika;
- posljedice nakon upotrebe bojnih otrova u toku povlačenja;
- smrtno stradanje od bojnih otrova nekih kontaminiranih civila;

3. intervju sa pojedinim učesnicima u zbjegu;

4. analiza agresorskih dokumenata u vezi sa asanacijom terena i sahrane ubijenih Srebreničana;

5. analiza svjedočenja o upotrebi bojnih otrova, objavljenih u knjizi "Zločini nad Bošnjacima u Srebrenici za vrijeme agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu 1991-1995, Dokumenti i svjedočenja I", knjiga 2 (u daljem tekstu "Srebrenica 1995, knjiga 2"), u izdanju Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu 1999. i

6. analiza istraživanja Human Rights Watcha.

2. Izvori istraživanja

a) Dokumenta

1. Izvještaj Kriznog štaba Teritorijalne odbrane Srebrenica od 5. jula 1992, broj:16/92, o upotrebi bojnih otrova i bombardovanju kasetnim bombama "KRMAČAMA" teritorije općina Bratunac - Srebrenica;

2. Pregled upotrebe hemijskog oružja i zapaljivih borbenih sredstava u rejonu Srebrenice od 5. jula 1992. do 30. juna 1993;

3. Izvještaj Komande 2. korpusa od 20. januara 1993, str. povj., broj: 01/538-202-02, da je agresor zapaljivim aviobombama izazvao šumski požar širokih razmjera;

4. Izvještaj Ratnog predsjedništva općine Srebrenica od 23. januara 1993, broj: 178/93, da je agresor napalm-bombama i zapaljivim granatama izazvao šumske požare na četiri lokacije;

5. Izvještaj Ratnog Predsjedništva općine Srebrenica od 30. januara 1993, broj: 185/93, da je avijacija Vojske Jugoslavije upotrebljavala i bojne otrove na području općina Srebrenica i Bratunac;

6. Izvještaj Komande 2. korpusa od 31. januara 1993, str. povj., broj: 01/338-213-01, da je agresor na području Srebrenice i Bratunca koristio bojne otrove;

7. Informacija Direkcije Republike Bosne i Hercegovine za raseljena lica i izbjeglice od 7. februara 1993, broj: 51/93, o upotrebi zapaljivih eksplozivnih sredstava na prostorima Srebrenice;

8. Protest UNPROFOR-u, Cyriusu Wensu i lordu Davidu Owenu od Štaba Vrhovne komande Oružanih snaga RBiH, broj: 02/237-1, od 11. februara 1993. povodom upotrebe bojnih otrova i na području Srebrenice;

9. Izvještaj Komande 2. Korpusa od 1. marta 1993, str. povj., broj: 01/538-212-03, da je agresor iz artiljerije upotrijebio bojne otrove u rejonu sela Cerske;

10. Izvještaj Komande 2. Korpusa od 13. marta 1993, str. povj., broj: 01/538-242-02, o upotrebi bojnih otrova na području Srebrenice;

11. Izvještaj Štaba oružanih snaga Srebrenica od 19. marta 1993, broj: 248/93, da je agresor iz avijacije upotrebljavao bojne otrove po selima oko Osata (Srebrenica);

12. Izvještaj Računskog centra Štaba vrhovne komande od 19. marta 1993. o upotrebi bojnih otrova sa teritorije Srbije po širem rejonu Srebrenice;

13. Izvještaj Ratnog predsjedništva općine Srebrenica od 3. aprila 1993, broj: 262/93, da je agresor u toku januara – marta 1993. upotrijebio bojne otrove na području Srebrenice;

14. Izvještaj Štaba oružanih snaga Srebrenica od 20. marta 1993, broj: 249/93, da je agresor upotrebljavao bojne otrove po selu Osmačama i okolnim selima na području Srebrenice;

15. Izvještaj Komande 28. divizije kopnene vojske od 21. marta 1996, povj., broj: 02/3-2101/96, o upotrebi bojnih otrova;

16. Pregled upotrebe bojnih otrova i zabranjenih borbenih sredstava od 5. aprila 1992. do 31. decembra 1995. na ratištu BiH od agresora;

17. Izvod iz službene evidencije načelnika ABHO GŠARBiH za mart 1993. o upotrebi bojnih otrova;

18. Informacija GŠARBiH od 10. jula 1995, povj., broj: 6/1025, o primjeni hemijskih borbenih sredstava na teritoriji Srebrenice;

19. Izvještaj o asanaciji terena Nabojna - Okretaljka na Javorniku, načelnika sanitetske službe brigade "Birač" ("Vojska Republike Srpske"), od 29. novembra 1992;

20. Karta obostranog rasporeda snaga u širem rejonu Srebrenice na dan 6. juli 1995;

21. Radna karta istraživačkog tima iz koje se vidi: mjesto - rejon, sat i datum upotrebe bojnih otrova, kao i sredstva primjene (podaci su u radnu kartu uneseni na osnovu izjava svjedoka - učesnika marša).

b) Izjave

- Nijaz Mašić (profesor historije i autor knjige SREBRENICA – AGRESIJA, OTPOR, IZDAJA, GENOCID, Tuzla, 1999;

- Ibrahim Smajić (inženjer tehnolog, pomoćnik komandanta za logistiku 28. divizije Kopnene vojske);

- Ramiz Bećirević (Viša upravna škola i Škola za rezervne oficire, načelnik štaba 28. divizije Kopnene vojske);

- Smajo Mandžić (profesor odbrane i zaštite);

- Ahmet Mehmedović (hemijski prerađivač);

- Ekrem Salihović (građevinski tehničar);

- Hazim Džananović (Vojna akademija, poručnik);

- Hasib Baltić (srednja stručna sprema);

- Huso Burić (hemijski tehničar);

- Senahid Mehmedović (srednja stručna sprema);

- Suljo Hasanović (prosvjetni radnik, profesor);

- Dr. Ilijaz Pilav (hirurg u bolnici Srebrenica);

- Aziz Salihović (srednja stručna sprema);

- Avdo Vranjkovina (mehaničar-vozač);

- Fahrudin Hasanović (rudarski tehničar);

- Ibrahim Majstorović (rudarski tehničar);

- Velid Ibrahimović (rudarski tehničar);

- Senad Avdić (građevinski tehničar);

- Nezir Hodžić (diplomirani inženjer agronomije);

- Kasim Jahić (rudar);

- Mustafa Šaćirović (srednja stručna sprema - ugostitelj);

- Salih Muratović (rudarski nadzornik, penzioner);
- Mirsad Husić (srednja stručna sprema);
- Nurus Memišević (rudar);
- Abdurahman Bošnjak (student);
- Mirza Stočević (penzioner);
- Mehmedalija Husić (osnovna škola);
- Mensur Smajlović (srednja stručna sprema);
- Muhidin Orić (saobraćajni tehničar);
- Senahid Mešanović (radnik - penzioner);
- Smajo Mustafić (srednja stručna sprema mašin-bravar);
- Mehmedalija Mehić (građevinar);
- Dr. Avdo Hasanović (direktor ratne bolnice u Srebrenici);
- Ibrahim Bećirević (major);
- Amir Kulagić (inženjer elektrotehnike, Načelnik Štaba 280. lahke brdske brigade, kapetan);
- Vejiz Šabić (građevinski tehničar, Komandant 284. lahke brdske brigade),
- Murat Muratović (KV vozač);
- Mehmedalija Omerović (srednja stručna sprema, vozač);
- Sabahudin Hadžiabdić (student mašinstva);
- Adil Muhić (diplomirani inženjer mašinstva);
- Jakub Jakubović (radnik);
- Ramo Halilović (građevinar);
- Admir Ahmetović (vozač);
- Ejub Dedić (prosvjetni radnik);
- Dr. Fatima Klempić-Dautbašić (ljekar specijalista ginekolog);
- Sakib Huseinović (mašin-bravar);

- Enes Ustić (turistički tehničar);
- Omer Hodžić (radnik);
- Hamed Bašić (radnik);
- Šahin Cocalić (rudarski tehničar);
- Bekir Hasanović (taksi vozač);
- Ramiz Mehmedović (zemljičar);
- Mustafa Špijadić (trgovac);
- Džemaludin Bećirović (diplomirani ekonomista i odbornik SO Srebrenica);

c) Drugi izvori

- laboratorijska analiza pronađenih specijalnih ručnih bombi;
- podaci iz intervjua s nekim od preživjelih učesnika u zbjegu;
- pohvale pukovnika Vinka Pandurevića, komandanta Zvorničke brigade VRS;
- videokaseta "Krik iz groba";
- Srebrenica 1995 – knjiga 2, Dokumenti i svjedočenja I, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerzitet u Sarajevu, Sarajevo, 1999;
- Izvještaj Human Rights Watcha, HEMIJSKI RAT U BOSNI? – Neobična iskustva preživjelih Srebreničana, Srebrenica 1995, knjiga 2, str. 250-355.

I

HISTORIJAT NASTANKA I UPOTREBE BOJNIH OTROVA

1. Bojni otrovi kao borbena sredstvo

Hemija BOT je posebna grana vojne hemije čiji je osnovni zadatak pronalaženje i ocjenjivanje toksičnih supstanci pogodnih za vođenje hemijskog rata. Primjena bojnih otrova i otrovnih supstanci iz odgovarajućih tehničkih sredstava u ratu ima za cilj uništavanje ili onesposobljavanje ljudi, životinja, vegetacije i materijalno tehničkih sredstava. Bojni otrovi i otrovne materije su supstance sa jasno definisanim fizičkim, hemijskim i fiziološkim osobinama. Oni mogu kontaminirati ljude, životinje, materijalna dobra, zemljište, vodu i biljke. Na nezaštićenim ljudima i stoci prouzrokuju povrede, a u ekstremnim slučajevima i smrt, dok na zemljištu, objektima i materijalnim dobrima, uključujući i vodu, izazivaju manju ili potpunu neupotrebljivost.¹

Bojni otrovi su hemijske supstance, bez obzira u kom su agregatnom stanju. Mogu se upotrebljavati za neposredno toksično djelovanje na čovjeka, životinje i rastinje.

Sva hemijska jedinjenja, upotrijebljena namjerno u količinama i na način da, direktno ili indirektno, odmah ili poslije izvjesnog vremena, mogu prouzrokovati psihološke poremećaje ili prestanak životnih funkcija čovjeka, životinje ili biljke, treba smatrati bojnim otrovima.

Prema načinu djelovanja na organizam čovjeka i otrovnim osobinama bojni otrovi dijele se na:

- otrove za privremeno onesposobljavanje ljudi (nadražljivci i psihohemijski) i
- smrtonosne otrove (nervno - paralitički, plikavci, zagušljivci i bojni otrovi općeotrovnog djelovanja ili krvni bojni otrovi).

Na osnovu vremena trajanja toksičnog djelovanja bojni otrovi dijele se na:

- kratkotrajne, koji se na zemljištu ili atmosferi zadržavaju 10 minuta do nekoliko sati (fozgen, sarin i klorcijan) i

¹ Mujo Alić, PRIRUČNIK ZA OBUKU I ZAŠTITU GRAĐANA OD HEMIJSKOG, BIOLOŠKOG I NUKLEARNOG ORUŽJA, Federalno ministarstvo odbrane BiH, Sarajevo, 1997, str. 9-22.

- dugotrajne, koji se na zemljištu, objektima ili atmosferi zadržavaju nekoliko sati do nekoliko dana.

Bojni otrovi za onesposobljavanje ljudi su: nadražljivci (hloracetofenon, CS i psihohemijski, BZ i LSD-25).

Bojnim otrovima pune se: avionske bombe, bojeve glave raketa, artiljerijske granate, minobacačke tromblonske mine, specijalne ručne bombe, otrovne dimne kutije i razna diverzantska sredstva.

2. Historijat nastanka i upotrebe bojnih otrova

Od petstote godine prije naše ere toksične materije su primjenjivane u ratne svrhe. Njihov razvoj, od najprimitivnijih do savremenih hemijskih supstanci, i način njihove primjene išli su u korak s razvojem hemije i tehnike. Razvijena hemijska industrija čini osnovu za proizvodnju bojnih otrova.

Krajem 19. vijeka Njemačka je raspolagala razvijenom hemijskom industrijom - prvenstveno industrijom za sintezu organskih jedinjenja, posebno sintetičkih boja - koja je imala dosta razrađenih hemijskih procesa za dobijanje toksičnih jedinjenja. Ostale države, kao što su Francuska, Velika Britanija i druge zemlje, u tom su pogledu mnogo zaostajale za Njemačkom.

Upotreba ovih jedinjenja oduvijek je smatrana nečasnom i nedopuštenom za ratne svrhe, pa je u to vrijeme čovječanstvo opravdano bilo zabrinuto radi njihove moguće upotrebe. Na taj bi način moglo doći do masovnog uništavanja, ne samo vojske na frontu nego i civilnog stanovništva u pozadini.

Radi toga se više puta pokušavalo da se na bazi raznih međunarodnih dogovora proizvodnja i upotreba bojnih otrova zabrani i stavi pod kontrolu. Takav međunarodni dogovor prvi je puta potpisan između Francuske i Njemačke 1867. u Strazburu. Kasnije je potpisana Petersburška deklaracija 1868, a 1874. Briselska deklaracija o zabrani primjene otrova u vojne svrhe.

U Hagu 1899. veliki broj država potpisao je dogovor o zabrani upotrebe toksičnih jedinjenja u ratne svrhe. Neke vodeće vojne sile nisu potpisale ovaj dokument (SAD i Velika Britanija). Kasnije, također u Hagu, 1907. potpisana je poznata Haška konvencija o potpunoj zabrani upotrebe bilo koje vrste

hemijskog oružja. SAD ni ovog puta nisu potpisale spomenutu konvenciju. Međutim, praksa je pokazala da nisu poštovane obaveze navedene u međunarodnim dogovorima i konvencijama.

3. Razvoj proizvodnje bojnih otrova za vrijeme Prvog svjetskog rata

Hemijsko oružje prvi je put primijenjeno u Prvom svjetskom ratu (1914-1918) koji je poznat u historiji kao rat u kome su masovno upotrebljavani bojni otrovi, tada nazvani "OTROVNI GASOVI". Dugotrajni period vođenja rata pozicionog karaktera uvjetovao je upotrebu bojnih otrova u ratne svrhe od obiju zaraćenih strana. Nijemci, unaprijed pripremljeni za hemijsko ratovanje, prvi su upotrijebili bojne otrove, jer im poziciono - rovovsko i dugotrajno ratovanje nije odgovaralo.

U cilju neutralisanja neprijatelja, omogućavanja proboja fronta i prelaska u manevarski rat, Njemačka je krajem 1914. i početkom 1915. počela s povremenom upotrebom artiljerijskih hemijskih granata. Rezultati ovakvog načina upotrebe bojnih otrova bili su ispod očekivanja, zbog ograničenog broja upotrijebljenih artiljerijskih hemijskih granata i relativno niske toksičnosti upotrijebljenih bojnih otrova. Poučeni iskustvom, Nijemci su formirali specijalne jedinice za upotrebu bojnih otrova i počinju ih masovno upotrebljavati, koristeći nosintetizovane toksične materije i nova sredstva za upotrebu.²

Saveznici zauzvrat također formiraju specijalizovane jedinice za upotrebu bojnih otrova i već krajem 1915. i početkom 1916. počinju sa masovnom primjenom bojnih otrova protiv Nijemaca. Na ovaj način svjetski oružani sukob poprimio je karakter pravog hemijskog rata u kome je isproban i upotrijebljen veliki broj toksičnih materija, od kojih se neke i danas nalaze u arsenalu bojnih otrova. Za vrijeme tog rata isprobana su i usavršena mnoga sredstva za upotrebu bojnih otrova, a paralelno je razrađena i taktika upotrebe.

² Momčilo Brajović, HEMIJA BOJNIH OTROVA, Savezni sekretarijat za narodnu odbranu, Beograd, 1983, str. 16. i 17.

U toku Prvog svjetskog rata od bojnih otrova, kao oružja u povoju, izazivani su veliki gubici. Bilo je oko 150.000 ljudskih žrtava i oko 1.400.000 povrijeđenih - kontaminiranih ljudi.

Bojni otrovi korišteni su u napadu, odbrani, za sprečavanje uvođenja rezervi, za iznuravanje, onesposobljavanje i za stvaranje straha i panike, a sve u cilju dezorganizacije u borbenim redovima neprijatelja.

Pojavom dugotrajnih bojnih otrova (DBOT), posebno S-iperita, javljaju se znatno povoljnije mogućnosti kontaminacije zemljišta i objekata, tzv. hemijsko zaprečavanje. Na ovaj su način bojni otrovi postali oružje sa specijalnom taktičkom primjenom, koja je tokom rata često i praktično provjerena.

Paralelno sa pronalaženjem bojnih otrova usavršavala su se i sredstva za njegovu primjenu (aviohemijske bombe, artiljerijske i MB hemijske granate, specijalne ručne bombe, hemijske tromblonske mine, raspršivači bojnih otrova, specijalna sredstva za polivanje bojnih otrova i kontaminaciju zemljišta – objekata).

4. Razvoj bojnih otrova između Prvog i Drugog svjetskog rata

Pregovori o zabrani proizvodnje i upotrebe bojnih otrova, vođeni poslije završetka Prvog svjetskog rata između zainteresovanih zemalja, 1921. u Denovi i 1922. u Vašingtonu završeni su bez uspjeha.

U Ženevi je 1925. potpisana poznata Ženevska konvencija o zabrani upotrebe svih vrsta otrova u ratne svrhe. Međutim, ni ovu konvenciju nisu potpisale SAD i Japan, a mnoge je zemlje nisu ratifikovale dugo godina poslije potpisivanja.

Uprkos svim zabranama poslije Prvog svjetskog rata, ubrzano se radilo na istraživanju i usavršavanju hemijskog oružja, a došlo je i do njegove primjene. Bojne otrove prvo je upotrijebila fašistička Italija 1936. u ratu protiv Etiopije, kada je italijanska armija upotrijebila plikavce, a zatim zagušljivce. Od ukupnih gubitaka u etiopskoj armiji, 30% otpada na žrtve od hemijskog oružja.

Japanska armija, koja je bila naoružana hemijskim oružjem, povremeno je upotrebljavala bojne otrove u ratu protiv Kine od 1937. do 1943. U

nekim borbama na gubitke kineskih snaga bilo je do 10% gubitaka izazvanih bojnim otrovima.

Tridesetih godina prošlog vijeka sintetizovan je N-iperit, razrađen metod dobijanja luizita i stvorene nove recepture za proizvodnju bojnih otrova, posebno nadražljivaca.

Razdoblje između ova dva rata karakteristično je po brzom usavršavanju ratne tehnike, posebno avijacije, artiljerije, minobacača, diverzantskih sredstava i drugog oružja. Povećavanjem radijusa djelovanja avijacije i vatrene moći artiljerije, otvorena je nova mogućnost za upotrebu bojnih otrova i zapaljivih sredstava. Za razliku od Prvog svjetskog rata, kada se hemijsko oružje koristilo samo na frontu, poslije se moglo koristiti po cijeloj teritoriji protivnika. Ovakvo stanje nameće obavezu zaštite i vojske i civilnog stanovništva, te se u svim zemljama pristupilo rješavanju ovog problema.³

5. Razvoj bojnih otrova poslije Drugog svjetskog rata

U toku Drugog svjetskog rata Njemačka je raspolagala velikim kapacitetima za proizvodnju bojnih otrova.

Tako je u 1943. hemijska industrija Njemačke osigurala proizvodnju 180.000 tona različitih bojnih otrova. Tokom Drugog svjetskog rata Njemačka je držala u strahu cijeli svijet pred mogućnošću primjene HO, stvarajući u određenim momentima krajnje napetu situaciju. Do primjene bojnih otrova ipak nije došlo.

Njemačka, a kasnije i savezničke armije, pripremile su se za upotrebu novih bojnih otrova iz grupe organofosfornih jedinjenja, nazvanih "nervnim bojnim otrovima". Pronalaskom ovih jedinjenja nastala je prekretnica koja je označila kvalitetno novu kategoriju bojnih otrova.

Cjelokupna istraživanja iz okvira ove oblasti rađena su u tajnosti do kraja Drugog svjetskog rata. Poslije završetka ovog rata objavljen je veliki broj radova iz ove oblasti, posebno iz oblasti fiziološke aktivnosti jedinjenja.

³ Momčilo Brajović, nav. dj., str. 18.

Poslije Drugog svjetskog rata došlo se do podataka da je grupa njemačkih stručnjaka, na čelu sa Schraderom, još 1934. počela raditi u oblasti organofosfornih, fiziološki aktivnih jedinjenja. Za ove radove zainteresovalo se njemačko ministarstvo, te se već 1937. sintetizovao TABUN, 1938. SARIN, a 1944. SOMAN. Njemačka je već januara 1940. bila pripremljena za industrijsku proizvodnju organofosfornih jedinjenja.

U Engleskoj 1939. počinje istraživanje organofosfornih jedinjenja. Na kraju Drugog svjetskog rata Englezi su imali znatne rezerve jednog novog otrova pod nazivom DFP, koji je usvojen kao novi bojni otrov.

U SAD su 1942. objavljeni radovi o istraživanju organofosfornih jedinjenja. Međutim, temeljiti radovi počinju nakon Drugog svjetskog rata. U armiji SAD sarin, kao osnovni bojni otrov, proizveden je i pripremljen za upotrebu.

Za sada su zanimljivi za primjenu u ratne svrhe organofosforni tiholinski inhibitori, čija aktivnost zavisi i od njihove prostorne konfiguracije. Ovu grupu čine jedinjenja pod nazivom "V" otrovi. Pored ovih ništa manju ulogu nisu imali ni tzv. "HUMANI BOJNI OTROVI", na čijoj se proizvodnji intenzivno radilo po završetku Drugog svjetskog rata. Među njima istaknuto mjesto zauzimaju PSIHOOTROVI I BILJNI OTROVI.

Poznato je da se u naoružanju mnogih armija nalaze razne vrste hemijskog oružja sa raznim vrstama bojnih otrova, koje je moguće upotrijebiti u svim vidovima ratnih djelovanja s različitim ciljem. Zato se mogućnost upotrebe hemijskog oružja u budućim ratnim djelovanjima ne može isključiti.⁴

U američko - vijetnamskom ratu od 1960. do 1975. Amerikanci su upotrebljavali bojne otrove za onesposobljavanje ljudi (CS, BZ i LSD). Tada je kontaminirano oko 1.400.000 ljudi, mrtvih oko 500, te su tuženi međunarodnom sudu u Hagu, nakon čega su prestali upotrebljavati BZ i LSD (droga).⁵

Agresor na Hrvatsku, RBiH i Kosovo upotrebljavao je bojne otrove za onesposobljavanje, najčešće CS. Posebno je zabilježena njihova upotreba po civilnim stanovnicima Srebrenice u vrijeme njihovog izvlačenja na slobodne

⁴ Isto, str. 19.

⁵ Camil Huseinbašić, CIVILNA ZAŠTITA, Federalno ministarstvo odbrane BiH, Sarajevo, 1999, str. 92.

teritorije jula 1995. Rusi su, također, upotrebljavali bojne otrove u ratu u Čečeniji početkom decembra 1999.⁶

U posljednjih 10 godina masovno se upotrebljavaju bojni otrovi, naročito po civilnom stanovništvu koje nema sredstva lične zaštite.

U narednim ratovima, posebno lokalnim, očekivati je upotrebu HO, prvenstveno bojnih otrova za onesposobljavanje ljudi i uništavanje biljaka.

JNA je prije početka agresije na RBiH sačinila obimnu studiju o nedostatku joda u vodama na području Srebrenice i Žepe i njihovom utjecaju na psihofizičku konstituciju tamošnjeg stanovništva. Dokaz za to je Informacija komande 17. k. bivše JNA, od 19. marta 1992. dostavljena GŠSFRJ pod povj. brojem: 19/52-71, a veza akt GŠOS SFRJ od 17. marta 1992. povj. broj: 546. Naime, "razrađen je program za plansko okruženje nesrpskog stanovništva u Podrinjskom slivu i odobren BIO komplet". Pristigli su nalazi naučnog tima VTI - a koji ispituje analizu pitke vode i izvora Podrinjskog sliva. Riječ je o niskojodnim vodama tako da izuzimanjem soli iz ishrane dolazi do niza poremećaja tzv. endokrinih organa, a u psihološkom smislu lica doživljavaju: konfrontaciju, labilnost, agresivnost, sklonost anarhiji i podobnost za psihološke manipulacije. Ovu informaciju dostavio je GŠARBiH MF u Sarajevu (odjeljenje za odbrambene nauke i tehnologije) pod povj. brojem: 39/95 od 8. decembra 1995. Zbog toga se pripremala i ostvarila zabrana dostave soli, kako bi se stanovništvo Srebrenice i Žepe što više mučilo i obolijevalo od gušavosti i ostalih bolesti. U Žepu su, tokom agresije sve do njene okupacije 25. jula 1995, propuštena samo dva konvoja hrane u kojima su bile male količine soli.

Ilustracije radi, navodimo dio izjave (prilog na str. 37) dr. Ilijaza Pilava, hirurga, koji je u toku cijelog rata operisao ranjenike u Srebrenici pod izuzetno teškim uvjetima. Izvršio je 1.076 hirurških zahvata, uključujući i otvaranje glave. Konstatovao je da je od druge polovine 1994. evidentiran porast oboljenja štitnjače, karcinoma, znakova hipertireoze. Kod mlađe ženske populacije više su zabilježena navedena oboljenja.

U istom periodu primijetio je pojavu karcinoma kod mladih muškaraca, koji su u bolnici operisani pod kliničkom slikom puknutog čira. Uglavnom se

⁶ Mujo Alić, UPOTREBA HEMIJSKOG ORUŽJA I ZAPALJIVIH SREDSTAVA U AGRESIJI NA BOSNU I HERCEGOVINU, FMO FBiH, 2000, str. 9, 13.-24, 44, 45, 57-59, 63-65, 79-82. i 117.

radilo o muškarcima mlađim od 35 godina, a među njima dva 18-godišnjaka s jako uznapredovalim oboljenjima i vrlo brzim smrtnim ishodom. Jednom je bilo ime Halil, ali se prezimena ne sjeća, niti se sjeća imena i prezimena drugog mladića.

6. Proizvodnja bojnih otrova u SFRJ

U SFRJ proizvodili su se sljedeći bojni otrovi:

a) Smrtonosni:

- sarin;
- iperit;
- fozgen i

- laboratorijski su se proizvodili: nervni tipa soman, VX otrovi, tabun, odnosno plikavci tipa N-iperit, luizit i armin.

b) Nesmrtonosni bojni otrovi (za onesposobljavanje ljudi)

- nadražljivci tipa hloracetofenon, CS i CS -1, adamsit, hlorpikrin i
- psihohemijski otrovi, tipa BZ i LSD-25.

Bojni otrovi proizvodili su se u: Kruševcu (preduzeću "MILOJE ZAKIĆ"), Lučanima (preduzeće "MILAN BLAGOJEVIĆ"), Barić (preduzeće "PRVA ISKRA") i VTI POTOCI KOD MOSTARA.

JNA je raspolagala sljedećim vrstama bojnih otrova:

- sarinom;
- S - IPERITOM;
- fozgenom;
- hloracetofenonom;
- "BZ";
- CS i
- CS - 1.

Ovim vrstama bojnih otrova punjene su artiljerijske hemijske granate, minobacačke hemijske mine, aviohemijske bombe, tromblonske hemijske mine, specijalne ručne bombe, otrovno dimne kutije i razna diverzantska sredstva.

7. Posljedice upotrebe bojnih otrova na zdravlje i život živih bića i biljnog svijeta

Bojni otrovi, bez obzira kojoj grupi pripadaju, nakon upotrebe reaguju na okolinu. Procesi koji tom prilikom nastaju su fizičke ili hemijske prirode.

Hemijske promjene mogu biti veoma različite. Poredeći djelovanje bojnih otrova na ljude i životinje sa djelovanjem vatrenog oružja, uočljiva je prednost primjene HO. Bojni otrovi na živom organizmu ne prouzrokuju mehaničke ozljede, nego hemijske i psihološke, zavisno od specifičnosti upotrijebljene vrste bojnih otrova. Dovoljno je kontaminirati atmosferu, zemljište, vodu ili predmete oko cilja, pa da cjelokupno ljudstvo bude izloženo djelovanju bojnih otrova. Ozljede nanesene djelovanjem bojnih otrova su različite, što zahtijeva specijalne mjere prve pomoći i složen način liječenja. Bojni se otrovi lahko primjenjuju i podešeni su za masovnu upotrebu u velikim količinama i na velikom prostranstvu. Djeluju vrlo brzo i u vrlo malim koncentracijama s velikim poražavajućim djelovanjem na moral i psihičko ponašanje ljudi, posebno na slabo zaštićeno ljudstvo.

Bojni otrovi imaju lokalno i opće djelovanje na ljudski organizam. Pod lokalnim djelovanjem podrazumijeva se pojava toksičnog efekta na mjestu dodira bojnog otrova s organizmom (na koži pojava crvenila, plikova), očima (suzenje, pomućen vid) i organima za disanje (gušenje).

Kod općeg djelovanja bojni otrovi, poslije prodiranja u krv, raznose se po cijelom organizmu, djelujući na sve ili na većinu ćelija organizma. Neki bojni otrovi sprečavaju proces disanja, drugi djeluju na nervni sistem, treći otežavaju razmjenu materija (metabolizam), dok četvrti izazivaju jake nadražaje sluzokože očiju i nosa, kao i gornjih disajnih puteva.

Do trovanja bojnim otrovima dolazi pri udisanju njihovih para u kontaminiranom zraku i pri neposrednom djelovanju na oči, sluzokožu i kožu

čovjeka ili životinja. Trovanje može nastati i uzimanjem hrane i vode kontaminirane bojnim otrovom.

Većina bojnih otrova (fozgen, iperit, sarin i dr.) imaju sposobnost da se akumuliraju u organizmu, zbog čega mogu izazvati ozbiljna oštećenja organizma.

8. Međunarodni propisi o zabrani upotrebe bojnih otrova

Postoji dosta dokumenata kojima je zabranjena upotreba bojnih otrova i biološkog oružja u ratne svrhe. Između ostalog, može se navesti sljedeće:

- Haška konvencija o potpunoj zabrani upotrebe bilo koje vrste hemijskog oružja, potpisana u Hagu 1907;
- Ženevska konvencija (Protokol iz 1925);⁷
- Rezolucija IV međunarodnog kongresa mikrobiologa (Kopenhagen) 1947;
- Apel međunarodnog Crvenog krsta i Crvenog polumjeseca da sve zemlje prihvate Ženevski protokol, 1952;
- Rezolucija Generalne skupštine OUN 1966;
- Međunarodna Konferencija o ljudskim pravima, održana u Teheranu 1968;
- Poziv generalnog sekretara UN U Tanta 1969. i
- Pripremljena i prihvaćena za potpisivanje 10. aprila 1972. Konvencija o zabrani razvoja, proizvodnje i skladištenja biološkog i toksikološkog oružja. Ova Konvencija stupila je na snagu 26. marta 1975, a nisu je prihvatile neke članice OUN.⁸

Sva navedena dokumenta kojima je zabranjena upotreba HO prekršena su u toku agresije na RBiH. Agresor je upotrebljavao HO iz avijacije, artiljerije,

⁷ Momčilo Brajović, nav. dj., str. 16. i 17.

⁸ Radovan Jović - Nebojša Jović, PROTIVBIOLOŠKA ZAŠTITA U MIRU I RATU, (bez oznake izdavača i godine izdanja) str. 9.

minobacača i raznih diverzantskih sredstava kako po jedinicama ARBiH tako i po nezaštićenom civilnom stanovništvu.⁹

II

UPOTREBA BOJNIH OTROVA U SREBRENICI, SIGURNOJ ZONI UJEDINJENIH NACIJA, JULA 1995. I POSLJEDICE

⁹ Vidi knjigu: Mujo Alić, UPOTREBA HEMIJSKOG ORUŽJA I ZAPALJIVIH SREDSTAVA U AGRESIJI NA BOSNU I HERCEGOVINU.

ba bojnih otrova

U agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu velikosrpski agresor i njegovi kolobaracionisti koristili su zapaljiva i hemijska oružja, zabranjena Ženevskim konvencijama i drugim odredbama međunarodnog prava. O tome svjedoče brojni zapaljeni objekti u Sarajevu (zgrada Skupštine i Vlade Republike Bosne i Hercegovine, zatim Orijentalnog instituta, Glavne pošte, Narodne i Univerzitetske biblioteke, Željezničke stanice, kulturno - sportskih centara "Zetra" i "Skenderija", kao i "Unisa", "Elektroprivrede", "Energoinvesta" i dr.), Brčkom, Gradačcu, Goraždu, Jajcu i drugim gradovima. Hemijsko oružje agresor je, između ostalog, upotrijebio i 6. juna 1992. kada je bojni otrov ubacio u podrum željezničke stanice u Podlugovima (20 km sjeveroistočno od Sarajeva), gdje je bila zatočena grupa logoraša, oko 50 civila Bošnjaka i Hrvata. Od tada pa do 31. januara 1993. Registrirano je 255 hemijskih napada, od čega je oko 100 izvršeno u široj okolini Sarajeva. Hemijsko oružje agresor je najmasovnije koristio po gradovima, odnosno širem području Sarajeva, Brčkog, Gradačca, Maglaja, Tešnja, Srebrenice, Goražda i Jajca. Najveća koncentracija upotrebe hemijskog oružja zabilježena je u augustu 1992 (77), a najmanja u novembru iste godine (9).¹⁰

Agresor je najčešće koristio zapaljive i napalm aviobombe, kao i artiljerijske granate i minobacačke mine punjene bojnim otrovima. Zapaljivim artiljerijskim granatama najčešće je bilo izloženo Sarajevo (naselje Pavle Goranin, Jevrejsko groblje, Žuč i dr.), zatim Jajce i Gradačac. Kasetne i

¹⁰ Smail Čekić, AGRESIJA NA BOSNU I GENOCID NAD BOŠNJACIMA 1991.-1993., NIIP "Ljiljan", Sarajevo, 1994, str. 161-162.

napalm bombe, uz rakete "zemlja-zemlja", pricinile su sredinom augusta 1992. strašna razaranja u Jajcu i to po središnjem dijelu grada, gdje su živjeli većinom Bošnjaci, nakon čega su uslijedili artiljerijski napadi.¹¹

U velikim urbanim sredinama agresor je najčešće koristio "humane" bojne otrove tipa suzavac i kijavac, odnosno nadražljivce. U manjim naseljima i po položajima boraca Armije Republike Bosne i Hercegovine selektivno je korišten fosgen i iperit, bojni otrovi koji su u Prvom svjetskom ratu kontaminirali nekoliko stotina hiljada vojnika i nanijeli osam puta veće gubitke nego svi drugi otrovi zajedno.¹²

Upotreba bojnih otrova, odnosno hemijskog oružja, u širem rejonu Srebrenice može se podijeliti na dva razdoblja:

a) **od 22. aprila 1992. do 30. juna 1993;**

b) **od 6. do 16. jula 1995.**

a) **Razdoblje od 22. aprila 1992. do 30. juna 1993.**

Za ovo razdoblje karakteristično je da je agresor iz artiljerije i avijacije najviše upotrijebio bojne otrove u toku februara i marta 1993.¹³

U periodu od 22. aprila i 4. maja 1992. od djelovanja bojnih otrova u Srebrenici su smrtno stradali: Avdo Jelkić (direktor knjižare) i njegova žena Behka, zatim Meho Vejzović (direktor komunalnog preduzeća) i njegova žena, zatim Avdo Dautbašić (penzioner) i njegova žena Halida, te Mehmed Selimović i njegova žena Mela, kao i Esad Fazlić i njegova žena.¹⁴

Sva naprijed navedene osobe prethodno su otrovane u prostorijama, ubacivanjem specijalne ručne hemijske bombe, a zatim su prostorije – objekti, zajedno sa žrtvama, zoljama zapaljeni.

Pri nailasku na protivpješadijsko-hemijsko minsko polje u rejonu sela Ježestice (istočno od sela Kravice) 8. augusta 1992. smrtno je stradalo 7 -

¹¹ Isto, str. 162.

¹² Isto, str. 162-163.

¹³ Vidi Tabelu 1. 25. i 11, str. 69.

¹⁴ Izjave svjedoka Amira Kulaglića, str. 48.

10 ljudi, među kojima Haso Mehmedović, Besim Topalović (Jastrijeb), Vehid Omerović (Čupo) i zet medicinske sestre Mejre Efendić (identitet nepoznat).¹⁵ Imena ostalih žrtava stradalih od hemijskih nagaznih mina nismo mogli ustanoviti.

Jedan čovjek s nadimkom "Lovac" (iz sela Sućeska) smrtno je stradao od otrovnog metka, iako rana nije bila opasna po život.¹⁶

Agresor je samo u širem rejonu Srebrenice upotrebljavao bojne otrove iz poljoprivredne avijacije (uređaji za rasturanje vještačkog gnojiva na njivama) za vrijeme zabrane upotrebe borbene avijacije koju su uspostavile Ujedinjene nacije.

b) Razdoblje od 6. do 16. jula 1995.

U drugom razdoblju agresor je napao i zauzeo Srebrenicu, sigurnu zonu UN - a, protjerao i likvidirao brojne Bošnjake.

Agresor je nakon zauzimanja Srebrenice odvajao žene, djecu, starije i bolesne osobe u selu Potočarima i deportovao ih kamionima u pravcu Kladnja. Vojnosposobno ljudstvo (oko 12.000 - 15.000 muškaraca i jedan broj žena-djevojaka) povlačilo se u rejone sela Šušnjara i Jagliča, odlučni da se ne predaju zločincima, nego da se probiju u pravcu Tuzle ka slobodnoj teritoriji pravcem: Jaglič – Buljim – Pobuđe – Cerska – Snagovo - Crni Vrh – Križevići – Baljkovica – Nezuk. Niko od predstavnika OUN nije ni pokušao zaštititi stanovništvo u Srebrenici i Potočarima, a posebno u toku povlačenja prema Tuzli, odnosno slobodnoj teritoriji RBiH. U sklopu općeg plana zauzimanja Srebrenice i tokom egzodusa stanovništva stvoren je povoljan ambijent, odnosno uvjeti za upotrebu bojnih otrova od agresora. Na slobodnu teritoriju do 6. aprila 1996, od 12.000 do 15.000 ljudi, stiglo je oko 5.000 preživjelih.

U rejonu sela Buljima i sela Kamenice 12/13. jula 1995, pod djelovanjem bojnih otrova, agresoru se predalo nekoliko grupa ljudi (100-300) koji su zatvoreni u hangar u selu Kravici gdje su kasnije likvidirani.¹⁷

¹⁵ Izjave svjedoka: Dr. Ilijaz Pilav, Ibrahim Bećirević i dr. Fatima Klempić-Dautbašić, str. 40, 46, 54.

¹⁶ Izjave svjedoka: Amir Kulaglič i dr., str. 47.

Zbog djelovanja bojnih otrova u rejonu Nove Kasabe 13. jula 1995. agresoru se predalo oko 3.000 - 4.000 ljudi, od kojih je većina likvidirana.¹⁸

Za nepuna tri dana, u toku egzodusa, od 12. do 14. jula 1995, pod djelovanjem bojnih otrova, zarobljeno je, a zatim ubijeno oko 3.000 - 4.000 ljudi. Šesnaestog jula u širem rejonu Baljkovice, zarobljeno je oko 1.500 - 2.000 ljudi, koji su kasnije likvidirani.¹⁹

U toku cijelog puta od Jagliča preko Buljimske Kamenice, planine Udrč, Križevačkih Njiva i Baljkovice, do dolaska na slobodnu teritoriju, većina naroda je bila skoro u cjelini pod djelovanjem otrova, jer ih je na tom putu stalno gađala artiljerija i minobacači s hemijskim granatama napunjenim bojnim otrovima. Osim toga, na pravcima povlačenja kolone, agresor je kontaminirao potoke, bunare i izvore bojnim otrovima CS-om i BZ-om i LSD-25. Ispred agresorskih zasjeda upotrebljavao je i otrovno dimne kutije, pri povoljnim meteorološkim uvjetima za agresora.

Agresor je od 22. aprila 1992. do 31. decembra 1995. 117 puta upotrijebio diverzantska hemijska sredstva (tromblone, specijalne ručne hemijske bombe i otrovno dimne kutije), kao i dimne zavjese artiljerijskim granatama, minobacačkim minama i dimnim kutijama, uglavnom u bliskoj borbi na raznim dijelovima ratišta, ali najviše u širem rejonu grada Sarajeva (Hrasno Brdo, Vrbanja most, Dobrinja i vogošćansko ratište), Velike Kladuše, Goražda i Tešnja. Osnovni je cilj bio izazivanje straha, panike i olakšavanje napada svojih snaga, posebno manjim grupama pri napadu na bunkere, vatrene otporne tačke i razna utvrđena mjesta, zatim, pri izvlačenju ranjenika, ranjenih vojnika i oštećene tehnike, a posebno za prikrivanje manevra svojih snaga.²⁰

Stodvanaest požara velikih razmjera posljedica su upotrebe zapaljive municije iz artiljerije, minobacača, avionskih bombi, napalm-bombi, protivavi-onskog i pješadijskog naoružanja. To su većinom šumski požari na velikim površinama, izgorjela su sela, tvornice, pošte, džamije, soliteri-neboderi i drugi veliki značajni građevinsko-proizvodni objekti.²¹

¹⁷ Izjava svjedoka Hameda Bašića, Šahina Cocalića, Enesa Ustića i dr., str. 55 i 56.

¹⁸ Izjave svjedoka: Amir Kulagić i dr., str. 47.

¹⁹ Izjave svjedoka Veiza Šabića, komandanta 284. Lbr u probouju u rejonu sela Balkovice, i dr., str. 48.

²⁰ Vidi: Tabela 2, str. 73.

²¹ Isto.

Pored naših nastojanja nismo mogli pronaći neeksplozirana hemijska sredstva. Samo su neki svjedoci vidjeli na parčadima eksploziranih granata natpis "KRUŠEVAC" i veliku parčad eksploziranih mina i granata, te pored potoka prazne kutije od istresenih bojnih otrova u vodu i prazne šupljikave vrećice u kojima se nalazio bojni otrov. Takvu su vodu ljudi pili tokom egzodusa jer su bili izrazito žedni, zbog umora i djelovanja bojnih otrova na.

Iz radne karte istraživačkog tima vidi se koju je vrstu hemijskog oružja upotrijebio agresor, kada i iz kojih sredstava u širem rejonu Srebrenice i u toku cijelog puta do slobodne teritorije.²²

Preživjelim Bošnjacima koji su kontaminirani bojnim otrovima u toku egzodusa najteže pada što njih oko 58% imaju i danas teške posljedice, kao što su:

- isprekidan san;
- nervoza;
- uzbuđenost;
- halucinacije;
- glavobolja;
- mučnina i
- druge psihičke posljedice.

Iz Tabela 1 i 2 vidi se šta je sve agresor upotrijebio od bojnih otrova i zbranjenih borbenih sredstava, u kom rejonu, kada, iz kojih sredstava, te posljedice njihovog djelovanja.²³

2. Dokazi o upotrebi bojnih otrova i posljedicama

Svjedoci - neposredni učesnici (54) koji su u toku povlačenja iz Srebrenice vidjeli ili osjetili upotrebu bojnih otrova od agresora (iz artiljerije, minobacača, otrovno dimnih kutija i drugih sredstava) izjavili su, između ostalog, sljedeće:

- da je agresor upotrebljavao bojne otrove neposredno po rejonima oko Srebrenice, kao i po gradu Srebrenici, počev od 6. do 10. jula 1995, s ciljem

²² Autor, nažalost, nije uspio završiti radnu kartu istraživačkog tima.

²³ Vidjeti: Tabele 1 i 2, str. 69 i 73.

izazivanja straha i panike, kao i onesposobljavanja ljudi za normalan život i rad, a posebno za organizovano izvlačenje;

- da je najveći broj artiljerijskih hemijskih granata i minobacačkih hemijskih mina agresor upotrijebio direktno po stanovništvu, tj. koloni u rejonu prikupljanja (sela Jaglič, Pobuđe, Kamenica, planina Udrč), naročito u toku 12. i 13. jula 1995. Agresor je vodio računa i o meteorološkim uvjetima, što znači da su to radili stručni ljudi u agresorskim jedinicama;

- na pravcu povlačenja kolone ljudi bojnim otrovima kontaminirani su izvori, bunari i potoci (Mratinjski i Kamenički potok, rijeka Drinjača i drugo), te je kod ljudi, nakon što su se napili te vode, jednostavno rečeno, nastupilo ludilo. Zbog djelovanja otrova dolazilo je do ubistava i samoubistava. Veći je broj ljudi (vjerovatno) i smrtno stradao zbog prevelike koncentracije bojnog otrova stavljenog u vodu. Veliki se broj ljudi i predao agresoru u takvoj situaciji, tj. pod djelovanjem bojnih otrova;

- nekoliko balona kontaminirane vode srpski kolaboracionisti su "poslali" preko zarobljenika iz rejona sela Kravice 13. jula 1995. narodu u koloni koji se povlačio iz Srebrenice da pije tu vodu, jer je bila velika žeđ. Nakon 10 - 15 minuta došlo je do ludila, potpuno nenormalnog ponašanja. Posljedice su bile iste kao navedene u prethodnom stavu.

- eksplozija granata bila je potmula, a nakon eksplozije stvarao se dim žute, žuto - sive, tamnožute, žuto - zelene, sive do plavičaste boje, koji se širio u stranu visine 3 - 4 metra. To su karakteristični znaci da se radi o hemijskoj municiji punjenoj bojnim otrovima, CS-om i BZ-om, a vjerovatno i LSD-25 (dietil amid lisergične kiseline). Dakle, radi se o najjačim psihohemijskim otrovima, koji veoma brzo malim koncentracijama izazivaju izrazito nenormalno ponašanje i halucinacije.

U tabeli 3 prikazani su ZNACI - SIMPTOMI KONTAMINACIJE bojnim otrovima za onesposobljavanje ljudi, navedeni u zvaničnim vojnim pravilima. Iz navedene tabele vidi se da su znaci - simptomi najbrojniji i najjače izraženi kod upotrebe psihohemijskih bojnih otrova, BZ, a vjerovatno i LSD-25.²⁴

²⁴ Vidjeti: Tabela 3, str. 74.

U tabeli 4 prikazane su posljedice svih ispitanika kontaminiranih bojnim otrovima od agresora. Vidi se da su bojni otrovi BZ, a vjerovatno i LSD-25, prouzrokovali i najveće posljedice kod ljudi, jer njihovo onesposobljavajuće djelovanje traje 1 - 5 dana. Neki su se liječili u tuzlanskoj bolnici po nekoliko dana nakon proboja na slobodnu teritoriju. S obzirom da se radi o najjačim psihohemijskim otrovima, upotrijebljenim po velikim zgusnutim grupama ljudi u povlačenju, znatan je broj krenuo prema neprijatelju, predao se i nakon toga likvidiran.²⁵

Znaci kontaminacije od otrova za onesposobljavanje koje su ljudi doživjeli, praktično i osjetili, identični su sa znacima - simptomima kontaminacije navedenim u pravilima, ali su ih ljudi mnogo teže doživljavali i podnosili, nego što je u pravilima napisano. To dokazuje i pet znakova - simptoma, vrlo teško podnošljivih za čovjeka, koji nisu definisani u pravilu (na rednom broju 32 - 36 tabele 4).²⁶

U konsultaciji sa toksikolozima akademikom prof. dr. Seidom Hukovićem i prof. dr. Nedžadom Mulabegovićem, svih pet znakova - simptoma najbliži su djelovanju BZ i LSD-25.

Na osnovu priloženih izjava (s njihovim komentarom) potvrđene su navedene konstatacije u tabeli 3:

- **Nijaz Mašić:** vidio je da je agresor upotrebljavao bojne otrove po koloni u toku njenog kretanja. On je lično kontaminiran s teškim posljedicama, fizički je napadao svoje saputnike i pet dana bio pod djelovanjem bojnih otrova. Liječio se u tuzlanskoj bolnici 17 - 20. jula 1995. I danas osjeća posljedice od otrova (isprekidan san, noću ne može spavati duže od 30 minuta, nervoza i dr.).

- **Ibrahim Smajić:** vidio je i osjetio upotrebu bojnih otrova od agresora. Nekontrolisano se kretao. Hemijska granata je pala 2 - 3 m od njega. Primijetio je dim sivo-žute boje. Klunuo, halucinirao, Priviđalo mu se. U toku cijelog puta mnogi njegovi saputnici su se agresivno ponašali i halucinirali. Kretao se u zadnjem dijelu kolone i vidio upotrebu hemijskih granata u rejonu sela

²⁵ Vidjeti: Tabela 4, str. 76.

²⁶ Isto.

Buljima, sela Kamenica i na planini Udrč. Sve što je on vidio i osjetio, vidjeli su i osjetili svi njegovi saputnici u toku marša. Posljedice slične kao kod Nijaza Mašića.

- **Ramiz Bećirević:** vidio je i osjetio upotrebu bojnih otrova. Teške posljedice doživio je u toku cijelog marša – 5 dana. Stalno imao halucinacije i nije bio sposoban komandovati. Kod naroda je osjetio bezvoljnost, apatiju, odmah prvog dana. Poslije podne primio je izvještaje o upotrebi bojnih otrova po zadnjem dijelu kolone. Ljudi su se počeli sami ubijati. Postali su nepovjerljivi. Nisu se međusobno prepoznavali, te su kontrolisali jedan drugog da li su osunećeni. Nakon pijenja vode osjetio je malaksalost, nesanicu, uznemirenost, bezvoljnost, suhoću u ustima, smetenost. Primijetio je kod mnogih saputnika agresivno ponašanje, haluciniranje, plač, histerisanje. Ramiz je umro 1998. Da li od posljedica kontaminacije bojnih otrova?

- **Smajo Mandžić:** vidio je i osjetio upotrebu bojnih otrova, kao i kod velikog broja svojih saputnika, sa teškim posljedicama. Osjetio kontaminiranu vodu (potoke, izvore, bunare). Vidio je veliki broj samoubistva zbog djelovanja bojnih otrova. Bojni otrovi upotrijebljeni su po Srebrenici i po koloni u toku marša iz artiljerije, minobacača i drugih sredstava. Pojava kod saputnika: skidanje odjeće, pjevanje, urlanje, samoubistva, nekontrolisano odvajanje iz kolone, strah, bol u grudima, panika, povraćanje. Djelovanje otrova kod većine ljudi trajalo je pet dana.

- **Ahmet Mehmedović:** vidio je i osjetio upotrebu bojnih otrova iz artiljerije i kontaminaciju vode (potoka, bunara). I danas osjeća posljedice otrova. Hemijske granate-mine padale su na 100 - 150 m od njega. Sa ostalim saputnicima iz Mrainjskog potoka pio je vodu i njegov sin. Nakon 10 - 15 minuta počele su reakcije: bolovi u stomaku, pjena na usta, agresivno ponašanje, oči raširene i zakrvavljene, oznojen i često je plakao, halucinirao.

- **Ekrem Salihović:** vidio je upotrebu bojnih otrova i spašavao kontaminiranog saputnika, Saida Atića, koji je doživio teške posljedice. Morali su ga vezati i tako vezanog preveli na slobodnu teritoriju. Bio je potpuno ne-

kontrolisan i postao agresivan od djelovanja bojnih otrova, jer je "primio" preveliku količinu BZ, vjerovatno i LSD-25.

- **Hazim Džananović:** osjetio je upotrebu i imao posljedice od bojnih otrova na putu od Srebrenice do slobodne teritorije. To isto primijetio je i kod saputnika. Otežani i spori pokreti, dezorijentacija, bezvoljnost, pomućen vid, halucinacije, smetenost i nekontrolisano kretanje, kašalj i sušenje usta. Mnogo se znojio, što je primijetio i kod saputnika. Kod saputnika je još primijetio da pričaju nepovezano, haluciniraju, da imaju proširene zjenice, bezvoljnost, klonulost.

- **Hasib Baltić:** osjetio je djelovanje bojnih otrova, naročito nenormalno ponašanje ili halucinacije oko 7.00 sati 13. jula 1995. Čitav je put, zbog djelovanja otrova na njega, od potoka Kamenica do planine Udrč prešao u bunilu i nije bio svjestan ničega. Osjetio je sušenje usta.

- **Huso Burić:** osjetio je djelovanje bojnih otrova, naročito vrtoglavicu, halucinacije i nenormalno ponašanje. Galamio na saputnike. Osjećao potrebu za snom, nemoć, mrak pred očima, slabije čuo.

- **Senahid Mehmedović:** osjetio je djelovanje bojnih otrova s teškim posljedicama, naročito nekontrolisano ponašanje. To je isto primijetio kod saputnika, a neki su počeli i pucati po njima, govoreći da su četnici. To je počelo oko 18.00 sati 12. jula 1995. u rejonu potoka Kamenica. Nakon što se napio vode iz potoka, najednom je osjetio bezvoljnost, klonulost i odlučio da se preda neprijatelju. Halucinirao. Miris otrova podsjećao ga na lijekove sa gorkim ukusom. Djelovanje otrova, s prekidima, osjećao je tokom cijelog puta. "Neki moji saputnici iznenada su počeli vikati: 'četnik, četnik,' bježali su od nas iz kolone, a neki su bez razloga počeli pucati po saputnicima."

- **Suljo Hasanović:** vidio je i osjetio upotrebu bojnih otrova. Imao halucinacije, slabost i gubljenje svijesti. Isto je primijetio kod svojih saputnika. Nakon eksplozije granate 12. jula 1995. oko 21.00 sat primijetio je

tamnožutu boju dima koja se širila u stranu. Miris ljubičice ili slično. Eksplozije sa tom bojom dima vidio je i u rejonu sela Burnice, Kamenica i Konjević-Polje. Kod saputnika je primijetio halucinacije, nekontrolisano ponašanje, buncanje, galamu i samoubistva.

- **Dr. Ilijaz Pilav:** vidio je i osjetio primjenu bojnih otrova od agresora. Kao ljekar primijetio je kod velikog broja ljudi nakon granatiranja i prelaska preko potoka naglu promjenu ponašanja pojedinaca i grupa ljudi. Pojava halucinacija, agresivnog ponašanja, ubistava, samoubistava. Kod jednog broja ljudi dolazilo je do kompletnog kočenja tijela, drhtanja sa odsutnošću, gotovo svi su imali karakterističan izgled lica: razrogačene oči, s istaknutim bulbusima, ušiljenim nosom, istaknutim jagodicama, suha usta i dr. Dvije godine i on je osjećao posljedice upotrebe bojnih otrova. Skoro istovremeno, nakon dolaska u bolnicu u Srebrenici 8. augusta 1992. na isti je način umrlo je 7-10 ranjenika zbog paralize disajne muskulature. Vjerovatno od djelovanja bojnih otrova, jer su u rejonu sela Kravice (Ježestice) naišli na minsko-hemijsko polje. Od druge polovine 1994. pa naovamo primijetio je enormni porast oboljenja štitnjače, naročito karcinoma i znakova hipertireoze i to više u ženskoj mladoj populaciji. U istom periodu primijetio je pojavu karcinoma kod mladih muškaraca (ispod 35 godina), s jako uznapredovalim oboljenjima i smrtnim ishodom.

- **Azir Salihović:** vidio je i osjetio upotrebu bojnih otrova sa posljedicama primijetnim i danas (glavobolja, mučnina u stomaku i bolove u očnim kopcima). Nakon eksplozije minobacačke hemijske mine, bez parčadi, vidio je plav dim, koji se širio ustranu i uvis. Osjetio je umor, pospanost i teturanje, žeđ i sušenje usta-grla, znojenje, glavobolju, učestalo mokrenje, pospanost, nesanicu. Ovo isto osjetio je i doživio **Salihović Fadil - Fajko**.

- **Avdo Vranjkovina:** vidio je i osjetio upotrebu bojnih otrova sa posljedicama primijetnim i danas (nesanica i trzavice). To je primijetio i kod saputnika Senahida Omerovića, Mehe Mehanovića i dr. Čuo je eksploziju hemijskih granata u rejonu potoka Kamenica 13. jula 1995. i vidio žučkast

dim, koji se širio ustranu. Granata je eksplodirala na suprotnoj strani puhanja vjetra. Osjetio je slast na usnama, razdraženost, žeđ, sušenje usta, pospanost, znojenje, vrtoglavicu, glavobolju, nesvjesticu, povećano mokrenje, teško kretanje, dezorijentaciju, grčenje, pospanost.

- **Fahrudin Hasanović:** vidio je i osjetio upotrebu bojnih otrova. Tvrdi da je 14. jula 1995. bilo 5.000 - 6.000 kontaminiranih ljudi. Čuo je detonaciju i osjetio miris truhlog sijena. Otrovnim dimom zahvaćen je veliki broj ljudi. Nastala je vriska, strah, panika, teško disanje, znojenje, vrtoglavica, glavobolja, nesvjestica, pojačano mokrenje, nekontrolisano ponašanje, klonulost, umor. Preduzeli su improvizovane mjere zaštite (džempere, platno) stavljanjem na lice i tako ublažili posljedice djelovanja bojnih otrova. Neki su izvršili samoubistvo, kao Kemo (Juso) Abdurahmanović. "Četnici su nas u takvoj situaciji pozivali preko megafona da se predamo i da ćemo biti evakuisani kao žene i djeca."

- **Ibrahim Majstorović:** vidio je i osjetio upotrebu bojnih otrova s posljedicama. Na planini Udrč eksplodirale su hemijske granate, čiji je dim bio ljubičaste boje, neugodnog mirisa, šireći se ustranu. Nastali su strah i panika. Osjetio je žeđ, bolove u stomaku, vrtoglavicu, glavobolju, nesvjesticu, češće mokrenje, nenormalno ponašanje, grčenje, pospanost, dezorijentaciju, klonulost, oko 40% ljudi došlo je u stanje ludila (više stotina). Posljedice, koje i danas osjeća, su: glavobolja, isprekidano spavanje, slab nervni sistem.

- **Velid Ibrahimović:** vidio je i osjetio upotrebu bojnih otrova (znojenje, glavobolja, vrtoglavica, klonulost, nekontrolisano ponašanje, grčenje, nesvjestica, češće mokrenje, pospanost, nesnica). Vidio eksplozije hemijskih granata s velikim dimom, koji se širio horizontalno. Kod kontaminiranih saputnika vidio da mnogo piju vodu, djelovali su rastrešeno, uezvijereno, oči crvene, izbuljene s proširenim zjenicama. Proliv.

- **Senad Avdić:** primijetio je posljedice od bojnih otrova kod tri saputnika (neormalno ponašanje, halucinacije, lajanje, regulisanje saobraćaja i sl.). Agresorsku upotrebu bojnih otrova u rejonu Pobuđsko Brdo, sela Cerska i Konjevići vidio je 12. i 13. jula 1995.

- **Nezir Hodžić:** vidio je i osjetio upotrebu bojnih otrova na sebi i na drugima. Dolazio je do ludila. Mnogi su ljudi skidali odjeću, obuću, vješali se, haluciniralo je preko 300 ljudi. Poremećaj nervnog sistema kod mase ljudi. Osjetio je znojenje, vrtoglavicu, glavobolju, nesvjesticu, češće mokrenje, nenormalno ponašanje, teško hodanje, grčenje, pospanost. Vidio upotrebu bojnih otrova iz artiljerije, minobacača i kontaminaciju vode, potoka, bunara i izvora ručnim sredstvima. Od eksplozija granata stvarao se veliki otrovni dim žute, zelenkaste i ljubičaste boje. Dim se širio ustranu. Izazvao je, te su morali napustiti to područje. Došlo je do halucinacija kod velikog broja ljudi. Njegov brat Jakub vidio je hemijsku granatu koja je pala pored njega. Poslije toga je mokrio krv. Hemijske su granate 12. jula 1995. ispaljivane iz rejona sela Šiljkovice.

- **Kasim Jahić:** nije naveo da je osjetio djelovanje bojnih otrova. Odvojio se iz kolone i lutao 52 dana i vidio da se četnicima predalo oko 400 ljudi, od kojih je 13. jula 1995. oko 300 zaklano sa odsječenim penisom. Na debelom mesu isječen je mali trokutić mesa. Na svom putu lutanja vidio je stotine ljudi koji su ležali mrtvi na više mjesta.

- **Mustafa Šaćirović:** vidio je i osjetio primjenu bojnih otrova: znojenje, vrtoglavica, glavobolja, češće mokrenje, nekontrolisano ponašanje, grčenje, strah, pospanost, pomućen vid, peckanje u nosu, halucinacija. Sa grupom od 68 ljudi 13/14. jula odvojio se iz kolone i krenuo u pravcu Žepe, da bi se kasnije vratili u rejon sela Buljima i Kamenice, gdje su vidjeli 540 leševa u raspadanju. To je bilo početkom augusta. U rejon Kladnja na slobodnu teritoriju Republike Bosne i Hercegovine prešao je 9. augusta 1995. Vidio je upotrebu bojnih otrova iz artiljerije i minobacača po gradu Srebrenici 11. jula 1995, u selima Buljimu i Kamenici 12. jula 1995. Nakon eksplozija stvarao se veliki otrovni bijelo-sivi dim, koji se širio ustranu. Nastao je strah. Neki su se skidali goli, počeli držati govore. Mustafa i danas ima posljedice:

isprekidan san, nervoza, kočenje vilice. Događaji koje je preživio potresno djeluju na njega.

- **Salih Muratović:** vidio je upotrebu bojnih otrova iz MB 82 mm po koloni, od čega je 80% ljudi osjetilo posljedice, među kojima i on: suženje, sušenje usta i grla, nesvjestica, nervoza, malaksalost, teško disanje. Artiljerijske i minobacačke hemijske granate padale su po koloni od sela Buljima do sela Kamenice. Dim visine 1 - 2 m kretao se ustranu. Ljudi su zbog udisanja otrova skrenuli s pameti. Neki su počeli blejati, buncati i nenormalno se ponašati.

- **Nurus Memišević:** vidio je i osjetio upotrebu bojnih otrova s velikim posljedicama: halucinacije, ubistva i samoubistva, opće ludilo. Profesora Muniba i još nekoliko ljudi četnici su zarobili oko 12.00 sati 13. jula 1995. Munib je od četnika dobio balone kontaminirane vode da ih odnese ljudima u koloni užasa, koju su pili zbog velike žeđi. Nakon 10-15 minuta došlo je do "ludila" i oko 15.00 sati preostali dio kolone krenuo je da se preda četnicima. Došlo je do međusobnog masovnog ubijanja. U selu Suljići vidio je 77 leševa. Došao je u selo Burnice, gdje je došao Nesib iz sela Osmača i pozvao oko 200 ljudi, koji su se tu zatekli, da se predaju, rekavši da su ga poslali četnici. Otišli su i predali se, osim njih nekoliko. Krenuo je sa sedam saputnika prema Žepi, gdje je bio ranjen. Sa 21 saputnikom ponovo je došao u rejon sela Kravice, a na planinu Udrč po treći put. Pored Vlasenice, kada ih je bilo 11 u grupi, došli su kod Tišće, a zatim u selo Olovske Luke, gdje je uhvaćen Ramiz Muslić. Vratio se nazad i u selo Ravni (kod Kladnja) stigli su 21. septembra 1995, nakon 75 dana lutanja.

- **Mirsad Husić:** vidio je upotrebu i osjećao djelovanje bojnih otrova tokom cijelog puta (halucinacije, znojenje, vrtoglavica, glavobolja, nesvjestica, češće mokrenje, proliv, klonulost, grčenje, buncanje, strah, kihanje, teško disanje, sitni plikovi po tijelu koje i danas ima, groznica, dezorijentacija, sušenje usta, nekontrolisane radnje, opće ludilo). To isto je primijetio kod velikog broja saputnika. "U toku noći 12/13. jula 1995. ljudi su grlili bukve, vičući da se predaju četnicima, jer nisu bili pri sebi. Vršili su

samoubistva. Četnici su ujutro 13. jula sa Jagliča preko megafona pozivali da se predamo srpskoj vojsci. U rejonu sela Kamenice ostalo je izmasakrirano stotine ljudi.” Kada su četnici pozvali sve maloljetnike da odnesu vodu zarobljenicima, u rejonu Konjević-Polja zarobljeno je oko 2.000 ljudi. Tu masu četnici su odveli u hangar u selu Kravici uvečer 13. jula 1995. i tu im se gubi svaki trag. Skoro su svi bili pod djelovanjem bojnih otrova. U rejonu sela Konjević-Polja četnici su pozvali sve maloljetnike, koji su rođeni 1980. i kasnije, da idu s njima u konvoju za Tuzlu. Reskirao je, mada je tada imao 20 godina, i došao na slobodnu teritoriju. Otac, amidža i neki rođaci predali su se agresoru.

- **Abdurahman Bošnjak:** samo kod nekih učesnika u koloni osjetio je nenormalno ponašanje od djelovanja bojnih otrova, a on je osjetio znojenje, nesvjesticu, pospanost, dezorijentaciju. Njegov daidža Mujo predao se četnicima rekavši da ide čuvati koze, koje nikada nije imao. Do danas se za njega ništa ne zna. Bio je u sredini kolone 14. jula 1995. i nisu ga mogli spriječiti u njegovoj namjeri, jer je sve ljude rastjerao od sebe i predao se neprijatelju. Ovo je izrazit primjer djelovanja psihohemijskih bojnih otrova na ljude, koje je agresor upotrebljavao.

- **Mirza Stočević:** vidio je upotrebu, osjetio i primijetio kod drugih djelovanje bojnih otrova (groznica, znojenje, kašalj, bolovi u stomaku, povraćanje, vrtoglavica, nesvjestica, strah, često mokrenje, nenormalno ponašanje, teško hodanje, pospanost, nesаница). Iz Srebrenice je krenulo 16.000 - 17.000 ljudi. U rejonu sela Buljima agresor je upotrijebio bojne otrove iz artiljerije, minobacača i drugih sredstava. Eksplozije potmule s mnogo dima. Došlo je do straha, panike. U rejonu Križevačkih Njiva ljudi su se sami ubijali bombom, izlazili su iz kolone i pucali po njoj. Smijući se zabadali su sebi nož u stomak, sjekli se po licu, rukama. Pojava halucinacija, priviđanje i drugo. Sve se to događalo zbog kontaminacije ljudi bojnim otrovima u toku marša. Dim iz eksplozija hemijskih granata kretao se uvis i ustranu.

- **Mehmedalija Husić:** vidio je, osjetio i primijetio kod drugih djelovanje bojnih otrova koje je agresor upotrijebio u rejonu sela Kamenice i planine Udrč (suzenje, teško disanje, bolovi u stomaku, groznica, znojenje, vrtoglavica, glavobolja, nesvjestica, često mokrenje, nekontrolisano ponašanje, teško hodanje, grčenje, pospanost). Vidio eksplozije minobacačkih hemijskih granata, kada se stvarala velika količina dima. Došlo je nakon kontaminacije do "ludnice", koju nije u stanju opisati.

- **Mensur Smajlović:** vidio je i osjetio, a primijetio i kod drugih djelovanje bojnih otrova (sušenje usta, teško disanje, bolovi u stomaku, znojenje, vrtoglavica, glavobolja, nesvjestica, često mokrenje, nenormalno ponašanje, teško hodanje, klonulost). Nakon 75 dana lutanja stigao je na slobodnu teritoriju.

- **Muhidin Orić:** vidio je, osjetio i primijetio kod drugih djelovanje bojnih otrova koje je agresor upotrijebio u rejonu sela Kamenice, planine Udrč, sela Križevačke Njive i Baljkovice. Pred mrak 12. jula 1995. u rejonu sela Pobudke Kamenice agresor je upotrijebio otrovne dimne kutije. Došlo je do haosa, straha, meteža. Čuli su se i jauci. On i saputnici osjetili su: suzenje, gušenje, žeđ, teško disanje zbog otrovnog dima, znojenje, halucinacije, vrtoglavicu, glavobolju, nemoć, nenormalno ponašanje i dr.

- **Senahid Mešanović:** vidio je i osjetio upotrebu bojnih otrova, što je isto primijetio i kod drugih. U rejonu sela Križevačkih Njiva ljudi su konzumirali razbacane cigarete i hljeb, nakon čega su padali u nesvijest. Najjače djelovanje bojnih otrova on i saputnici osjetili su u rejonu sela Kamenice, Buljima i Križevačkih Njiva 16. jula 1995. Agresor je 12. i 13. jula 1995. djelovao artiljerijskim hemijskim granatama iz rejona Konjević-Polja, Kravice i Rogača. Eksplozije granata - mina potmule, s velikom količinom dima žute boje. Dim se širio pri zemlji. On i saputnici osjetili su malaksalost, nesvjesticu, suzenje, teško disanje, bolove u stomaku, znojenje, vrtoglavicu, glavobolju, često mokrenje, halucinacije, klonulost, nenormalno ponašanje. Vidio je da

su se 13. jula 1995. mnogi ljudi predavali neprijatelju kod Nove Kasabe na asfaltnom putu.

- **Smajo Mustafić:** samo je čuo od drugih da je agresor upotrebljavao bojne otrove od kojih su se ljudi nenormalno ponašali. Bio je stalno na čelu kolone. Međutim, ipak je osjetio djelovanje bojnih otrova prolaskom preko kontaminiranih rejonu: groznicu, znojenje i češće mokrenje. Kolona užasa na cijelom putu bila je izložena vatri agresora iz svih vrsta oruđa sa bočnih strana.

- **Mehmedalija Mehić:** vidio je upotrebu bojnih otrova i osjetio halucinacije. Bio je zahvaćen otrovnim dimom 12. i 13. jula 1995. V²耀io je da su najviše padale granate iz neprijateljskih minobacača.

- **Dr. Avdo Hasanović:** vidio je i osjetio upotrebu bojnih otrova u rejonu sela Pobudke Kamenice, Snagova, Crnog Vrha i sela Buljima. Kod sebe i ostalih učesnika marša primijetio je: pomućen vid, uzbuđenost, nekontrolisano ponašanje, žeđ, dezorijentaciju, sušenje usta, halucinacije, razdraženost, bježanje iz kolone. Dr. Avdo i danas ima posljedice od bojnih otrova: nesanicu, nervozu, uzbuđenost, smetenost, pomućen vid i dijabetes. Ne-uobičajene eksplozije granata čuo je 13. jula 1995. na udaljenosti 300-500 m na području sela Buljima, potoka Kamenice, zatim sela Snagova, Crnog Vrha. Vidio je bjeličastu vodu potoka koju su saputnici pili zbog velike žeđi. Nastajala je razdražljivost i bježanje iz kolone. Od posljedica bojnih otrova po dolasku u Tuzlu umrlo je oko pet ljudi. Oko deset boraca Armije Republike Bosne i Hercegovine naišlo je na mješovito minsko polje u rejonu sela Ježestice (kod Kravice). Svi su bili ranjeni u noge. U bolnicu su doneseni svi pri svijesti. Poslije 15 minuta od prvog prijema i amputacije noge kod jednog ranjenika došlo je do prestanka disanja, a srce je još uvijek radilo. Poslije toničko-kloničnih konvulzija srce je prestalo raditi. Ostali ranjenici bili su na hodniku i svi su pomrli pod istim simptomima. Zbog nedostatka soli u toku rata u Srebrenici je primijećena gušavost kod djece.

- **Ibrahim Bećirević:** vidio je upotrebu bojnih otrova iz artiljerije, minobacača i drugih sredstava (trombloni, SRB) u rejonu sela Kamenice, planine Udrča, sela Liplja, Snagova, Križevačke Njive, Baljkovice. Osjetio je i vidio kod drugih djelovanje upotrijebljenih bojnih otrova (agresivnost, halucinacije, strah, sušenje usta, pomućen vid, malaksalost i izbezumljenost). Vidio je da pojedinci i grupe ljudi idu prema neprijatelju i predaju se. Haso Mehmedović umro je od djelovanja otrova, kada je naišao na minsko polje u rejonu sela Ježestice (kod Kravice). Mine su bile napunjene bojnim otrovom, vjerovatno sarinom.

- **Amir Kulagić:** vidio je i osjetio upotrebu bojnih otrova iz artiljerije i minobacača u rejonu sela Kamenice, Srebrenice, planine Udrč i sela Baljkovice. Primijetio je bjeličastu vodu potoka Kamenica i rijeke Drinjače koju su pili. Skoro odmah su osjetili najveće posljedice: pojačan rad srca, sušenje usta, mučninu, pospanost, halucinacije, uznemirenost, vrtoglavicu, oduzetost nogu, indiferentnost i dr. Sve ove posljedice osjetilo je oko 4.000 ljudi. U rejonu fudbalskog igrališta u Novoj Kasabi, zbog djelovanja bojnih otrova, predalo se agresoru oko 4.000 ljudi, od kojih je većina likvidirana. Samo manje grupe (od po 10-ak ljudi) uspjele su pobjeći u raznim pravcima.

Između 4. i 8. maja 1992. od otrova su smrtno stradali: Avdo Jelkić, Behka Jelkić, Meho Vejzović i njegova žena Muša. Jedan čovjek sa nadimkom "LOVAC", iz sela Sućeske smrtno je stradao od otrovnog metka, a da rana nije bila opasna po život. Amir i sada ima posljedice: nesanicu, nervozu, uzbuđenost i smanjene motive za rad u odnosu na stanje prije pada Srebrenice. Vidio je eksplozije hemijskih artiljerijskih granata, minobacačkih mina i drugih sredstava, koje su bile potmule. Boja dima koji se širio ustranu bila je siva, bijela i zelena, a miris zapaljenog vlažnog sijena. Oko 18.00 sati 15. jula 1995. voda iz potoka i rijeke Drinjače bila je sladunjava. Bojni otrovi upotrijebljeni su: 8, 9, 12, 13, 14. i 15. jula 1995. Granate su padale od njega 10-15 m iz sela Jagliča krenulo je 16.000-17.000 ljudi.

- **Suljo i Safet (Ševko) Verlašević:** pod djelovanjem otrova pucali su jedan na drugog, ali su preživjeli. Pri transportu prema slobodnoj teritoriji

nestalo je oko 450 djece i 600-700 žena. Iz šireg rejona sela Baljkovice jedna grupa oko 100 ljudi odvojila se iz kolone, preplivala rijeku Drinu i otišla u Srbiju, druga 100-200 ljudi krenula je ka Žepi, treća oko 500 ljudi, nakon 5-10 dana lutanja, probila se na slobodnu teritoriju, a četvrta grupa oko 2.000 ljudi zarobljena i likvidirana.

- **Vejiz Šabić:** vidio je upotrebu bojnih otrova u rejonu sela Buljima, planine Udrč, sela Liplje i kontaminaciju potoka u rejonu sela Buljima (12. 13. i 14. jula 1995), uglavnom iz minobacača i drugih hemijskih sredstava.

Njegov vojnik fizički ga je napao pod djelovanjem bojnih otrova. Drugi vojnik skinuo je sa sebe odjeću, ispuštajući krikove, otišao prema četnicima i predao se. U rejonu sela Križevačkih Njiva dobio je izvještaje da ljudi vrše samoubistva bombama zbog djelovanja bojnih otrova. Smatra da su se na području sela Kravice, Sladića i Nove Kasabe agresoru predavale grupe ljudi 300-500 pod djelovanjem otrova. U Novoj Kasabi grupa je bila najveća - oko 2.000 ljudi. Samo su se pojedinci uspjeli spasiti da ne budu likvidirani. Iz sela Kravice agresor je poslao po ranije zarobljenim pojedincima (Izetu Beganoviću iz sela Glogove) hljeb, paštete i cigarete, da ih podijele ljudima u koloni u rejonu sela Buljima. Cilj: da ih privole na predaju. Beganović je uspio privoljeti 300-500 ljudi na predaju koji su prethodno bili kontaminirani. Slično se dogodilo i u rejonu sela Sladića.

Pukovnik Vinko Pandurović (komandant agresorske 1. zborničke motorizovane brigade) odbio je prijedlog da propusti kolonu u rejonu sela Baljkovice, rekavši "da je dobio naređenje da sve Muslimane na koje naiđu pobiju".

I danas Vejiz i još desetak njegovih saputnika imaju posljedice od bojnih otrova (nesanica i nervoza). U toku napada na Srebrenicu artiljerija agresora djelovala je sa platoa planine Tare (SRJ), sela Zelenog Jadra, Pribičevca, Rogaća i Bešića Brda, a višecjevni bacač raketa iz rejona sela Zagona i Kaolina.

- **Murat Muratović:** vidio je i čuo upotrebu bojnih otrova iz artiljerije i minobacača u rejonu sela Buljima oko 21.00 sat 12. jula 1995. Osjetio je

suženje, kašalj, pojačan rad srca, sušenje u ustima, pomućen vid, uzbuđenost, nekontrolisano ponašanje, halucinacije, nekontrolisano vikanje i drugo. To isto osjetilo je i nekoliko hiljada njegovih saputnika, koji su se pod djelovanjem otrova u grupama predavali agresoru. Najveća grupa predala se u rejonu Nove Kasabe, nekoliko hiljada ljudi. Osjećao je djelovanje otrova tri dana. Primijetio je kontaminaciju Mratinjskog potoka, a vidio je veliku parčad od eksplodiranih artiljerijskih hemijskih granata i minobacačkih mina u rejonu sela Buljima. Izdvojio se iz kolone 13. jula ujutro i lutao 69 dana na širem terenu i vidio na više mjesta grupe pobijenih ljudi (6-10 ljudi), koje su se izdvajale iz kolone i bile likvidirane, jer su nailazile na zasjede četnika.

Murat i danas kao i veliki broj njegovih saputnika imaju posljedice: nesanicu, nervozu, halucinacije, isprekidan san.

- **Mehmedalija Omerović:** ispričao je kako su se dva brata dogovorili da se međusobno ubiju, da se ne bi predali neprijatelju, što su i učinili. Smatra da su to izvršili pod djelovanjem bojnih otrova.

“U rejonu sela Buljima i Kravice u toku kretanja kolone ljudi agresorski vojnici su nas zvali po imenima, koja nemaju slovo "h", da se predamo. Među njih su ulijetali četnici u civilnim poderanim odijelima da bi nas usmjerili na pravac kretanja koji njima odgovara.”

Osjetio je bolove u stomaku kada je pio vodu iz Mratinjskog potoka 13. jula 1995. Na istom mjestu vidio je tri mrtva čovjeka, vjerovatno otrovana kada su se napili vode. Istog dana, kada se izdvojio iz kolone, posmatrao je odvajanje grupa iz kolone po 30-ak ljudi, koje su se predavale neprijatelju. To je posmatrao sakriven u grmlju. Odatle je krenuo sam u neizvjesnost i sreo jednog saputnika koji je nakon dva dana otišao od njega i predao se agresoru. Opet je kretanje nastavio sam, nekada u sastavu manjih grupa. Nailazili su na više mjesta, gdje su bili pobijeni njihovi saputnici. Smatra da je iz Srebrenice krenulo 16.000-17.000 ljudi. Nakon 69 dana lutanja došao je na slobodnu teritoriju u rejon Kladnja krajem septembra 1995.

- **Sabahudin Hadžiabdić:** čuo je i vidio eksplozije artiljerijskih i minobacačkih hemijskih granata od Srebrenice do sela Baljkovice. U rejonu Bojne (iznad Srebrenice) 9. jula 1995. oko 09.00 sati na oko 300 m od njega eksplodirale su artiljerijske hemijske granate, djelovanje VBR-a iz rejona sela Kaolina 11. jula 1995. oko 23.00 sata, sa 6-8 raketa po rejonu sela Šušnjari.

U rejonu sela Buljim i Kamenica 12. jula 1995. 09.00-14.00 sati čuo je oko deset eksplozija ispaljenih iz rejona sela Rogača.

Po planini Udrč, Konjević-Polju (tekija) i Novoj Kasabi bilo je primjetno jako djelovanje minobacačkih hemijskih mina, kao i po selima Kamenica, Pobuđe i Svilile oko 9.00 sati 13. jula 1995. Primijetio je djelovanje minobacačkih hemijskih i ostalih vrsta mina iz rejona Kula Grada po rejonu sela Marčići - Snagovo 14. jula 1995. od 18.00 do 20.00 sati.

Hemijskim granatama djelovalo se po rejonu sela Križevačke Njive - Baljkovica 15. jula 1995. Sva ova djelovanja bila su ispoljena neposredno po koloni.

Karakteristike eksplozija hemijskih granata bile su prepoznatljive sa svijetlo-žutim i bijelim dimom koji se širio ustranu, neprijatnog mirisa.

On i njegovi saputnici osjećali su: sušenje usta, žeđ, pojačan rad srca, uzbuđenost. Kod drugih saputnika primijetio je neobično ponašanje, priviđanje, ubistva, samoubistva više osoba (16. jula 1995. oko 06.00-07.30 sati u potoku kod sela Baljkovice pod djelovanjem bojnih otrova ubili su se ručnom bombom Fahrudin, zvani Musa, njegov brat Kike, iz Bratunca, i jedan borac po nadimku "Gali", koji je teško ranjen kao i Kike.

Kod saputnika je primijetio neobično ponašanje nakon pijenja vode iz potoka 12. jula 1995. u rejonu sela Buljim - Kamenica. Primijetio je bjeličastu vodu u potocima od sela Buljima do Kamenice 12. jula i rijeke Drinjače u selu Glodi 14. jula 1995. Sa Sabahudinom je putovala cijelo vrijeme i njegova supruga (u trećem mjesecu trudnoće), medicinska sestra, koja je osjetila djelovanje bojnih otrova. U jutarnjim satima 13. jula 1995. na planini Udrč Sabahudin je primijetio kod supruge nedostatak volje - bezvoljnost i potrebu za snom. Prodrmao je i rekao da tu na čistini ne smiju ostati i da mora izdržati do obližnje šume. Pribrala se i nastavila put.

Smatra da je iz Srebrenice ka Tuzli krenulo 12.000-15.000 ljudi. Kod sela Baljkovice na slobodnu teritoriju probilo se oko 3.000-3.500 ljudi.

Nakon zatvaranja koridora kod sela Baljkovice oko 21.00 sat 16. jula 1995. oko 2.000 ljudi ostaje blokirano između sela Baljkovice i puta Zvornik – Tuzla (rejon sela Gušteri – Planinc – Crni Vrh).

Neki su se u manjim grupama uspjeli domoći slobodne teritorije, a neke grupe odlazile su u raznim pravcima. Nije mu poznato šta je bilo s glavnom grupom. Sabahudin i njegova žena Bejta i danas osjećaju smetenost, nervozu i uzbuđenost.

- **Adil Muhić:** vidio je, čuo i osjetio agresorsku upotrebu bojnih otrova iz artiljerije i minobacača na putu od sela Buljima do sela Baljkovice. Osjetio je nenormalno ponašanje kod svojih saputnika, viku, galamu, neuobičajene zahtjeve i postupke, nepovjerenje među saputnicima, međusobno ubijanje i samoubistva. Sam je doživljavao halucinacije. U večernjim satima 12. jula u rejonu sela Kamenica i Konjević-Polja došlo je do eksplozije granate 5-8 m blizu njega, a da niko nije bio ranjen niti mrtav. Kod saputnika je primijetio strah, paniku, čudne izraze lica, poglede u rejonu sela Kamenica – Konjević - Polje – Udrč – Križevačke Njive. Kod svog saputnika Selmana Šabanovića na planini Udrč primijetio je da ga boli stomak i da ne može ustati na noge. Ostao je nedaleko od rijeke Drinjače i gubi mu se svaki trag. Smatra da su sve navedene pojave uzrok djelovanja bojnih otrova na ljude.

Abdurahmanović Kemo (iz sela Zalužja) izvršio je samoubistvo, vjerovatno pod djelovanjem bojnih otrova.

Nije mu jasno zašto su se predavali agresoru hrabri momci za koje je bio siguran da se nikad ne bi predali. Vjerovatno su to uradili pod djelovanjem bojnih otrova.

Adil i danas ima posljedice od djelovanja bojnih otrova: nesanicu i haluc- nacije, a to isto ima i njegov saputnik Ibrahim Smajić.

- **Jakub Jakubović:** vidio je upotrebu bojnih otrova iz artiljerije i minobacača u rejonu sela Kamenica 12. jula u večernjim satima. Boja otrovnog dima žuta, pri potmulim eksplozijama granata, dim se širio u stranu. Nakon 10 minuta udisanja otrova osjetio je: pojačan rad srca, sušenje usta, pomućen vid, uzbuđenost, suzenje i kihanje.

Osim rejona sela Kamenice, neuobičajene eksplozije agresorskih granata sa žutim dimom vidio je i na području sela Buljima i Kravice.

Nakon pijenja vode u rejonu sela Kravice i Konjević-Polja odmah je osjetio pospanost i uznemirenost.

Tokom cijelog puta kod svojih saputnika primijetio je: neuobičajeno ponašanje, razna priviđanja, pospanost, nesvjesticu, pokušaj aktiviranja ručnih bombi radi samoubistva. Ostao je sam u rejonu sela Kravica četiri dana, kada se udružio sa Fadilom Suljićem iz sela Voljevice. Njih dvojica kretali su se zajedno jedanaest dana, kada su došli na planinu Udrč, gdje su zatekli oko 500 ljudi i pridružili im se. Za četiri dana zaklano je jedanaest goveda da bi preživjeli. Tada je našao trojicu svojih komšija iz sela, pa su krenuli prema Vlasenici i putovali pet dana.

Na slobodnu teritoriju došao je 6. augusta 1995. Za vrijeme svog kretanja-putovanja od 13. jula do 6. augusta vidio je dosta pobijenih ljudi koji su bili u fazi raspadanja. Samo u rejonu sela Kravice vidio je oko 200 leševa.

Prema njegovoj procjeni iz rejona sela Jagliča ka slobodnoj teritoriji krenulo je oko 15.000 ljudi iz Srebrenice.

Jakubović i danas ima posljedice: nesanicu, nervozu, halucinacije, uzbuđenost, smetenost i pomućen vid. Ove iste posljedice imaju i njegovi saputnici.

- **Ramo Halilović:** vidio je i osjetio agresorsku upotrebu bojnih otrova iz minobacača u rejonu Buljima i Kamenice 12. jula 1995. oko 15.00 sati. Eksplozije su bile neuobičajene-potmule, poslije kojih se formirao dim žute boje, šireći se ustranu.

Udisanjem tog otrovnog dima, lično je osjetio: kihanje, pojačan rad srca i pomućen vid nakon 20 minuta od eksplozija minobacačkih mina.

Nakon što je pio vodu u rejonu sela Kamenice, osjetio je bolove u stomaku. Kod svojih saputnika primijetio je da su neki počeli izlaziti iz kolone, ponašajući se nenormalno, vičući i galameći. U rejonu sela Buljima ljudi su između sebe počeli bacati bombe. Tako su poginule tri osobe. Ramo se sa sedam saputnika odvojio od kolone u rejonu sela Kamenice i tako su

krenuli prema planini Udrč, gdje su naišli na grupu oko 200 ljudi koji su se odmarali.

Dalje su krenuli u pravcu Tuzle. Na tom putu stizali su mnoge ljude koje su prolazili i stigli u rejon sela Baljkovice, gdje su se krili tri dana.

Na slobodnu teritoriju, u rejon sela Međeđa, stigli su nakon dvanaest dana.

Grupe ljudi, kod kojih se osjetilo nenormalno ponašanje, odvajale su se iz kolone i predavale agresoru oko 13.00 sati 13. jula 1995. u rejonu sela Kamenice. Ramo Halilović i danas ima posljedice od djelovanja bojnih otrova: nesanicu, nervozu, uzbuđenost i pomućen vid.

- **Admir Ahmetović:** vidio je i čuo neuobičajene eksplozije artiljerijskih i minobacačkih granata u rejonu sela Kravica - Snagovo - Baljkovica, kada je agresor djelovao po koloni ljudi u toku povlačenja. Nakon eksplozije tih granata stvarao se dim bijele i žute boje koji se širio ustranu.

Neuobičajene eksplozije čuo je 12. jula 1995. oko 14.00 sati na udaljenosti 200-300 m u rejonu sela Kravice, 14. jula 1995. oko 16.00 sati u rejonu sela Snagova i 16. jula 1995. oko 10.00 sati u rejonu sela Baljkovice.

Njegovi saputnici i on sam osjetili su djelovanje bojnih otrova u rejonu sela Križevačkih Njiva 15. jula 1995. oko 22.00 sata, jer im se počelo nešto priviđati. Od 12. Do 16. jula 1995. njegovi saputnici osjetili su: kašalj, sušenje usta, pomućen vid, uzbuđenost, nekontrolisano ponašanje i druge psihičke smetnje.

U rejonu sela Kravice upotrijebljeni su bojni otrovi neposredno po narodu u koloni, iz agresorske artiljerije i minobacača, kada je nakon sat vremena nastao kašalj, nervoza, halucinacije, samoubistva i ubistva saputnika.

Admir i danas ima posljedice, nesanicu.

- **Ejub Dedić:** čuo je i vidio upotrebu bojnih otrova iz minobacača u rejonu sela Cerske, Kamenice, planine Udrča i Baljkovice. Nakon eksplozije minobacačkih hemijskih granata stvarao se dim ljubičaste boje, šireći se ustranu paralelno sa površinom zemlje. Nakon udisanja otrova osjetio je: sušenje usta, uzbuđenost, nekontrolisano ponašanje i halucinacije.

Neuobičajeno potmule eksplozije agresorskih granata čuo je 12. jula 1995. oko 13.00 sati na udaljenosti 200-300 m.

Na putu do slobodne teritorije kod saputnika je primijetio strah, sumnju jednih u druge, pokušaj samoubistva, samoubistva, povraćanje, halucinacije i dr. Nakon pijenja vode, vjerovatno kontaminirane, osjetio je: malaksalost, sušenje usta, halucinacije, opću nesigurnost. To je osjetio nakon 10 - 15 minuta u rejonu sela Kamenice i sela Baljkovice. Tada je dolazilo do pokušaja predaje ljudi agresoru, samoubistava i ubistava.

Bjeličastu vodu primijetio je u mjesnim izvorima u selu Kamenica 12. jula 1995. Poslije upotrebe i udisanja otrova puno boraca bilo je dezorijentisano. U agresoru su vidjeli spasioce, pokazivali predmete oko sebe kojih uopće nije bilo (kameni zidovi na livadama, osvijetljeni gradovi u šumi i sl.). U rejonu sela Baljkovice jedan je čovjek aktivirao ručnu bombu usmrivši sebe i još osam saputnika. Jedan je učesnik marša na Crnom Vrhcu otišao na agresorsku stranu. Ejub i danas ima posljedice: smetenost, nervozu, nesanicu i uzbuđenost.

- **Dr. Fatima Klempić - Dautbašić:** vidjela je i osjetila upotrebu bojnih otrova iz agresorske artiljerije i minobacača 12. i 13. jula 1995. od sela Jagliča do planine Udrž. Trećeg dana marša i kasnije osjetila je pospanost i ravnodušnost. To isto primijetila je kod svojih saputnika, a kod nekih razdraženost i agresivno ponašanje.

Kod dosta ljudi primijetila je da su dezorijentisani, poremećeni sa vidnim halucinacijama. Većina je imala razrogačene oči, izgubljenog pogleda, crvenog lica, nesvjesni mjesta i vremena gdje se nalaze. Vidjela je najmanje dva samoubistva izvršena pod djelovanjem bojnih otrova. Bila je iznenađena kada je vidjela da se ubio Kemo Abdurahmanović, koji je, inače, djelovao sabrano. U njenoj neposrednoj blizini za kratko vrijeme aktivirao je bombu, što je posljedica djelovanja bojnih otrova. Uoči proboja u rejonu sela Baljkovice, 15. jula 1995. u njenoj neposrednoj blizini, za vrijeme odmora, izvršio je samoubistvo puškom još jedan saputnik pod djelovanjem bojnih otrova. Dr. Fatima ne zna kako se zvao ovaj samoubica, ali je vidjela kako je cijev puške prislonio sebi na vrat i ispalio metak.

Saputnik Nusret Hrvatić mnogo je galamio, vrištao, tražio da mu se donese krevet. Takvo stanje trajalo je 2-3 dana i tek tada se sa njim mogao uspostaviti kontakt.

U bolnicu je 8. augusta 1992. dovezeno 7-8 ranjenika, od kojih su 2-3 bili teže ranjeni. Teže je zbrinula u ambulantu, a ostali su ostali ležati na nosilima u hodniku i uz njih je ona ostala. Nakon nekoliko minuta svi su ranjenici umrli na isti način. Prestali su disati, a srce je kucalo još nekoliko minuta.

Svi ovi ranjenici dovezeni su iz sela Ježestica, a smrt je posljedica djelovanja bojnih otrova, koji su doveli do paralize disajne muskulature. Lično je pratila srčanu aktivnost kod svih ranjenika još nekoliko minuta. Ranjenici nisu umrli od posljedica ranjavanja, nego od posljedica djelovanja bojnih otrova.

Jedan od umrlih, odnosno otrovanih, zvao se Haso Mehmedović, a jedan je zet medicinske sestre Mejre Efendić.

Kao ljekar u Srebrenici primijetila je u toku 1994. i 1995. veliki broj karcinoma probavnog sistema kod mladih ljudi (20-ak godina) sa brzim smrtnim ishodom, zatim više slučajeva karcinoma genitalnog trakta kod mladih žena, te povećan broj oboljenja štitne žlijezde.

Dr. Fatima i danas ima posljedice: nesаница i smetenost.

- **Sakib Huseinović:** vidio je i osjetio djelovanje upotrebe bojnih otrova iz agresorske artiljerije i tromblona. Od sela Redžića do Veljove Glave osjetio je sušenje usta i doživljavao halucinacije nakon 10-30 minuta. Neuobičajene eksplozije agresorskih granata sa obojenim dimom u rejonu sela Kamenice čuo je i vidio 10-ak m od sebe, zatim na području sela Buljima, planine Udrč i tokom cijelog puta do mjesta proboja u rejonu sela Baljkovice.

Nakon što je pio vodu iz Drinjače, krećući se prema Veljoj Glavi osjetio je promjene na sebi. Kod saputnika je primijetio razne vrste djelovanja bojnih otrova u rejonu sela: Đuguma, Konjević-Polja, Križevačkih Njiva i Baljkovice.

Primijetio je i vidio masu ljudi da haluciniraju, govore o nemogućim događajima, te je shvatio da je agresor po njima upotrebljavao bojne otrove.

Sakib i danas osjeća posljedice djelovanja bojnih otrova: nesanica, nervoza, halucinacije, uzbuđenost, smetenost, pomućen vid i opća slabost.

- **Enes Ustić:** čuo je i vidio neuobičajene eksplozije agresorskih granata u rejonu sela Kamenice i planini Udrž 12. i 13. jula 1995. Na putu od Srebrenice do slobodne teritorije (11-16. jula 1995) vidio je dosta ljudi kako bježe iz kolone i govore kako ih neko progoni iz čista mira. Pucali su po ostalim saputnicima ili su bacali ručne bombe.

To je sve posljedica djelovanja bojnih otrova. U razgovoru sa njegovim saputnicima čuo je da se dosta ljudi predalo agresoru pod utjecajem bojnih otrova (u rejonu sela Kamenice, Cerske i Nove Kasabe). Spominjane su cifre od 100 do 200 ljudi u grupi i više. Enes i danas ima posljedice: nesanica, halucinacije i uzbuđenost.

- **Omer Hodžić:** čuo je i vidio eksplozije artiljerijskih, minobacačkih i drugih eksplozivnih sredstava iz kojih je izlazio otrovni dim. "Saputnici i ja osjetili smo malaksalost, gubitak pamćenja i ludilo. To smo osjetili 12 sati nakon pijenja vode 14. jula 1995. Tokom puta kod ljudi je vladala tolika žeđ da niko nije gledao kakve je boje voda, nego su je samo pili."

Omer i danas ima posljedice od upotrebe i djelovanja bojnih otrova: uzbuđenost i pomućen vid.

- **Hamed Bašić:** vidio je primjenu bojnih otrova u rejonu sela Kamenice iz agresorskih minobacača, artiljerije i drugih sredstava. Pri eksploziji hemijskih granata obojeni dim širio se u stranu. Djelovanje bojnih otrova osjetio je na sebi: sušenje usta, uzbuđenost, slabo pamćenje, malaksalost. To je osjetio u rejonu sela Kamenice i Buljima. Mislio je da su njegovi saputnici agresorski vojnici.

Vidio je grupu svojih saputnika (oko 400) koji su otišli agresoru i predali se. To su učinili pod djelovanjem bojnih otrova, bacajući svoje oružje. Hamed je lutao sam po šumi i nakon 18 dana stigao na slobodnu teritoriju.

- **Šahin Cocalić:** čuo je i vidio neuobičajene-potmule eksplozije agresorskih artiljerijskih i minobacačkih granata u rejonu sela Buljima, Pocvila, Kamenice i planine Udrč 12. i 13. jula 1995. Osjetio je djelovanje bojnih otrova 30 minuta nakon eksplozije, kao i njegovi saputnici: kihanje, kašalj, pojačan rad srca, sušenje usta, mučninu, povraćanje, pomućen vid, nekontrolisano ponašanje, halucinacije. Neke predmete video je duplo, a stalno mu je pred očima bio neki grad.

Vidio je grupu oko 30 svojih saputnika koji su bili potpuno ravnodušni. Ostali su na svom mjestu, iako su drugi ljudi prolazili pored njih.

U rejonu Previle primijetio je bjeličastu vodu potoka - izvora.

U rejonu sela Liplje iz žbuna je posmatrao grupu oko 30 ljudi koja se predala agresoru. Neki su imali i oružje.

Šahin i danas ima posljedice od djelovanja bojnih otrova: nesanicu, nervozu i smetenost.

- **Bekir Hasanović:** čuo je i vidio neuobičajene eksplozije agresorskih artiljerijskih, minobacačkih i drugih vrsta eksplozivnih sredstava. Dim bijele, žute i plave boje širio se ustranu. Eksplozije u rejonu sela: Buljima, Kamenice, planine Udrč, Kaldrnice, Konjević - Polja, Baljkovice.

Nakon udisanja otrovnog dima osjećao je: suženje, kihanje, kašalj, pojačan rad srca, sušenje usta, mučninu, povraćanje, pomućen vid, uzbuđenost, nekontrolisano ponašanje, halucinacije i druge posljedice. Posljedice bojnih otrova osjetio je 10 minuta nakon eksplozije granata, naročito u toku 12. jula 1995.

Tokom cijelog puta od Srebrenice do slobodne teritorije on i njegovi saputnici osjetili su još: strah, pospanost, umor, čudno ponašanje, te mu je brat dao injekciju PERTOZOCIN.

Nakon pijenja kontaminirane vode u rejonu sela Buljima osjećao je još veću žeđ. Došlo je do grupisanja ljudi, po dva i više saputnika koji su se skidali goli, pa su počeli jurišati "na neprijatelja".

Bjeličastu vodu primijetio je 12. jula 1995, pri prelasku Bokčinjskog potoka. Kretanje je bilo strahovito i ne može se opisati. Vidio je umiranje mladih ljudi, ali uzrok smrti nije mu poznat.

Bekir i danas ima posljedice od djelovanja bojnih otrova: nesanicu, nervozu, halucinacije, uzbuđenost, smetenost i pomućen vid.

- **Ramiz Mehmedović:** vidio je i čuo neuobičajene-potmule eksplozije agresorskih artiljerijskih granata u rejonu sela Burnice i Buljima 12. jula 1995. Dim eksplodiranih granata, koji se širio ustranu, bio je žut i neprijatnog mirisa. Nakon udisanja otrovnog dima, poslije 10 i više minuta osjetio je: suzenje, kašalj, kihanje, sušenje usta, pojačan rad srca, mučninu, uzbuđenost, nekontrolisano ponašanje i halucinacije.

Vidio je grupu oko 1.000 ljudi, koja se predala agresoru, vjerovatno pod djelovanjem bojnih otrova, u rejonu Nove Kasabe 13. jula 1995. Četnici su pretresali teren u rejonu sela Burnice i "našli" oko 500 ljudi, koji su vjerovatno bili pod djelovanjem bojnih otrova. Kod njih je primijetio nenormalno ponašanje (vika, galama, skidanje odjeće, pokušaj ubistva, samoubistva). Ovo se dogodilo oko 16. jula 1995. Sve je to Ramiz posmatrao skriven u grmlju do 20. jula 1995. u rejonu sela Burnice. U tom rejonu vidio je 30-50 ubijenih ljudi. Sa grupom oko 30 saputnika samoinicijativno su krenuli prema Žepi 20. jula 1995. Agresor ih je primijetio i napao između sela Buljima i Burnice i ubio 15 saputnika. Ostatak, njih 15 krenuli su u pravcu pećina u rejon Žepe, gdje su ostali oko 1,5 mjesec. Nakon toga su krenuli u pravcu Goražda i stigli na slobodnu teritoriju oko 20. septembra 1995.

Ramiz i danas osjeća nervozu i želi biti usamljen.

- **Mustafa Špijadić:** neuobičajene eksplozije granata čuo je u rejonu sela Buljima, Snagova, Baljkovice. Eksplozije potmule, sa bijelo-crnim dimom, koji se širio ustranu. Nakon udisanja otrovnog dima poslije 10 i više minuta osjetio je: pojačan rad srca, sušenje usta i mučninu. Mustafa i danas osjeća nervozu.

- **Džemaludin Bećirević:** vidio je i čuo neuobičajene eksplozije agresorskih minobacačkih mina.

Nakon udisanja bojnih otrova poslije više minuta osjetio je pojačan rad srca, sušenje usta i pomućen vid. Neuobičajene—potmule eksplozije agresorskih granata sa obojenim žutim i drugim bojama dima čuo je u rejonu sela Kravice, Kamenice, planine Udrča, Snagova, Križevačkih Njiva i Baljkovice. U rejonu sela Kamenice i planine Udrč kod svojih saputnika i rodbine primijetio je da vrlo brzo mijenjaju ponašanje. Postupci su bili nenormalni, suprotni normalnim očekivanjima.

U toku puta kod saputnika, koji su se zadesili u blizini neuobičajenih-potmulih eksplozija agresorskih granata, kao i onih koji su pili kontaminiranu-bjeličastu vodu iz potoka, primijetio je promjene u ponašanju, kao što je agresivno ponašanje i nenormalni postupci. Dosta tih ljudi se i danas vode kao "nestali".

3. Zaključna razmatranja

Agresor je veoma stručno isplanirao i upotrebu bojnih otrova pri zauzimanju Srebrenice, sigurne zone UN-a, iz raspoloživih formacijskih sredstava jedinica koje su učestvovala u napadu na Srebrenicu, kao i one u toku gonjenja naroda ka slobodnoj teritoriji. U sklopu upotrebe bojnih otrova, agresor je koristio i obične dimne i obilježavajuće artiljerijske granate, u cilju zavaravanja, odnosno maskiranja upotrebe CS i psihohemijskih otrova. Zato su očevici-svjedoci, pored žute vidjeli i druge boje dima pri eksploziji hemijskih granata. Karakteristično je da na svim vrstama hemijske municije JNA piše "DIMNA", ali sa brojnim oznakama za određene vrste bojnih otrova.

Sredstva za primjenu hemijskog oružja su, kao i sve vrste upotrijebljenih bojnih otrova, iz sastava JNA i Vojske Jugoslavije, koje ona ima u svom arsenalu.

Za agresora su to bili idealni—školski uvjeti za upotrebu bojnih otrova za onesposobljavanje ljudi. To se dokazuje i postojećim vojnim pravilima (na malom prostoru kretalo se zgusnuto oko 12.000-15.000 ljudi bez sredstava za zaštitu od otrova koje se u pojedinim rejonima još gušće prikupljalo). Tako

su se stvarali povoljni uvjeti za upotrebu bojnih otrova sa malim količinama hemi- jske municije, a velikim koncentracijama otrova.

Agresor je najviše upotrebljavao bojne otrove CS i BZ, a vjerovatno i LSD-25, od čijih je posljedica za normalan život i rad onesposobljeno nekoliko hiljada ljudi. Većina ljudi iz kolone je pod djelovanjem tih otrova krenula prema neprijatelju, predala se i kasnije bila likvidirana. Samo za tri dana "zarobljeno" je ili ubijeno oko 5.000 Srebreničana (12-14. jula 1995), najviše od sela Buljim do planine Udrč. Pri neuspjelom probouju, 16/17. jula u rejonu sela Baljkovice, zarobljeno je oko 1.500-2.000 Srebreničana, koji su likvidirani. Na osnovu izjava svjedoka spasila su se samo dvojica. To znači da su, u sklopu realizacije plana o izvršenju GENOCIDA, upotrijebljeni bojni otrovi imali presudnu ulogu. Ilustrativan je primjer predaje oko 3.000-4.000 ljudi u rejonu Nove Kasabe, Sandića i Kravice.

I danas oko 58% od ispitanih preživjelih Srebreničana, koje je agresor tokom egzodusa kontaminirao bojnim otrovima, osjećaju posljedice: isprekidan san, halucinacije, uzbuđenost, nervozu, glavobolju, mučninu i druge psihičke smetnje. Smatramo da ovo treba posebno ispitati-istražiti preko specijalizovanih medicinskih institucija s težištem kako će se to odraziti na buduće generacije. Za takva istraživanja tim treba sačinjavati: toksikolog, farmakolog, neuropsihijatar, psiholog i oficir atomsko-biološko-hemijske odbrane.

Neophodno je istražiti "nestanak" oko 450 djece i 600-700 djevojaka i žena pri deportaciji od Srebrenice do slobodne teritorije.

Naredbodavci koji su doprinijeli da se izvrši GENOCID moraju biti kažnjeni i za upotrebu bojnih otrova.

HUMAN RIGHTS WATCH, nakon obimnih istraživanja, zaključio je da nije pronašao "čvrste dokaze" o upotrebi hemijskog oružja po nezaštićenom narodu Srebrenice u toku njegovog povlačenja prema slobodnoj teritoriji Republike Bosne i Hercegovine. Kao razlog takvoj konstataciji navodi se da nisu pronađeni tragovi bojnih otrova na odjeći ekshumiranih žrtava.²⁷

Ovakva konstatacija ne može se prihvatiti iz sljedećih razloga:

²⁷ SREBRENICA 1995, knjiga 2, str. 251-255.

1. Na osnovu postojećih vojnih pravila JNA u tabeli 3 navedeni su znaci - simptomi kontaminacije bojnih otrova za onesposobljavanje ljudi, koje treba porediti sa znacima-simptomima kontaminacije koje su ljudi praktično osjetili, što je navedeno u tabeli 4.

Najsigurniji materijalni dokaz su 54 neposredna kazivanja preživjelih svjedoka, koji su izjavili da su lično vidjeli i osjetili upotrebu bojnih otrova od agresora na putu užasa. Iz sadržaja izjava tačno i uvjerljivo se može zaključiti da je agresor po njima upotrebljavao bojne otrove za onesposobljavanje (CS i hloracetofenon) i PSIHOHEMIJSKE OTROVE.²⁸

Na osnovu izjava svjedoka sačinjen je Pregled znakova i simptoma koje su ljudi praktično osjetili od upotrijebljenih bojnih otrova. Iz tabele 4 vidi se da su preživjeli svjedoci osjetili 37 različitih simptoma kontaminacije. Osim toga, njih 31 i danas imaju posljedice od kontaminacije upotrijebljenih bojnih otrova 1995.²⁹ Opis eksplozije granata i mina karakterističnom po zvuku i boji dima poklapa se sa navodima u zvaničnim pravilima JNA.³⁰

2. Drugi materijalni dokaz su pronađena parčad eksplodiranih hemijskih granata. Na jednom parčetu granate pisalo je "KRUŠEVAC". Velikom broju zemalja u svijetu poznato je da je to grad u Srbiji u kome se, pored ostalih vrsta bojnih otrova, proizvode i PSIHOHEMIJSKI OTROVI. Takvu konstataciju je naveo i HUMAN RIGHTS WATCH.³¹ Zašto se ne može vjerovati tom materijalnom dokazu kojeg su pronašli svjedoci u toku marša?

3. Četvrtog marta 1996. u prostorijama GŠARBiH istraživačima HUMAN RIGHTS WATCH-a dati su kompletni podaci o upotrebi bojnih otrova od agresora na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine. Insistirano je na materijalnim dokazima, te im je omogućeno da to vide i snime foto-kamerom. Zašto to nisu objavili?

4. Sedmog marta 1996. predstavnik Human Rights Watch-a vidio je i snimio u Zenici sva zarobljena eksplozivna hemijska sredstva koja je agresor upotrebljavao na ratištu Republike Bosne i Hercegovine. Zašto nije mogao vjerovati tim materijalnim dokazima? Izgleda da je to svjesno preskočio u

²⁸ Vidi izjavu broj 11, str. 138.

²⁹ Isto.

³⁰ BOJNI OTROVI, Opšti udžbenik, JNA, Beograd 1968, str. 139-140.

³¹ SREBRENICA 1995, knjiga 2, str. 290.

svom izvještaju, a navodi mnogo manje valjane konstatacije iz izjava svjedoka.³² Zašto?

5. Agresor je u širem rejonu Srebrenice od 22. aprila 1992. do 30. juna 1993. hemijsko oružje upotrebljavao 30 puta, od čega bojne otrove 22 puta.³³ U tabeli 1 uneseni su podaci iz zvaničnih borbenih izvještaja koje je Krizni štab Teritorijalne odbrane Srebrenica i Komande 2. Korpusa dostavio GŠAR BiH.³⁴ I to je HUMAN RIGHTS WATCH - u predočeno.

6. Tri svjedoka (Nijaz Mašić, dr. Ilijas Pilav i dr. Avdo Hasanović) izjavili su da je grupa boraca Armije Republike Bosne i Hercegovine 8. augusta 1992. naišla na mješovito minsko polje u Ježestici kod Kravice. Od eksplozije tih mina, punjenih bojnim otrovom, "SARINOM", dva su borca na mjestu ostala mrtva zbog djelovanja otrova, a ostali su umrli u roku 5-15 minuta po dolasku u bolnicu u Srebrenicu. Karakter smrti odgovara simptomima od djelovanja "SARINA" (ukočenost sa trzajem ruku, prestanak disanja, dok srce još radi), navedeni u stručnoj literaturi i izjavama žrtava zločina u Srebrenici.³⁵ Zar to nije materijalni dokaz?

7. "Nestanak" oko 5.000 Srebreničana u toku nepuna tri dana, od Kamenice do planine Udrč (12-14. jula). Na tom dijelu zemljišta agresor je tada najmasovnije upotrijebio bojne otrove, koji su svojim djelovanjem – kontaminacijom i doprinijeli da se najveći broj ljudi preda agresoru koji ih je kasnije i fizički likvidirao (oko 3.000-4.000 ljudi). Zar to nije materijalni dokaz?

8. U mnogim zemljama svijeta vrše se eksperimenti sa bojnim otrovima na životinjama, po kojima se djeluje iz raznih oruđa sa hemijskim granatama, minama i drugim eksplozivnim sredstvima. JNA je, primjera radi, na planini Kučaj (ist. od Aleksinca u Srbiji) od 1960. Do 1964. vršila opit na životinjama iz raznih vrsta oruđa sa hemijskim granatama i minama. Postavlja se pitanje koji su rezultati i dokazi čvršći i pouzdaniji? U svakom slučaju pouzdaniji i najčvršći su oni na primjeru stradanja stanovništva na području Srebrenice jula 1995.

³² Isto, str. 291-293.

³³ Vidi Prilog br. 4, str. 86.

³⁴ Vidi izvještaje navedene u periodu od 5. jula 1992. do 30. juna 1993, na str. 69-72 (tabela 1).

³⁵ Bojni otrovi; Izjave ljekara dr. Avde Hasanovića i dr. Fatime Klempić-Dautbašić, str. 46. i 54.

To je po prirodi, vrsti i obimu stvarni najveći eksperimentalni poligon poslije rata u Vijetnamu. Dolazilo je više ekipa iz raznih zemalja i svaka je istraživala upotrebu bojnih otrova na području Srebrenice na svoj način, tj. kako je kojoj i šta trebalo, smatrajući nas nepismenim za poznavanje i dokazivanje upotrebe tog oružja.

9. Upitnik koji je sastavio Human Rights Watch sa 52 pitanja³⁶ nedovoljno je prilagođen našem čovjeku da ga razumije. Ova situacija nije incident, nego planirana vojna operacija sa upotrebom bojnih otrova, u kojoj je učestvovalo oko 9.000 agresorskih vojnika. Najbitnija pitanja u spomenutom upitniku nisu navedena, kao npr. koju je boju dima svjedok primijetio nakon neuobičajene-potmule eksplozije granate-mine i u kom rejonu, da li je voda bila kontaminirana i gdje, šta su ljudi osjetili nakon upotrebe te vode, da li i sada ima posljedica od kontaminacije bojnih otrova i kakve, da li je neko podlegao od posljedica bojnih otrova, da li su pojedinci ili grupe ljudi odlazili pod djelovanjem bojnih otrova i predavali se agresoru, itd.

10. U sadržaju izvještaja Human Rights Watch-a prisutna je konstatacija JEST-NIJE bilo upotrebe bojnih otrova u SREBRENICI, te ti rezultati istraživanja, posebno preživjele Srebreničane, dovode u zabludu.³⁷ Isti su ogorčeni na takve konstatacije. Na ovakve zaključke i konstatacije može se dati odgovor da se Human Rights Watch nije htio zamjeriti agresoru niti žrtvi agresora.

11. Iz takve konstatacije proizlazi mišljenje Human Rights Watch-a da u Bosni i Hercegovini nema stručnih ljudi da ispituju upotrebu bojnih otrova u širem rejonu Srebrenice. U tom cilju konsultovali smo najpoznatije stručnjake u Sarajevu (prof. dr. Branka Nikolina, načelnika RHB laboratorije, verifikovane kao pete po rangu u Evropi, prof. dr. Melihu Lekić na Medicinskom fakultetu i prof. dr. Muberu Kekić na Prirodnomate-matičkom fakultetu Univerziteta u Sarajevu). Svi su saglasni da je hemijski sastav upotrijebljenih bojnih otrova takav da se vrlo brzo razgrađuje, te je nemoguće ustanoviti njihov hemijski sastav. Posebno je pitanje da li su ekshumirane žrtve nakon više dana ili sedmica imale na svojoj odjeći ostatke bojnih otrova,

³⁶ SREBRENICA 1995, knjiga 2, str. 333-337.

³⁷ Isto, str. 225.

zbog izloženosti meterouvjetima, posebno kiši. Znači, traži se materijalni dokaz (parče odjeće), a unaprijed se zna da ga je nemoguće pronaći.

Očigledno je da dokazi do kojih smo u toku istraživanja došli dovoljno materijalno ilustruju upotrebu bojnih otrova u širem rejonu Srebrenice i posljedice nanesene civilnom stanovništvu.

PRILOZI

**A) Pregled upotrebe sredstava u širem rejonu Srebrenice
hemijskog oružja i zapaljivih borbenih**

Tabela 1

**...GLED UPOTREBE HEMIJSKOG ORUŽJA I ZAPALJIVIH
BORBENIH SREDSTAVA U ŠIREM REJONU SREBRENICE OD
22. APRILA 1992. DO 30. JUNA 1993.**

R. br.	VRSTE, MJESTO - REJON I SREDSTVO UPOTREBE	VRSTA		POSLJEDICE
		bojnih otrova	zabranjeni h borbenih sredstava	
1	2	3	4	5
1992. godina				

1.	Od 22. aprila do 4. maja u gradu Srebrenici smrtno stradalo 10 osoba ubacivanjem u zatvorene prostorije specijalnih ručnih bombi, a zatim "zoljama" zapaljene prostorije.	bojni otrovi		Smrtno stradali: 1. Jelkić Avdo, direktor knjižare 2. Jelkić Behka (Avdina žena) 3. Vejzović Meho, direktor komunal. pred. 4. njegova žena (ime nepoznato) 5. Dautbašić Avdo, penzioner 6. Dautbašić Halida (Avdina žena) 7. Selimović Mehmed, penzioner 8. Selimović Mela (Mehmedova žena) 9. Fazlić Esad i 10. njegova žena (ime nepoznato)
2.	5. jula u 16.00 h aviohemijski napad u rejon Nove Kasabe	bojni otrovi CS		Strah i panika građana i boraca
3.	5. jula u 16.00 h hem. napad u rejonu sela Konjević-Polje i Pobuđe	bojni otrovi CS		Strah i panika građana i boraca Pojedinačna kontaminacija.
4.	8. augusta od nagaznih hemijskih mina u rejonu Ježestice (Kravica) smrtno stradalo 7-10 boraca	bojni otrovi SARIN		Smrtno stradali: 1. Murat (Haso) Mehmedović 2. Zet med. sestre Mejre Efendić 3. Besim Topalović "Jastrijeb" 4. Vehid Omerović "Čupo"
5.	19. augusta u 19.00 h avijacija upotrijebila napalm smjesu u rejonu Žepe		napalm-bombe	Izazvan požar
6.	21. augusta u 14.00 h artilj. napad sa zapaljivim granatama po selu Gostilj – Srebrenica		zapaljive artiljerijske granate	Izgorjelo nekoliko građevinskih objekata
7.	21. augusta u 19.00 h artilj. napad zapaljivim granatama u rejonu Žepe		zapaljive artiljerijske granate	Izazvan požar

8.	23. augusta u 13.00 h avijacija agresora tukla zapaljivim aviobombama područje Viogor – Srebrenica		zapaljive aviobombe	Požar izazvan u selu
9.	29. septembra avijacija agresora upotrijebila bojne otrove u rejonu Srebrenice	bojni otrovi CS		Strah i panika i pojedinačna kontaminacija građana
		1993. godina		
10.	20. januara u 16.10 h artiljerijski napad zapaljivim granatama u rejonu Srebrenice		zapaljive artiljerijske granate	Izazvan požar širokih razmjera
11.	23. januara avijacija agresora djelovala napalm bombama u rejonu Srebrenice		napalm-bombe	Požar izazvan na četiri lokacije
12.	29. januara artiljerijski hemijski napad po Srebrenici	bojni otrovi ?		Strah, panika i pojedinačna kontaminacija
13.	31. januara artiljerijski hemijski napad agresora po Srebrenici	bojni otrovi CS		Strah, panika i pojedinačna kontaminacija
14.	6. februara u 13.00 h artiljerijski hemijski napad agresora po gradu Srebrenici	bojni otrovi ?		Strah, panika i pojedinačna kontaminacija
15.	7. februara u dva navrata artiljerijski hemijski napad u rejonu sela Cerska	bojni otrovi CS		Strah, panika i stanovništva i boraca
16.	8. februara artiljerijski hemijski napad u rejonu sela Cerska	bojni otrovi CS		Strah, panika i stanovništva i boraca
17.	9. februara u 14.00 h artiljerijski hemijski napad po rejonu Konjević-Polja	bojni otrovi CS		Strah, panika i pojedinačna kontaminacija ljudi

18.	9. februara u 15.00 h avijacija agresora djelovala zapaljivim bombama po rejonu Konjević-Polja		zapaljive aviobombe	Izazvan požar
19.	10. februara u 13.00 h avijacija upotrijebila napalm-bombe u rejonu Konjević-Polja		napalm bombe	Izazvan požar
20.	28. februara u 12.00 h artiljerijski hemijski napad po Srebrenici	bojni otrovi CS		Strah, panika i pojedinačna kontaminacija
21.	1. marta u 14.00 h artiljerijski hemijski napad u rejonu Cerska – Srebrenica	bojni otrovi CS		Strah, panika i pojedinačna kontaminacija
22.	3. marta u 10.00 h artiljerijski hemijski napad po rejonu Cerska - Srebrenica	bojni otrovi CS		Strah, panika i pojedinačna kontaminacija
23.	10. marta u 12.00 h artiljerijski hemijski napad po gradu Srebrenici	bojni otrovi CS		Strah i panika u gradu
24.	12. marta u 12.00 h artiljerijski hemijski napad po gradu Srebrenici	bojni otrovi SUZ		Strah, panika i pojedinačna kontaminacija
25.	13. marta u 14.00 h artiljerijski hemijski napad po rejonu Kragljivode – Srebrenica	bojni otrovi CS		Strah, panika i pojedinačna kontaminacija
26.	15. marta u 10.00 h helikopteri upotrebljavaju bojne otrove po selu Biljeg – Srebrenica	bojni otrovi CS		Strah, panika i pojedinačna kontaminacija
27.	19. marta u 5.35 h avijacija upotrebljava bojne otrove po rejonu sela Osata – Srebrenica	bojni otrovi CS		Strah, panika i pojedinačna kontaminacija ljudi

28.	20. marta u 7.00 h helikopterski hemijski napad agresora po rejonu Osmača – Srebrenica	bojni otrovi CS		Strah, panika i pojedinačna kontaminacija ljudi
29.	30. marta u 14.00 h aviohemijski napad po Srebrenici	bojni otrovi CS		Strah, panika i pojedinačna kontaminacija ljudi
30.	30. juna u 16.00 h artiljerijski hemijski napad po Srebrenici	bojni otrovi CS		Strah, panika i pojedinačna kontaminacija ljudi
	SVEGA:	22	8	

Tabela 2

**PREGLED UPOTREBE HEMIJSKOG ORUŽJA I
ZABRANJENIH SREDSTAVA OD 22. APRILA 1992. DO 31.
DECEMBRA 1995. NA RATIŠTU RBiH**

Tabela 3

**KONTAMINACIJE BOJNIM OTROVIMA ZA
ONESPOSOBLJAVANJE LJUDI, NAVEDENI U POSTOJEĆIM
VOJNIM PRAVILIMA**

Gradovi i rejonii po kojima su vršeni HN	Sredstva primjene hemijskog oružja					Veliki požari
	Zapaljive aviobombe MB i art. granate	Napalm bombe	Diverzant. hemijska sredstva	Bojni otrovi iz art. MB i avijacije	Svega	
Bihać I V. Kladuša	3	-	14	23	40	2
Zvornik – Teočak	-	-	2	10	12	2
Maglaj	3	1	2	7	13	9
Olovo – Kladanj	2	-	2	13	17	6
Mostar	7	-	-	17	24	14
Višegrad	1	1	2	6	10	1
Brčko	3	3	1	23	30	2
Goražde	6	10	14	22	52	29
Jajce	7	9	-	10	26	5
Srebrenica	5	3	-	18	26	2
Sarajevo	40	-	56	257	353	12
Tešanj i Zavidovići	1	3	10	19	33	2
Konjic	1	1	1	8	11	2
Travnik	-	-	6	5	11	1
Žepa	4	1	-	3	8	-
Trnovo-Igman-Treskavica-Bjelašnica	1	-	1	10	12	7
Fojnica	1	-	-	1	2	11
Gradačac	4	7	-	19	30	-
Ostali	9	2	6	27	44	5
SVEGA	98	41	117	498	754	112

R. b.	ZNACI - SIMPTOMI KONTAMINACIJE KOD LJUDI	Bojni otrovi nadražljivci izazivaju:		Bojni otrovi psihohemijski izazivaju:	
		H L O R A C E T O F E N O N	CS	BZ	LSD-25
	KONTAMINIRANIH U TOKU POVLAČENJA IZ SREBRENICE				
1.	SUZENJE	X	X		
2.	KAŠALJ	X	X		
3.	GRČEVI-UKOČENOST				X
4.	GLAVOBOLJA			X	X
5.	ZNOJENJE			X	X
6.	SUHOĆA U USTIMA			X	
7.	MUČNINA	X	X		X
8.	POVRAĆANJE		X	X	X
9.	SMETENOST			X	X
10.	SMANJENA POKRETLJIVOST			X	X
11.	UBRZAN RAD SRCA			X	X
12.	UZBUĐENOST - NEMIR			X	X
13.	BOL U GRUDIMA-TEŠKO DISANJE		X		
14.	NEKONTROLISANO PONAŠANJE			X	X
15.	IZVRŠAVANJE POGREŠNIH RADNJI			X	X
16.	ODUSTAJANJE OD BILO KAKVIH AKTIVNOSTI			X	X
17.	NESPOSOBNOST ZA ODLUČIVANJE I POKRETANJE			X	X

18.	POVEĆANA AKTIVNOST – KASNIJE			X	X
19.	PRIVIĐANJE				X
20.	AGRESIVNO PONAŠANJE				X
21.	HALUCINACIJE			X	X
22.	UBISTVA			X	X
23.	SAMOUBISTVA			X	X
24.	STRAH S OSJEĆAJEM GONJENJA				X
25.	POMUĆEN VID			X	X
26.	POSPANOST			X	X
27.	NESVJESTICA				X
28.	SVRBEŽ S MALIM PLIKOVIMA	X			
29.	DRHTANJE			X	X
30.	KARAKTERISTIČAN IZRAZ LICA (istaknuti očni bulbusi - jabučice, široko otvoreni kapci - skoro zaokruženi, nos ušiljen, pogled dubok i ukočen, oči naduvane sa proširenim zjenicama, salivacija)				X
31.	NEARTIKULISAN GOVOR (vika, smijeh, plač, blejanje i dr.)				X

Tabela 4

**ZNACI – SIMPTOMI
KONTAMINACIJE BOJNIM OTROVIMA**

**KOJE SU LJUDI OSJETILI I DOŽIVJELI U TOKU
POVLAČENJA IZ SREBRENICE DO SLOBODNE TERITORIJE
OD 6. DO 16. JULA 1995.**

R.b.	ZNACI - SIMPTOMI KONTAMINACIJE KOD LJUDI KONTAMINIRANIH U TOKU POVLAČENJA IZ SREBRENICE	Bojni otrovi nadražljivci izazivaju:		Psihohemijski bojni otrovi izazivaju:		Ljudi koji su praktično osjetili upotrebu bojnih otrova
		Hlorace tofenon	CS	BZ	LSD- 25	
1.	SUZENJE	X	X			40
2.	KAŠALJ	X	X			28
3.	GRČEVI-UKOČENOST				X	2048
4.	VRTOGLAVICA- GLAVOBOLJA			X		168
5.	ZNOJENJE			X		38
6.	SUHOĆA U USTIMA			X		2.071
7.	MUČNINA	X	X		X	2.007
8.	POVRAĆANJE		X	X	X	17
9.	SMETENOST			X	X	93
10.	SMANJENA POKRETLJIVOST- KLONULOST			X	X	2.168
11.	UBRZAN RAD SRCA- TEŠKO DISANJE			X	X	2.046
12.	UZBUĐENOST – NEMIR			X	X	2.272
13.	BOL U GRUDIMA		x			52

14.	NEKONTROLISANO PONAŠANJE			X	X	805
15.	IZVRŠAVANJE POGREŠNIH RADNJI			X	X	375
16.	ODUSTAJANJE OD BILO KAKVIH AKTIVNOSTI			X	X	2.078
17.	NESPOSOBNOST ZA ODLUČIVANJE I POKRETANJE			X	X	547
18.	POVEĆANA AKTIVNOST – KASNIJE			X	X	68
19.	PRIVIĐANJE				X	501
20.	AGRESIVNO PONAŠANJE				X	2.265
21.	HALUCINACIJE			X	X	2.553
22.	UBISTVA			X	X	32
23.	SAMOUBISTVA			X	X	36
24.	STRAH S OSJEĆANJEM GONJENJA				X	291
25.	POMUĆEN VID			X	X	14
26.	POSPANOST			X		2.144
27.	NESVJESTICA				X	144
28.	SVRBEŽ S MALIM PLIKOVIMA	X				13
29.	DRHTANJE			X	X	29

30.	KARAKTERISTIČAN IZRAZ LICA (istaknuti očni bulbusi - jabučice, široko otvoreni kapci - skoro zaokruženi, nos ušiljen, pogled dubok i ukočen, oči naduvane s proširenim zjenicama, salivacija)				X	40
31.	NEARTIKULISAN GOVOR (vika, smijeh, plač, blejanje i dr.)				X	2.420
32.	ČEŠĆE MOKRENJE					191
33.	STOMAČNI BOLOVI					148
34.	ŽEĐ					2.183
35.	SLAST NA USNAMA					2.011
36.	KRVARENJE IZ ORGANA ZA IZLUČIVANJE					11
37.	POSLJEDICE KOJE I DANAS LJUDI IMAJU: ISPREKIDAN SAN, NERVOZA, HALUCINACIJE, GLAVOBOLJA, MUČNINA, UZBUĐENOST, POMUĆEN VID, DIJABETES I DRUGE PSIHIČKE POSLJEDICE					31 ili 58% od ispitanih

B) Dokumenta

Br. 1
BOMBARDOVANJE NOVE KASABE, KONJEVIĆ POLJA I
POBUĐA (4. JULI 1992.)

REPUBLIKA BOSNA I HERCEGOVINA
KRIZNI ŠTAB TO SREBRENICA
Broj: 16/92
Srebrenica 05.07.1992. god.

Predmet: Izvještaj Kriznog Štaba
HITNO

REPUBLIČKOM ŠTABU TO
Sarajevo
REGIONALNOM ŠTABU TO
Tuzla

U toku jučerašnjeg dana izvršeno je **bombardovanje** od strane bivše jugo vojske, a bombardovanje je izvršeno avionima tipa MIG 21, u dva navrata po tri aviona.

Bombardovanje je izvršeno na naselja Nova Kasaba na vlaseničkoj opštini, Konjević Polje i Pobudje na području opštine Bratunac.

Na ovim područjima se nalazi preko 15.000 izbjeglica izbjeglih sa područja susjednih opština.

Bombardovanje je izvršeno kasetnim bombama, krmačama, a usput su bacali i bojne otrove.

I u toku današnjeg dana vršeno je bombardovanje istih naselja, gdje jednovremeno napadaju i artiljerijom, te tenkovima T84, kao podrška pješadijskom napadu koji se jednovremeno izvodio.

Kako su naše mogućnosti ograničene što se tiče borbe protiv jedinica uz oklopnu tehniku, ipak učinimo sve da se ovaj pokušaj prodora prema Bratuncu spriječi.

Ovaj napad je još ranije planiran i povezan je našim saznanjima dostavljenim u izvještaju br. 8/92 od 23.06.1992. god.

Prekucani tekst.

KOMANDANT TO
SREBRENICA

Orić Naser

(Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, inv. br. 4-172)

Br. 2
ZAPALJIVE BOMBE IZ SRBIJE (20. JANUAR 1993)

CENTAR VEZE ŠVK – Odjeljenje zkrptozaštitu Izvornifajl: FAEAK100
SARAJEVO Akt primio i obradio
Datum i vrijeme Mešić F. napisano svojeručno
20.01.1993, Srijeda 23:54

ARMIJIA REPUBLIKE BOSNE I HERCEGOVINE

KOMANDA 2. KORPUSA

Str.pov.br. 01/538-202-02

Dana: 20.01.1993. godine

Redovan izvještaj do 18,00
sati, d o s t a v l j a.-

GŠ VK OS R BiH

SREBRENICA

1. AGRESOR. Danas je nastavljena četnička ofanziva na širi reon srebreničke teritorije. Napadi VBR-om sa HE Bajina Bašta počeo je od 06,30 i trajao tokom dana po civilnim naseljima srebreničke teritorije. Gađano iz dva tenka, dvije MB baterije, haub. 155 mm i dva VBR, sa desne strane Drine sa platoa HE Bajina Bašta i sa obronaka Tare. Danas je ponovo slobodna teritorija bombardovana od agresorskih aviona. Od dejstva zapaljivih bombi izazvani su šumski požari ogro- mних razmjera. Bosansko-hercegovačku granicu prešla je jedna oklopna-mehanizovana brigada Užičkog korpusa.

2. NAŠE SNAGE. Poslije 6 dana najžešćeg avio-bombardovanja i ofanzive tenkovsko-pješ. snaga agresora na položaje naših boraca, naše snage su zabilježile do sada najveći uspjeh. L/o su pomjerile 6 km prema neprijatelju i oslobodili oko 30 kvadratnih kilometara teritorije. Po zauzimanju tog dijela teritorije i sela Jezero, učvršćujemo položaje na dostignutoj liniji.

Zbog ovih naših uspjeha uslijedila je odmazda u 13.10 č. Dva borbena aviona u dva naleta bombardovala su civilno naselje Osat i Kragljivode bacajući bombe krmače – bojlere - i svežnjeve mina 120 mm. Poginulo je 7 civilnih osoba, a ranjeno 10. Od gladi, zime i bolesti danas je preminulo 19 stanovnika.

TEOČAK

1. AGRESOR. Iz Loknja i Bara cijeli dan je MB-120 i 82 mm je granatirao selo Bilalići, Stari Teočak, Jasinkovac, Snježnica i Krstac sa 90 mina. Agresor je djelovao i sa k. 337 i 403 po navedenim naseljima. Haub. 155 mm tukle su po s. Teočaku iz Srbije sa brda Gučevo, ispaljeno preko 50 projektila.

2. NAŠE SNAGE. b/r i l/o su nepromijenjene. Usljed pretrpljenih granatiranja poginulo 1 civilno lice, a dvoje teže ranjeno.

GRADAČAC

1. AGRESOR. Dan je protekao u nesmanjenim napadima art. i pješ. podržane tenkovima i pragama na pravcu Sibovac i Požarike. Jače vatrene udare art. trpila su naselja G. Lukavac, Umkići i Mionica. Agresor je vršio jake pješadijske napade podržane PRAG-om i tenkovima na rejon Visova, gdje su vođene krvave borbe. Granatirali su iz G. Zelinje područja Donje Zelinje i Lukavca. Tenk je gađao s. Kikiče, a iz BsT su jače granatirani Škorići. Jača vatra iz pješ. naoružanja otvarana je duž cijele l/o. Padom mraka jačina napada je splasnula.

2. NAŠE SNAGE. b/r i l/o su nepromijenjene. Najjače napade trpila je odbrana Sibovca, Umkića i Požarika. Na Visovima uništena jedna PRAG-a. Vođene su žestoke pješ. borbe. Podatke o gubicima nemamo.

BRČKO

1. AGRESOR je napadap duž svih l/o. Nije vršio tenkovsko pješ. napade. Najjače dejstvo ispoljeno po rejonu Poljaci.....*

(Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, inv. br. 4-173)

Br. 3

ARTILJERIJOM (NAPALM-BOMBAMA I ZAPALJIVIM GRANATAMA) IZ SRBIJE PO SREBRENICI (23. JANUAR 1993.)

* Ostali dio dokumenta nije dostupan.

REPUBLIKA BOSNA I HERCEGOVINA
RATNO PREDSEDNIŠTVO OPŠTINE
SREBRENICA
BROJ: 178/93.
SREBRENICA, 23.01.1993. GODINE

- Glavnom štabu OS R BiH
- Javnosti

Predmet: I z v j e š t a j

Ni danas nema mira na prostoru Srebrenice. Agresor je sa Zvijezde kod Bratunca skoro cijeli dan haubicom tukao područje Potočara, a sa brda Nemić, iz Srbije, VBR-om tukao po gradskom jezgru Srebrenice. Ovu artiljerijsku kano-nadu pratili su pucnji iz PAM-ova i PAT-ova sa Zvijezde i Kaolina kod Bratunca.

Područje Osata i Kragljivode i novooslobođene teritorije Jezera izloženi su projektilima ispaljenim iz VBR-ova, topova i minobacača sa platoa hidro-elektreane "Bajina Bašta" i sa planine Tare u Srbiji.

Danas, na svu sreću, nije bilo poginulih, a dva civila lakše su ranjena.

Od gladi, hladnoće i bolesti umrlo je 14 lica sa teritorije Srebrenice, od kojih su 8 djece do 14 godina.

Šumski požari koje su izazvala dejstva avijacije napalm - bombama i zapaljivim granatama, na četiri lokacije sve više uništavaju šumska bogatstva ovog područja. Agresor svakodnevno okolinu tih područja tuče teškom artiljerijom, čime otežava pristup vatrogasnim ekipama i gašenju požara.

Primljeno: Radio-amaterskom stanicom SLUŽBA ZA VEZE I INFORMISANJE
4N4EYY – Sarajevo OPŠTINE SREBRENICA
Primio: Ilijaz Omerović, s.r.

(Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog
prava, inv. br. 4-174)

Br. 4

**VOJSKA JUGOSLAVIJE UPOTREBLJAVA I BOJNE OTROVE (30.
JANUAR 1993)**

REPUBLIKA BOSNA I HERCEGOVINA
RATNO PREDsjedništvo OPŠTINE
SREBRENICA

Broj: 185/93.

Srebrenica, 30.01.1993.godine

- Savjetu sigurnosti UN-a	- UNPROFOR-u
- Visok. kom. UN-a za izbjeglice	- Svim humanitarn. organiz.
- Predsjedništvu R BiH	- Vladi R BiH
- Glavnom štabu OS A RBiH	- Javnosti

Predmet: A p e l

Dok se u Ženevi kroji sudbina R BiH, na nekih 10 provincija, dotle nesmanjenom žestinom traje represija vojske tzv. Jugoslavije na teritoriju opština Srebrenice i Bratunca.

Već pune dvije sedmice kako krvožedne Miloševićeve horde, žedne ljudske krvi, otvoreno prelaze granicu na Drini, a preko mostova kod Bajine Bašte i Ljubovije, i čine neviđeni masakar po muslimanskim selima pomenutih opština.

Riječ je o velikoj koncentraciji vojske – Užičkog, Valjevskog i Novosadskog korpusa, koji su** i avijacije, ostavljaju pustoš za sobom. Mrtvih i povrijeđenih je stotine i nemoguće ih je prebrojiti.

U zadnja dva dana avijacija ove vojske je, pored djelovanja, **ovo područje zasipala i bojnim otrovima.**

Izmučen glađu i bolešću, uz to i goloruk, nema nikakvu šansu za opstanak. Po dosadašnjim reakcijama, čini se da je međunarodna zajednica žrtvovala populaciju od 55 hiljada ljudi koji gravitiraju na ovom području. Prekinuo je dolaske konvoja sa humanitarnom pomoći, a sada dozvoljava ovim povampirenim kolja- čima da ih nezaštićene uništi.

** Dokument je na tom mjestu oštećen.

Još jednom molimo da nas zaštitite i spasite. Možete ako hoćete, samo nemojte oklijevati i odugovlačiti. Jer, sati su dugi, a dani kobni. Zaustavite agresiju tzv. Jugoslavije na ovo područje i omogućite dolazak konvoja sa humanitarnom pomoći u hrani i lijekovima u Srebrenicu.

Primljeno:
Radio-amaterskom stanicom
4N4EYY – Sarajevo
Primio: Ilijaz Omerović, s.r.
GŠVK – Odjeljenje za kriptu zaštitu
31.03.1993. Nedjelja 09:12

RATNO PREDsjedništvo
OPŠTINE SREBRENICA

(Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, inv. br. 4-182)

Br. 5

**UPOTREBA AVIJACIJE I BOJNIH OTROVA
(31. JANUAR 1993)**

ARMIJA REPUBLIKE BiH
KOMANDA 2. KORPUSA
Str. pov. br. 01/538-213-01
Dana, 31. 01. 1993. godina
Redovan izvještaj o b/d
06,00 sati, dostavlja.

GLAVNI ŠTAB VK OS R BiH
SARAJEVO

SREBRENICA

1. Agresor: nastavlja sa daljnim snažnim razaranjem teškim artiljerijskim oruđima, minobacačima i napadima pješadijom, jakim snagama sa šire operativne osnovice na slobodnu teritoriju Srebrenice i Bratunca. **Koristi se avijacija i bojni otrovi.**

2. Naše snage: pružaju maksimalan otpor. Dramatičnu situaciju ugrožava pored ratnih operacija svakodnevno umiranje stanovništva od zime, gladi i četničkih artiljerijsko tenkovskih razaranja. Štab odbrane Srebrenica i Bratunac traže da se preko zvanižnih organa vlasti energičnije traži i ustraje na pomoći u hrani i lijekovima Srebrenici, Cerskoj i Konjević Polju.

TAKTIČKA GRUPA ULICE

1. Agresor: je i u poslijepodnevnim satima nastavio snažno granatiranje komunikacije Dubrave, Seonjaci Ulice. U poslijepodnevnim satima nastavljene su snažne borbe u rejonu Jasenovca, gdje je agrsor probio našu liniju odbrane tenkovima i sa dva tenka prodro u rejon raskršća križ u Jasenovcu koje je u dubini naše kontrolisane teritorije za oko 300 metara. Pokušan je napad na rejon odbrane Donji Vuksići, gdje je odbijen od snaga tuzlanskog bataljona. Pokušan je proboj i na 6. bataljon 108. brigade na pravcu Zasjeke k.90,6, gdje su napadi odbijeni.

2. Naše snage: U rejonu Jasenovca uspostavili su novu liniju odbrane i konsolidovali novonastalo stanje. Snage 108. brigade uvedene u poslijepodnevnim satima povratili su sela Ivakovići i Sekulići. Novopridošle snage postepeno se uvode u borbu u cilju dosadašnjih napada i vraćanje sela Jasenovac. Ranjena

3 borca, 1 teže i dva lakše. Preko noći je bilo bez b/d uz povremeno slabije dejstvo iz pješ. naoružanja.

GRAČANICA

1. Agresor: sa nekoliko mina iz MB 82 mm oko 22 sata tučen je rejon Svjetlića s. Hodžići. Povremeno su otvarani rafali mitraljeske vatre po Duraću i Mirićini uz dejstvo MB 82mm iz Porečine sa 6 mina koje su potrgale električnu mrežu na dalekovodima što je prouzročilo nestanak struje.

2. Naše snage: b/r i 1/0 su bez promjene. Gubitaka nemamo.

KALESIJA

1. Agresor: uz povremene provokacije iz pješadijskog naoružanja u 5 sati je tenk sa Kule i Šljivika ispalio 5 granata po našim položajima po s Memićima.

2. Naše snage: bez promjena i bez gubitaka.

MAGLAJ

1. Agresor: pored povremenih dejstava iz pješadijskog naoružanja preko noći otvarana vatra iz protivavionskog topa, PAM-a i PM. *

2. Naše snage: b/r i 1/0 bez promjena. Nemamo gubitaka.

LUKAVAC, BANOVIĆI, ŽIVINICE, GRADAČAC, KLADANJ, OLO- VO, TUZLA, SREBRENİK, BRČKO

1) Agresor: preko noći je otvarana povremena vatra iz mitraljeza i pješadijskog naoružanja na navedenim bojištima. Uglavnom je bilo bez b/d.

2) Naše snage: b/r i 1/0 su bez promjena. Nisu izvodile nikakva b/d niti uzvraćale na agresorske provokacije. Gubitaka nemaju.

RATNA BOLNICA GRADINA: pregledala 11 boraca, od toga 3 teško i 4 lakše ranjenih dok su 5 vraćeni u jedinicu.

Preko noći nismo imali poginulih boraca.

* Dokument je oštećen.

RB/ŽM

K O M A N D A N T
Željko Knez

Ovjereno pečatom i potpisano.

(Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog
prava, inv. br. 4-183)

Br. 6
VELIKOSRPSKI AGRESOR UPOTREBLJAVA I ZAPALJIVA
EKSPLOZIVNA SREDSTVA
(7. FEBRUAR 1993)

DIREKCIJA REPUBLIKE BOSNE I HERCEGOVINE
ZA RASELJENA LICA I IZBJEGLICE

Broj: 51/93
Sarajevo, 07.02.1993.

Za:

- PREDsjedništvo REPUBLIKE BOSNE I HERCEGOVINE
n/r PREDsjedNIKA
- GLAVNI ŠTAB ORUŽANIH SNAGA REPUBLIKE BiH
n/r NAČELNIKA

Predmet: Informacija o stanju u Cerskoj, Konjević Polju, Kamenici,
Srebrenici i Žepi

Direkcija Republike Bosne i Hercegovine za raseljena lica i izbjeglice je danas, 07.02.1993. godine, dobila informacije od članova Udruženja građana jugoistočne Bosne (Srebrenice, Bratunca, Vlasenice i Zvornika) kako slijedi:

- Na slobodne teritorije gore navedenih opština agresor je uključio Novosadski, Užički i Valjevski korpus, sa izuzetno jakim snagama i željom da sa ovih prostora definitivno ukloni muslimanski živalj, te time završi započeti scenarij etničkog čišćenja od Muslimana.

- Ova ofanziva započela je 24.01.1993. i nesmanjenom žestinom traje sve do danas. Čitava područja su izložena granatiranju artiljerijskim oruđima svih kalibara, kao i svakodnevnom avio bombardovanju, naročito područja Srebrenice. Oružane snage Srebrenice upoznale su načelnika Štaba oružanih snaga, Sefera Halilovića, 01.02.1993. godine o teškoj situaciji na području koje one kontrolišu, kao i da se neće moći suprotstaviti jakim agresorskim snagama ukoliko neko ne zaustavi tu agresiju – ofanzivu u roku od tri dana.

- Iz Srebrenice je 01.02.1993. komandant oružanih snaga najavio da će morati formirati zbjegove i vršiti proboj i izvlačenje civilnog stanovništva iz okruženja.

Zbjegovi su se formirali, ali bez kontrole. **Stanovništvo je krenulo put Žepe i Tuzle.** Neki su već stigli do ovih odredišta i njihova **svjedočenja potvrđuju da se na prostorima Srebrenice dešava pravi pakao, sve**

gori, šume, sela i sam grad Srebrenica, jer agresor najviše koristi zapaljiva eksplozivna sredstva.

- Posljednja radio veza sa Srebrenicom je održana 02.02.1993. u 15 časova i od tada do danas iz Srebrenice radio amateri se nikome nisu javili, te nema dnevnih informacija o tome što se tamo dešava. Pretpostavlja se da je avio bombardovanjem uništen objekat u kome je bila smještena radio amaterska stanica, a da su radio amateri vjerovatno poginuli.

- U periodu januara i februara nikakva vojna podrška ili pomoć, kao ni doprema neophodne municije, nije realizovana, tako da su sve rezerve municije iscrpljene, a narod i vojska su ostali u pravom smislu goloruki, te se ne mogu suprotstaviti niti zaustaviti agresiju.

Podaci su provjereni i dobiveni od gospodina Hadže Gadže i gospodina Omerović Osmana, koji su po zadatku komandanta oružanih snaga Srebrenice, Orić Nasera bili u Visokom i Zenici, radi preuzimanja borbenih sredstava i njihove dopreme u Srebrenicu. Neka sredstva su preuzeli, u Visokom su proveli preko 10 dana zbog blokade HVO-a, a zatim su iz Tuzle 5 puta probali da se probiju do Srebrenice, ali u tome nisu još uvijek uspjeli.

Neophodno je da general Morillon sa snagama UNPROFOR-a što prije ode u Srebrenicu, kao i u Kamenicu, Cersku i Konjević Polje, te vidi šta se tamo dešava i pokuša uspostaviti prekid borbenih dejstava, čime bi se na najbrži mogući način zaustavilo stradanje civilnog stanovništva, kao i provođenje neviđenog masakra i genocida nad oko sto hiljada Muslimana u navedenim mjestima.

General Morillon je dao izjavu da ni u jedan grad neće zakasniti, ako je zakasnio u Jajcu, mada mi mislimo da on već kasni u navedene krajeve.

S poštovanjem,

Co: a/a

Direktor
Amila Omersoftić, s.r.

(Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, inv. br. 4-184)

Br. 7
PRITISCI NA OSLOBODILAČKE SNAGE REPUBLIKE
BOSNE I HERCEGOVINE

Pov. br: 6/1025
Sarajevo, 10.07.1995.

Informacija i stavovi za
jačanje morala u funkciji
odbrane naroda Srebrenice. –

Agresor je iskoristio svoje mogućnosti da koncentracijom vojnih efektivna i dejstvima po okruženim prostorima Srebrenice ostvari dodatni vojni i politički pritisak, sračunat na suzbijanje inicijative koju jedinice i komande Armije RBiH još uvijek održavaju na svim dijelovima ratišta u RBiH. Upotrebom specijalnih pješadijskih sastava, artiljerije, oklopnomehanizovanih jedinica i raketnih sistema, sa primjenom hemijskih borbenih sredstava, agresor je dejstvovao po naseljenim mjestima i stanovništvu u Srebrenici, čime je prekršio sve rezolucije i zahtjeve međunarodne zajednice. Drastično se krše odredbe međunarodnog prava o zaštiti civilnog stanovništva.

Obzirom da međunarodna zajednica ne preuzima efikasne mjere u suzbijanju ovakvog agresorskog ponašanja, očito je da se i dalje toleriše agresija i genocid i da međunarodni faktori praktično saučestvuju u genocidnim postupcima srbijanskocrnogorskog agresora prema bošnjačkom stanovništvu u Srebrenici. Zbog toga je ovakvo tolerantno ponašanje međunarodnih faktora moguće ocjeniti specifičnim oblikom njihovog pritiska na oslobodilačke snage RBiH u istom smjeru kako to želi i čini agresor. Naime, međunarodni faktori su uspostavljenim embargom na uvoz oružja doveli u situaciju jedinice i komande Armije RBiH, u dolini Drine, da tokom 1993. godine izgube značajne teritorije i da se stvore okruženi prostori, koji se uobičajeno zovu enklavama Srebrenice, Žepe i Goražda. Takve posljedice embarga, zašto je kriva međunarodna zajednica, sada same po

sebi služe kao faktor pritiska na oslobodilačke snage RBiH sračunato sa ciljem da se uđe u politička rješenja koja odgovaraju agresorskoj strani.

Međutim, bez obzira na sve _____* su, sada, kako po svojoj organizovanosti, potpunosti i ukupnim političkim okolnostima u daleko boljoj situaciji nego što su bile ranije, posebno u nekim okolnostima koje smo u uslovima jednovremenih sukoba i sa HVO i sa četničkom vojskom prevazišli. Sada u ovoj situaciji moramo biti prisebni, smoći snage, prvenstveno da psihološki i moralno odgovorimo na sve te pritiske. Sada u ovim okolnostima imamo posebne razloge da jačamo disciplinu, samopouzdanje, hrabrosti i duh aktivnog odnosa prema agresoru u cilju oslobađanja, okupiranih teritorija, što podražuje i duh pune odgovornosti da sve oslobođene teritorije čvrsto branimo i ne dozvolimo bilo kakvo pomjeranje linija na našu štetu. Takvim ponašanjem ćemo dostojanstveno odgovoriti na sve pritiske i pokazati našu snagu. U konačnom na taj način ćemo pokazati našu moralnost prema svima koji su dali svoje živote i postali invalidi u odbrani RBiH, te pretrpjeli druge posljedice i stradanja.

Na taj način ćemo pokazati našu moralnost prema napaćenom i ugroženom narodu Srebrenice. Snaga našeg duha i moralnosti će uz Božiju pomoć, narodu Srebrenice i borcima 28. dKoV/2.K dati podstreka da i oni budu još snažniji, hrabriji i da konačno odbrane slobodne teritorije na kojima se nalaze. Našim ponašanjem trebamo pokazati da smo odlučni oslobađati teritorije naše zemlje, što je veoma značajno u sadašnjoj vojnoj i političkoj situaciji. To će biti najbolja pomoć narodu Srebrenice i borcima 28. dKoV/2.K. Na takvo ponašanje nas obavezuje, ne samo situacija u Srebrenici, nego i svi rezultati koje su u uslovima blokade i okruženja postigle jedinice 5.K. na prostoru Bihaća.

Ovom informacijom poručujemo svim borcima 28.dKoV/2.K. i stanovništvu Srebrenice da je njihova situacija za nas krupna obaveza i da ćemo učiniti sve kako bismo što uspješnije nastavili oslobodilačku borbu, što znači i poboljšali situaciju u kojoj se oni nalaze.

* U originalu tekst oštećen.

Informaciju pročitati u prisustvu svih pripadnika Armije RBiH uz obavezu da starješinski kadar na sastancima izanalizira svoje obaveze koje proizilaze iz situacije u kojoj se nalazimo.

KOMANDANT GENERALŠTABA ARMIJE RBiH
armijski general Rasim Delić, s.r.

(Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog
prava, inv.br. 4-185)

Br. 8
VELIKOSRPSKI AGRESOR KORISTI HEMIJSKO ORUŽJE
(11. FEBRUAR 1993)

REPUBLIKA BOSNA I HERCEGOVINA
ŠTAB VRHOVNE KOMANDE ORUŽANIH SNAGA
S A R A J E V O

Br. 02/237-1

Datum: 11.02.1993. godine

PROTEST

UNPROFOR-u
gosp. SAJRUSU VENSU i lordu D. OVENU

U toku posljednjih 11 dana agresor je, kršeći sve norme međunarodnog ratnog prava, nastavio sa intenzivnom primjenom **hemijskog oružja** prvenstveno po stanovništvu u širem rejonu: Srebrenice, Sarajeva i Brčkog. Pored **bojnih otrova**, agresor upotrebljava **fosforne artiljerijske granate i zapaljivu municiju**, u cilju daljeg atakovanja na ljudske živote i masovnog uništavanja njihovog dobra.

Od 14 izvršenih artiljerijskih hemijskih napada u navedena tri rejona, dovoljno je ako napomenemo da je agresor samo dana 10. februara o.g. po s. Omerbegovača i Dizdaruša (sjev/zap. od Brčkog) upotrijebio istovremeno preko 80 artiljerijskih granata punjene **bojnim otrovom**.

Ovo je naš deseti PROTEST od 10.01.1993. godine, pa Vas molimo da preduzmete energične mjere kod nadležnih organa UN, da se agresor spriječi u njegovoj zločinačkoj namjeri, da koristeći najpodmuklija oružja, uništava ljudske živote i civilizacijska dostignuća bosanskohercegovačkog naroda, ako već ne dozvoljavate da se od tog zla branimo sami.

ZAMJENIK NAČELNIKA
ŠTABA VRHOVNE KOMANDE OS RBiH
Mr Stjepan Šiber

(Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog
prava, inv. br. 4-186)

Br. 9
UPOTREBA BOJNIH OTROVA (1. MART 1993)

CENTAR VEZE ŠVK – Odjeljenje za Kripto Zaštitu
SARAJEVO

Izvorni fajl: FAEA130D
Akt primio i obradio

Datum i vrijeme:
1.03.1993, Ponedjeljak 18:09

ARMIJA REPUBLIKE BOSNE I HERCEGOVINE
KOMANDA 2. KORPUSA
Str.pov.br. 01/538-232-03
Tuzla, 01.03.1993. godine

ŠTABU VK OS R BiH SARAJEVO
- Odsjek Visoko -

Prema izvještaju iz Štaba odbrane Zvornik četnici su juče vršili napad iz pravca Vlasenice preko Rogosije u Gornju Cersku. Ovladali su selima Velići, Budogaj i Peratovići. U izvještaju se navodi da su četnici ušli i u sela Sadikovići, Podgaj i G. i D. Mahala. Četnici su upotrijebili bojne otrove tipa zagušljivci.

Linije odbrane: Cerska – Konjević Polje (izvještaj u 08.00 01.03.1993. godine).

Hakalaši- s. Hasanovići – s. Kurjaci – s. Mustajbašići* Bratunačkih snaga.
... l/o se proteže: Kosom - s. Pobudaci - ... ** - tt 299 – dalje se nastavlja l/o Bratunačkih snaga dostavljeno Vam izvještajem str.pov.br. 01/183 od 28.02.1993. godine.

KOMANDANT
Šadić Hazim

Ovjereno pečatom i potpisano.

(Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog
prava, inv. br. 4-176)

* Dokument je na tom mjestu oštećen.

** Dokument je na tom mjestu oštećen.

Br. 10
OFANZIVNA DJELOVANJA NA PODRUČJU SREBRENICE I
KONJEVIĆ-POLJA (13. MART 1993)

CENTAR VEZE ŠVK – Odjeljenje za krypto zaštitu
SARAJEVO

Izvorni fajl: FAEAD30

Datum i vrijeme:

13.03.1993, Subota 23:20

ARMIJIA REPUBLIKE BOSNE I HERCEGOVINE
KOMANDA 2. KORPUSA
Str.pov.br. 01/538-242-02
Tuzla, 13.03.1993. godine

Redovni izvještaj o
b/d do 18,00 časova
d o s t a v l j a . -

GŠ VK OS R BiH Sarajevo
- Operativnom centru
- Odjeljenju za prostorno uređenje

SREBRENICA

1. Agresor: pored opisanog stanja b/d i opšte situacije u rejonu Srebrenice – Konjević Polje u vanrednom izvještaju str.pov.br. 01/538-242-04 dostavljamo vam i sljedeće:

Sa tri strane četnici vrše opštu artiljerijsku pješadijsku ofanzivu (u šta se lično uvjerio francuski general Filip Morion).

Danas je u 15,45 sati borbena avijacija četnika dejstvovala na područja Kragljivoda i Biljeg u rejonu gdje se vode najžešće pješadijske borbe, a iz Štaba odbrane Srebrenica izvjestili su nas da su četnici na ovim linijama borbe- nog dodira upotrijebili i bojne otrove.

1.2. Sopstvene snage: pružaju herojski otpor jakim četničkim snagama, potpomognutim snažnim tenkovsko-pješadijskim formacijama iz Srbije, jedinice užičkog i valjevskog korpusa uz snažnu artiljerijsku podršku sa okupiranih

područja Srebrenice i Bratunca, kao i sa desne strane rijeka Drina iz rejonu Njemića i Kamenoloma i HE Perućac. Opis situacije sa Morionom: General Morion je sagledao situaciju na širem području Srebrenice i Konjević Polja i lično se uvjerio u krajnje dramatično stanje i očaj izglednjelog i napaćenog stanovništva. General Morion se u 13,30 sati obratio ovome okupljenom napaćenom i herojskom narodu riječima:

Kada sam bio imenovan za komandanta snaga UN u BiH odlučio sam da postavim svoju Komandu u Sarajevu, jer je to bilo mjesto gdje je stanovništvo bilo najugroženije. Odlučio sam da budem u Sarajevu da bi svojim prisustvom smanjio opasnost po njih. Prošle sedmice postalo je jasno da Srbi ne obustavljaju svoju ofanzivu na Bosnu. Poptuno svjestan da Srebrenici prijete tragedija velikih razmjera, ja sam svjesno i sa namjerom došao ovdje i odlučio da ostanem u Srebrenici, sa ciljem da smirim uznemirenost, otklonim strah među stanovništvom i pokušam da ga spasim. Ja zahtijevam:

- Trenutan i neodložan prekid srpske ofanzive, kao što mi je bilo obećano na Palama.
- Trenutnu i punu primjenu svih dosadašnjih sporazuma u prekidu vatre,
- Trenutno i za stalno raspoređivanje svih potrebnih vojnih posmatrača UN,
- Otvaranje kopnenog koridora od Srebrenice do Zvornika preko Bratunca i Konjević Polja.....*

(Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, inv. br. 4-177)

* Nedostaje dio teksta u originalu.

Br. 11
BOJNI OTROVI IZ SRBIJE (19. MART 1993)

REPUBLIKA BOSNA I HERCEGOVINE

ŠTAB OS – SREBRENICA

- INFORMATIVNA SLUŽBA -

BROJ: 248/93.

SREBRENICA, 19.03.1993. GODINE

- Glavnom štabu OS R BiH
- Javnosti

Predmet: I z v j e š t a j

Po jutru se dan poznaje, kaže narodna poslovice. Kako je jutro počelo, žestoko i pakleno, traje i u momentu slanja izvještaja. Pošto je od 5,30 do 5,40 sati avijacijom nadletio i istresao bojne otrove po selima oko Osata, agresor iz Srbije – sa platoa hidroelektrane “Bajina Bašta” i Mitrovca, VBR-ovima, tenkovima i haubicama nastavlja se žestokim granatiranjem slobodne teritorije i linije branilaca Srebrenice.

Područje Kragljivode danas je već od šest sati izloženo jakom pješačkom napadu iz pravca Jezera, a napadači imaju podršku artiljerije sa okupirane teritorije. Žestoki napadi smjenjuju se cijeli dan, ali pripadnici oružanih snaga Srebrenice čvrsto drže svoje položaje.

Istočna linija branilaca, od Biljega do Pirića, žestoko je tučena minobacačima iz Fakovića. Dok linija odbrane iz pravca Bratunca, u reonima Likara i Zalazje, tokom dana izložena je jakoj artiljerijskoj vatri bestrajnog topa i haubice sa Kaolina, kao i minobacača koji djeluju iz Sasa, Andrića i Bratunca. Od sedam sati jutros na ovoj liniji odbrane atakuju pješačke snage Valjevskog korpusa te specijalne plaćeničke jedinice iz Srbije.

Na dubini slobodne teritorije, gradsko jezgro i područje Potočara agresor je tokom dana ispaljivao projekte iz VBR-ova i tenkova sa brda Njemić iz Srbije.

U ovo bestijalno orgijanje VBR-om po Srebrenici danas su se mogli uvjeriti i specijalni promatrači UN-a i pripadnici UNPROFOR-a. I dok oni posmatraju, srebreničani ginu. U toku dana poginulo je 8, dok je 18 lakše i teže ranjeno – od kojih je 10 - toro djece.

Primljeno: Radio-amaterskom stanicom
4N4EXX – Sarajevo
Primio: Ilijaz Omerović, s.r.

PRESS – CENTAR
OS SREBRENICA

(Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog
prava, inv. br. 4-178)

Br. 12
UPOTREBA BOJNIH OTROVA IZ SRBIJE (19. MART 1993)

IZVJEŠTAJ IZ SREBRENICE 19.3.1993.

U TOKU NOĆI ŠIRE PODRUČJE SLOBODNE TERITORIJE SREBRENICE GRANATIRANO JE VBR-OM PROJEKTILIMA 32 PUNJENJA.

U 5:30 DO 5:40 SATI NEPRIJATELJSKA AVIJACIJA JE BACALA BOJNE OTROVE NAD SELIMA OSATA, GRUJIČIĆI, RAUŠIĆ I MEĐE. AVIONI SU DOŠLI IZ SRBIJE I VRATILI SE U SRBIJU.

10:45

RC ŠVK
/Računski centar Štaba
Vrhovne komande/

(Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, inv. br. 2-1914)

Br. 13
GRANATIRANJE CIVILNIH CILJEVA IZ SRBIJE
(20. MART 1993)

REPUBLIKA BOSNA I HERCEGOVINA

ŠTAB OS – SREBRENICA

- INFORMATIVNA SLUŽBA -

BROJ: 249/93.

SREBRENICA 20.03.1993. GODINE

- Glavnom štabu OS R BiH
- Javnosti

Predmet: I z v j e š t a j

Agresor ni danas ne miruje na prostoru Srebrenice. Bez obzira na prisustvo UNPROFOR-a u Srebrenici neprijatelj nastavlja sa bestijalnim napadima, dalekometnim topništvom po slobodnoj teritoriji i na linije branilaca.

Od 5,30 do 5,40 sati dva agresorska aviona istresali su bojne otrove po Osmačama i okolnim selima, uz neprestano granatiranje iz Srbije tokom cijelog dana, od kojih najviše stradaju civili i civilni objekti.

Konvoj sa humanitarnom pomoći, koji je juče stigao u Srebrenicu, donio je prehrambene artikle – brašno, šećer i drugo – izmučenom stanovništvu ovog kraja. Danas, u 11,30 sati, iz Srebrenice je evakuisao bolesnu djecu i žene iz Cerske, koji su odnedavno ovdje izbjegli ispred koljača iz Srbije.

Sa najvećom zahvalnošću UNPROFOR-u što je konačno konvoj doveo do odredišta, po Srebrenici još uvijek utočište traži nekoliko hiljada izbjeglica, kojima Opštinski štab CZ-a i pored maksimalnog angažovanja, nije u mogućnosti obezbjediti adekvatan smještaj. Sve je maksimalno popunjeno.

Tačno u 12 sati sa brda Njemić iz Srbije agresor je djelovao VBR-om po Srebrenici, čiji su razorni projektili usmrtili 8, a ranili 22 civila. Nešto ranije, odnosno u 10 sati agresor je otpočeo pješачki napad na liniju branilaca Budak - Pale iz pravca Bratunca. Borci I Potočarske brigade i ovaj put su, kao i mnogo

puta do sada, odbili ovaj napad, pri čemu su likvidirali 8 pripadnika specijalne jedinice agresora iz Srbije, zvanu "Mauzer". U našim redovima nije bilo gubitaka.

Nakon toga, kao i do sada, počinje žestoko granatiranje Potočara i okoline iz bestrzajnog topa sa Kaolina kod Bratunca i tenkovima sa brda Njemić iz Srbije.

Primljeno: Radio-amaterskom stanicom
4N4EXX – Sarajevo
Primio: Ilijaz Omerović, s.r.

PRESS - CENTAR
ŠTABA OS SREBRENICA

(Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, inv. br. 4-179)

Br. 14
ARTILJERIJSKI NAPADI IZ SRBIJE, UZ UPOTREBU BOJNIH
OTROVA (3. APRIL 1993)

REPUBLIKA BOSNA I HERCEGOVINA
RATNO PREDSJEDNIŠTVO OPŠTINE
S R E B R E N I C A

Broj: 262/93.

Srebrenica, 3.04.1993.g.

- PREDSJEDNIŠTVU R BiH
- VLADI
- GLAVNOM ŠTABU OS R BiH
- UNPRPFPR-u SARAJEVO
- Ambasadoru R. Francuske
gosp. HENRY JACOLIN

PREDMET: Izvještaj

Ovom prilikom želimo sve kojima se obraćamo detaljno informisati o zbivanjima na ratištu na regiji Srebrenice i to u periodu 20. januar – 3 april 1993. godine

20. januara 1993.g. Oružane snage Srebrenice oslobodile su ranije privremeno okupirano Jezero i 10 sela u ovom prostoru cca 30 km² teritorije.

21.-24.januara 93. Granatiranje slobodnih teritorija Srebrenice.

25. januara 1993.g. Agresor započinje svoju veliku ofanzivu na slobodnu teritoriju Srebrenice, angažujući jake snage Užičkog i Valjevskog korpusa – mehano-oklopne i pješadijske snage koje prelaze most u Skelanima i preko brane u Perućcu. Ovom prilikom agresor je okupirao, a zatim potpuno spalio sela: Poljak, Milčeviće, Jagodnju i Joševu kojom prilikom je masakrirao oko 80 civila i preko 40 ranio.

26.01. do 1.02.93. Granatirao cijelu slobodnu teritoriju Srebrenice i pješadijske borbe na linijama dodira.

02. februara 1993.g. Agresor nastavlja ofanzivu na slobodne teritorije Vlaseničke, Zvorničke i Bratunačke opštine, uključujući Novosadski i Drinski korpus na ovom ratištu. Vrše se jaki napadi u regionu Voljevice, uz stalno granatiranje.*

13.03.1993.g. U 6,00 četnici napadaju Jagodnju i zauzimaju istu. Borbe oko Kragljivode se nastavljaju. Napadnuto područje Biljega i Poznanovića. Oko 9,00 napadnuto područje Potočara, a u 14,30 2 helikoptera su izbacili bojne otrove u području Biljega. U toku dana poginulo je 7 i ranjen 1 civil. U 17,00 jedan borbeni avion bombardovao područje Biljega i Pirića.

14.03.1993.g. Pješadijske borbe u rejonu Biljega i Kragljivode uz podršku artiljerije iz Srbije i sa okupiranih teritorija. Od granatiranja poginula 2 i ranjeno 9 civila.

15.03.1993.g. Intenzivno granatiranje područja Biljega, Kragljivode i Osata. Poginulo 3 i ranjeno 12 civila. Pješadijski napad na Biljeg koji je agresor u toku dana zauzeo. **Agresor baca bojne otrove iz helikoptera na području Biljega.**

16.03.1993.g. Agresor okupirao područje Konjević Polja, pali sela u ovoj regiji, stanovništvo se povlači prema Srebrenici koje neprijatelj granatira na cijelom putu do Srebrenice. Poginulo i ranjeno preko 100 civila. Nastavak borbi u području Kragljivode, kao i pokušaj pješadijskog prodora u rejon Potočara.

17.03.1993.g. Pješadijski napadi na Kragljivodu, Osat, Piriće, Potočare, Poznanoviće, uz jaku podršku artiljerije iz Srbije. U 13,30 helikopter nadlijetio i borbeno djelovao na rejonu Osmača, Skenderovića i Kragljivode. Helikopter nadlijetao i osmatrao područje Luke.

18.03.1993.g. Od 5,30 pješadijski i mehano-oklopni napad na područje na Kragljivode i Tokoljaka, uz jaku podršku artiljerije iz Srbije. Helikopter borbeno djelovao u rejonu MZ Luka.

* Nedostaje druga strana dokumenta.

19.03.1993.g. U 5,30 2 aviona izbacili bojne otrove iznad MZ Osatnica. Napadi pješadijskih snaga u rejonu Kragljivode, Osata i Poznanovića se intenziviraju uz podršku artiljerije iz Srbije i sa Jezera.

Pojačano granatiranje područja Potočara i Srebrenice uz pokušaj pješadijskog prodora u rejonu Potočara. Poginulo 8 i ranjeno 18 civila.

20. mart 1993.g. oko 5,30 iz helikoptera bacani bojni otrovi na Osmače. Napad na liniju Budak-Pale. Granatirani Potočari (Osmače, Skenderovići). Agresor osvojio Brdo šehita kod Tokoljaka. Evakuisano 684 civila - žena i djece - u Tuzlu.

21. mart 1993.g. Granatirana cijela slobodna teritorija Srebrenice i sam grad. Pješadijske borbe u rejonu Kragljivode i pad iste. Pješadijske borbe u području Poznanovića i Osmača. Poginulo 10 i ranjeno 30. Morion boravi u Tuzli, a zatim odlazi za Beograd.

22. mart 1993.g. Pješadijski napadi na područje Potočara – Slatina i kote Buljim. Granatirana cijela slobodna teritorija Srebrenice. Helikopteri nadlijetali područje Luke i Žepe. Poginulo 4, a ranjeno 7 civila.

23. mart 1993.g. Pješadijski napadi na Osmače, a granatiranje cijele teritorije Srebrenice. Neprijateljski helikopteri iz Srbije prebacuju svježe snage sa municijom na područje Kragljivode. Od granatiranja 3 poginulo i 7 ranjeno.

24. mart 1993.g. Agresor zauzeo Osmače i regiju Osatica, pri čemu vrši paljenje i pljačku svih sela u tom području. Granatiranje, pa pokušaj pješadijskog prodora na Čauš i Buljim. Danas je agresor granatirao mjesto sa kog su trebali helikopteri UN-a da evakušu ranjenike i bolesnike, kojom prilikom je 3 poginulo a 8 ranjeno. Ranjena su i dva pripadnika UN-a.

25. mart 1993.g. Žestoko granatiranje, a zatim pokušaj pješadijskog prodora područja Zelenog Jadra. Napad na linije odbrane Buljim – Budak - Čauš. Poginulo 3, a ranjeno 11.

26. mart 1993.g. Borbe oko Zelenog Jadra.

27. mart 1993.g. Granatiranje područja Potočara. Morion se vratio iz Beograda.

(Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, inv. br. 4-180)

Br. 15
UPOTREBA BOJNIH OTROVA (MART 1993)

- 58) NAD – AR = **Srebrenica**
14.00 – 1.B. s. **Cerska**
Po Visokom. dim art. granate sa ciljem STVARANJA PANIKE.
- 59) NAD – AR = Sarajevo
11.00 – 2.3. Hadžići-s.
Zahvaćeni dijelovi 9.bbr. bez posljedica.
- 60) NAD – AR = **Srebrenica**
10.00 – 3.3. s. **Cerska**
- 61) SUZ – AR = **Srebrenica**
12.00 – 10.3.
- 62) NAD – AR = Brčko
14.00 – 10.3.
Diverzantska hemijska sredstva agresor je upotrebljavao po Sarajevu i to:
a) trombloni sa CS 8 puta
b) trombloni sa CS 8 puta
c) specij. hemijske bombe sa CS 4 puta
- 63) SUZ – AR = Sarajevo
14.30 – 12.3. Gazin Han
Zahvaćeni dijelovi 2 bbr. Bez posljedica.
- 64) SUZ – AR = Sarajevo
19.30. – 12.3. Gazin Han
Zahvaćeni dijelovi 2 bbr. Bez posljedica.
- 65) NAD – AR = **Srebrenica**
14.00 – 13.3. s. **Kragljivode, Biljeg**
- 66) NAD – AR = **Srebrenica**
10.00.- 14.3. **Biljeg**
- 67) SUZ – AR = **Srebrenica**
12.00 – 12.3.
- 68) SUZ – AR = Čelić
11.00 – 14.3.
- 69) FOS – AR = Sarajevo
14.35 – 12.3. Gazin Han

- 70) SUZ – AR = Sarajevo
09.30. – 14.3. Kozija Juprija
Vjetar u pravcu Žapi – Špice
- 71) NAD – AR = Sarajevo
14.30 – 15.3. Pofalići
- 72) NAD – AR = Sarajevo
17.00 – 18.3. Pazarić
- 73) NAD – AR = Sarajevo
15.00 – 18.3. s. Živkovići
s. Sokolje
- 74) NAD – AR = Sarajevo
19.03. – 18.3. s. Smiljevići
Manja grupa ljudi osjetila prisustvo CS.
- 75) FOS – AR = Sarajevo
10.55 – 18.3. Jarčedoli
- 76) NAD – AV = **Srebrenica**
05.35 – 19.3. s. **Osat**
- 77) NAD – AR = Sarajevo
05.35 – 19.3. Stup
- 78) NAD – AR = Sarajevo
14.00 – 19.3. Strojorad
- 79) NAD – AR = Sarajevo
10.40 – 19.3. Berije K. 868
Otrovni oblak otišao u pravcu neprijateljskih položaja.
- 80) SUZ – AR = Sarajevo
07.00 – 20.3. Jarčedoli
Otrovni talas prema položajima neprijatelja.
- 81) NAD – AV = **Srebrenica**
07.00 – 20.3. s. **Osmača**
- 82) NAD – AR = Sarajevo
0-.15 – 21.3. Hladvode
Otrovni talas prema položajima neprijatelja.
- 83) NAD – AR = Sarajevo
13.40 – 21.3. Dobrinja
Po pisti aerodroma 2 h. granate.

- 84) NAD – AR = Sarajevo
08.25 – 21.3. Hladihode
Otrovni dim prema neprijateljskim položajima.
- 85) SUZ – AR = Sarajevo
12.00 – 21.3. Ceneks, Pijaca, kod benz. pumpe
Otrovni oblak preko naših snaga zahvatio i snage neprijatelja.
- 86) NAD – AR-3 = Sarajevo
18.00 – 21.3. Vratnik
Zahvaćena grupa građana. Bez posljedica.
- 87) SUZ – AR = Sarajevo
16.05 – 20.3. Zmajevac
Otrovni talas prema neprijateljima
- 88) SUZ – AR = Sarajevo
14.25 – 20.3. Zmajevac
Otrovni talas prema neprijatelju
- 89) SUZ – AR = Sarajevo
10.30 – 21.3. Jarčedoli
Otrovni oblak prema neprijatelju
- 90) SUZ – AR-4 = Sarajevo
07.30 – 21.3. Vijećnica
- 91) NAD – AV = Goražde
10.00 – 24.3.
- 92) SUZ – AR = Sarajevo
18.00 – 24.3. Stup Pijaca ulica
- 93) SUZ – AR = Sarajevo
14.40 – 25.3. Butrmir, Kotorac
Zahvaćeni i djelovi 4. i 5. mtbr., a dijelovi 102. mtbr i HVO zahvatila je panika, jer nemaju sredstva zaštite.
- 94) NAD – AV = **Srebrenica**
14.00 – 31.3.

(Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, inv. br. 4-194)

Br. 16
DOKAZ O UPOTREBI BOJNIH OTROVA APRILA 1994
(17. APRIL 1995)

R/F Bosna i Hercegovina

FEDERACIJA BOSNE I HERCEGOVINE
MINISTARSTVO ODBRANE

ODBRANA REPUBLIKE
VOJNA TAJNA

Republički štab civilne zaštite

STROGO POVJERLJIVO

RHB laboratorija

Broj: 10.1 - 95/95

Sarajevo, 17.04.1995. godine

GENERALŠTAB ARMIJE, UPRAVA RODOVA – KM KAKANJ

Predmet: Analiza uzorka tijela aktivirane specijalne hemijske bombe M3 CS – 23.04.1994. godine

RHB laboratorija je dana 05.04.1995. godine primila uzorak tijela aktivirane specijalne hemijske bombe, uz dopis Generalštaba Armije R BiH, Str. pov.broj: 3/37-17, od 28.03.1995. godine. Na uzorku su vidljivi tragovi udara barutnih gasova na dno košuljice ručne bombe kao i tragovi lansera na tijelu bombe. Pretpostavlja se da je pravljen lanser za pušku. Sagorjela masa je težine 75 g. Masa bombe ispitana na prisustvo BOt-a.

NALAZ: U uzorku je prisutan bojni otrov nadražljivac CS (ohlorbenzilidenmalonodinitrij) u tragovima.

Načelnik RHB laboratorije
Prof. dr Branko Nikolin

K O M A N D A N T
Stanko Slišković

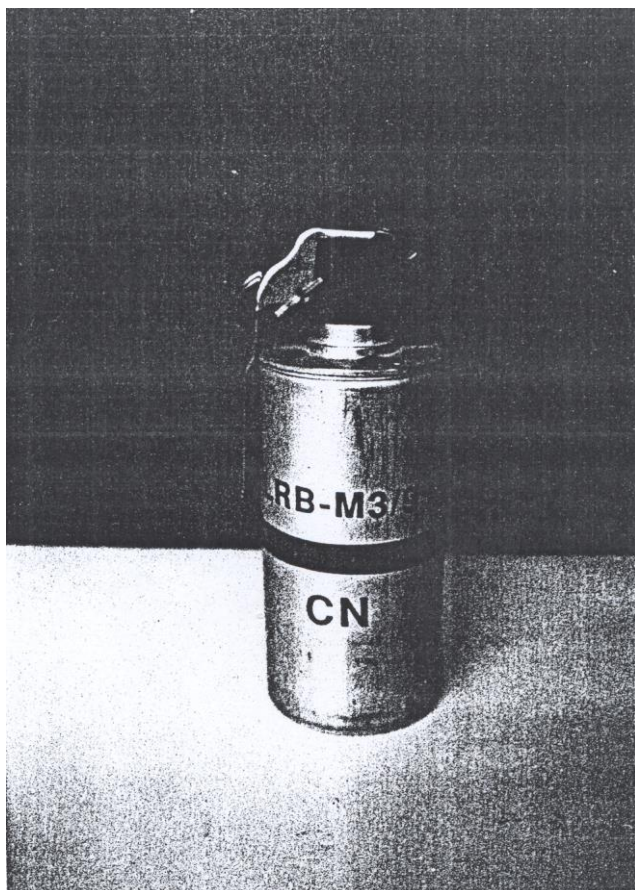
Ovjereno pečatom i potpisom.

(Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog
prava, inv. br. 4 – 187)

Br. 17

SPECIJALNA HEMIJSKA BOMBA (LRB – M3/93)

Bomba zaplijenjena kod Velike Kladuše 1995, koja se upotrebljava ručno
i lansiranjem iz puške na daljini od 130 - 180 m. Sadrži 152 grama otrova CS.

(Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog
prava, inv. br. 4 – 193)

Br. 18

UPOTREBA BOJNIH OTROVA (21. MART 1996)

Centar veze Generalštaba Armije R BiH Kakanj – Odjeljenje za kriptozastitu
Telegram "FWTAM30A" primljen u petak, 22.03.1996. u 10:30

ARMIJA REPUBLIKE BiH
KOMANDA 28. dkoV
Pov.br. 02/3-2101/96.
Živinice, 21.03.1996.god.

ODBRANA REPUBLIKE
VOJNA TAJNA
POVJERLJIVO iz 28. d.

Izveštaj o upotrebi BoT-a,
dostavlja.

GŠARBiH
OPERATIVNA UPRAVA
Odjeljenje ABHO

Na osnovu vašeg usmenog naređenja od 14.03.1996.god. izvršili smo prikupljanje izjava od dijela boraca i starješina 28. dKoV koji su se izvlačili iz Srebrenice od 11.07.1995. god.

U prilogu vam dostavljamo 5 izjava od istih.* Materijalnih dokaza o upotrebi otrova nemamo, međutim, **svi simptomi kod ljudi koji su navedeni u izjavama navode o upotrebi psiho-hemijskih BoT-a. Karakteristično je da simptomi nastaju posle s. Pobuđa i to do 12.07.1995. god. a izjave navode na zaključak da je uređeni rezervoar vode u s. Pobuđu bio kontaminiran psihohemijskim BoT. Takođe sumnjamo da su svi potoci bili kontaminirani.**

Kod svih ljudi koji su po našoj ocjeni kontaminirani simptomi se javljaju u vremenskom periodu od 30 min do 2 sata posle uzimanja vode u s. Pobuđu.

* Vidi navedene izjave na str. _____ ove knjige.

Karakteristični simptomi su: sušenje u ustima, malaksalost, nenormalno ponašanje kod dijela ljudi i vrlo agresivno, nezainteresovanost za situaciju oko sebe, nekontrolisano kretanje i halucinacije.

OS/JZ
DOSTAVLJENO

KOMANDANT
brigadir Salih Malkić

- Naslovu
- N ABHO 28. dkoV
- a/a
Ovjereni pečatom i potpisano –
PRILOG: Izjave o upotrebi BOt-a

(Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog
prava, inv. br. 4 – 181)

Br. 19
NAREĐENJE ZA “PONOVO PALJENJE” I “ZATRPAVANJE”
ŽRTAVA (29. NOVEMBAR 1992)

IZVJEŠTAJ

Asanacija terena Nabojna – Okretaljka na Javorniku nije izvršena asanacija terena na kojoj se nalaze ostaci poginulih neprijatelja. Asanaciju izvršiti skupljanjem dijelova ekstremiteta i kostiju u posebnu gomilu i izvršiti ponovo paljenje motornim uljem, naftom ili benzinom, otpadnim drvetom, a potom izvršiti zatrpavanje rovokopačem.

Na području Trnova izvršiti istu asanaciju terena gdje ne smije da ostane koštanih ostataka, a pogotovo mekog tkiva.

Obje lokacije se nalaze iznad 500 metara, te su kao takve vodonatopne plohe ili površine sa izvorišta prirodne vode koje se nalaze na kotama ispod ove površine, a služe kao vodoopskrbna izvorišta za stanovništvo i Srpsku vojsku koja se nalazi na isto tako strateškim mjestima, a ujedno i mjestima gdje se snabdijeva privreda Šekovića.

Trnovo, 29.11.1992.godine
KOMANDA TREĆEG BATALJONA
TRNOVO

NAČELNIK
Sanitetske službe brigade "Birač"
major Svetozar Trkulja, s.r.

(Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog
prava, inv.br. 2 – 3225)

C) Svjedočenja

Br. 1

UPOTREBA BOJNIH OTROVA U KAMENICI I NA UDRČU
- KAZIVANJE N.M. IZ BRATUNCA -

“Dana 12. jula 1995. godine osjetio sam prve psihofizičke tegobe i halucinacije u zaseoku Kamenica, selo Pobuđe, opština Bratunac. Toga dana u popodnevnim časovima nakon agresorskog granatiranja brda Kamenica u navedenom selu, počeo sam halucinirati. Pričinilo mi se da su se četnici ubacili u naše redove – kolonu koja se kretala. Pokušao sam da bježim od “njih”.

Pored straha osjećao sam neprijatan miris i mučninu. Usta su mi se sušila. Mnogo sam se znojio i neprestano pio vodu.

Dana 13. jula 1995. godine oko 16,00 časova eksplodiralo je nekoliko artiljerijskih granata na vrhu planine Udrč. Umjesto smrtonosnih gelera, nakon eksplozije pojavio se tamno žuti dim na visini 3-5 metara, koji se širio u pravcu kretanja kolone. Neke granate su eksplodirale na daljini od mene oko 50 metara. Jedan broj saputnika rekao mi je da je na ostacima ispaljenih granata pisalo KRUŠEVAC. Granate su bile SMB. Nakon sahat vremena, oko 30 ljudi počelo je halucinirati. Ja lično ponovo sam došao u tešku situaciju oko 20,00 časova u zaseoku Redžići, selo Kamenica, općina Zvornik. Opet se kod mene javlja strah i priviđanje da se u kolonu ubacuju četnici. Tada sam fizički napao našeg kurira, govoreći da je četnik.

Smirili su me: Mehmedalija Mehić, Džemail Bećirević, Hakija Meholjić i drugi. U toku kretanja ja sam i dalje nenormalno pio vodu iz bunara i bara na koje smo nailazili.

Dana 14. jula 1995. oko 05,00 časova u zaseoku Jošanica Gaj, sela Kamenica, općina Zvornik, dat mi je APAURIN. Odspravao sam par sati i malo sam došao sebi. U Jošanici su bila dva bunara iz kojih smo svi pili vodu. Toga dana smo naišli na novu zasjedu agresorske vojske u rejonu zaseoka Marčići i sela Snagovo, općina Zvornik. U selu Marčići ponovo sam nasuo bocu vode od 2 litra.

Dana 15. jula 1995. godine rano ujutro prelazili smo magistralni put: Tuzla-Zvornik u rejonu Crni Vrh (kod sela Snagovo). Pretrčavajući pomenuti put, ja sam pao i izgubio se. Halucinirao sam i pričinilo mi se da se nalazim u

nekom od muzeja, u kojem postoji nekoliko statua iz čijih usta teče voda, kao i fontana. Pričinilo mi se, da su statue obavijene vinovim lozama iz kojih je takođe curila voda. Kada sam pokušao da natočim vode, iz njih je voda prestajala da teče. Tako sam išao od statue do statue i molio za vodu. Odatle su me saputnici odnijeli u zaseok Križevačke Njive, gdje sam ponovo dobio APAURIN i odspavao par sati. Pričinjavalo se da su nas sve četnici pobili i da potocima teče naša krv. Saputnici moji pričali su mi, da sam prethodno vikao na ljude, psovao i izvodio juriše na četnike. Ta moja priviđanja saopštavao sam svima na glas. Nisvet Husić me je šamarao da dođem sebi.

Neki saputnici su riješili da me se otarase, pa su mi dali bombu da se ubijem. Ipak je Munir Habibović uspio oteti bombu i tako spasiti moj život.

Dana 16. jula 1995. oko 04,00 časa u selu Baljkovica opet sam pao u tešku psihičku situaciju, najgoru u toku puta. Priviđalo se da sam zatočen u četnički logor. Išao sam od čovjeka do čovjeka i nudio pare (100 DM) ko će me pustiti iz logora. To je primijetio Ramiz Bećirović i zadužio neke ljude da me čuvaju. Ti ljudi su me i preveli preko linije razgraničenja.

Dana 17. jula 1995. godine došao sam svijesti u kasarni “Husinska buna” u Tuzli, gdje me je od lakših povreda i nervoze liječio dr. Kindija. Otpušten sam na lični zahtjev 20. jula 1995. godine uz pomoć dr. Munira.

Pošto sam služio vojsku u bivšoj JNA, nakon rekonstrukcije događaja shvatio sam, da sam bio kontaminiran B0t-a od eksplozije hemijskih granata i kontaminirane vode koju sam mnogo pio u toku puta.

Ja i danas osjećam posljedice od kontaminacije B0t-a. Tako da i danas ne mogu noću da spavam duže od 30 minuta. U meni je i danas prisutna nervoza.”

(Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, inv. br. 4-188)

Br. 2
UPOTREBA BOJNIH OTROVA NA KAMENIČKOM BRDU
- KAZIVANJE R.B. IZ SREBRENICE -

“Dana 12. jula 1995. godine u ranim jutarnjim časovima civilno stanovništvo iz Srebrenice i njegove okoline krenulo je prema slobodnoj teritoriji Republike Bosne i Hercegovine.

Po prednjem dijelu kolone nije bilo granatiranja od strane agresorske artiljerije, već po zadnjem dijelu kolone, kada su se čule 3 - 4 eksplozije u jednoj minuti – u pauzama. Na prvom odmoru na Kameničkom Brdu izvršeno je sačekivanje i prikupljanje kolone. Tada su mi dolazili ljudi i obavijestili me da su upotrebljavani BOt-i.

U tom rejonu vidio sam da je narod uhvatila apatija, bezvoljnost i svako je počeo da razmišlja na svoj način.

Poslije podne krenuli smo sa Kameničkog Brda, kada je predveče agresor ponovo granatirao zadnji dio kolone stanovništva. Nakon toga počeli su stizati izvještaji, da su se ljudi počeli sami ubijati, da su ljudi postali nepovjerljivi jedni prema drugima, da se međusobno ne prepoznaju, tako da su neki muškarci pregledani da li su osunećeni.

Po dolasku kolone – naroda u širi rejon sela Pibuđe našli smo rezervoar sa vodom koju smo svi pili. Oni saputnici koji su imali posude iste su nasuli tom vodom. Na putu od sela Pibuđe do Đuguma ja sam osjetio malaksalost, nesanicu, uznemirenost i bilo mi je svejedno šta će biti sa mnom. Bilo mi je najvažnije da legnem i da spavam.

Nakon dolaska na planinu Udrč osjetio sam bezvoljnost, ravnodušnost, suhoću u ustima i smetenost. Pokušao sam da spavam, ali nisam mogao zaspati. Vidio sam ljude da su postali agresivni prema svojim saborcima, neki su plakali i histerisali, a Ibrahim Smajić je krenuo u Srebrenicu po čarape.

Trećeg dana nakon polaska iz Srebrenice, na putu od planine Udrč do sela Liplje, počeo sam halucinirati, da vidim srednjevjekovne zamkove i gradove, mutnu vodu (umjesto puta kojim smo se kretali). Osjetio sam ubrzan rad srca i sušenje u ustima.

Na putu kojim smo se kretali pili smo vodu iz svih potočića i bara na koje smo nailazili. U toku cijelog puta kolona naroda gađana je raznim artiljerijskim projektilima. Blizu sela Liplje odmarali smo se cijeli dan. Prelaskom preko Križevačkih Njiva prema Baljkovici, ponovo sam halucinirao u toku cijelog puta do sela Baljkovice. Pred tim selom u jednom potoku sam odmarao i prvi puta zaspao od polaska iz Srebrenice. U tom potoku i drugi ljudi su halucinirali da vide četnike, bilo je i samoubistava bombom. Na tom mjestu samoubistvo je izvršio jedan čovjek, pucajući iz automata sebi u glavu.

U rejonu sela Baljkovice jedan saputnik mi je rekao da je bio u Kasabi i da se tamo najeo trešanja.

Primijetio sam da se kod svih ljudi osjeća bezvoljnost i malodušnost. Vidjeo sam i vojnika na tom mjestu, kojeg su morali vezati, jer se isti agresivno ponašao prema svojim saborcima i zbog haluciniranja.”

(Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, inv. br. 4-190)

UPOTREBA BOJNIH OTROVA U KONJEVIĆ-POLJU

- KAZIVANJE S.M. IZ SREBRENICE -

“U toku napada na grad Srebrenicu agresor je upotrebljavao sva moguća sredstva, uključujući BOf-e, nadražljivce i psihohemijske. Te otrove upotrebljavao je iz više vrsta artiljerijskih oruđa.

Nakon napuštanja Srebrenice ljudi su se osjećali vrlo čudno, djelujući uplašeno. Poslije izvjesnog vremena počeli su djelovati prvi znaci – simptomi djelovanja otrova: skidanje odjeće, pjevanje, urlanje, nekontrolisano odlaženje u razne pravce, a što je bilo najgore, samoubistva iz pušaka ili ručnim bombama.

Vrijeme je bilo jako toplo (oko 30 C). U pravcu Tuzle smo krenuli 11. jula 1995. godine i u rejonu Konjević Polja naišli smo na jaku zasjedu agresorske vojske sa jakom artiljerijom, oklopnim vozilima, brojnom pješadijom i specijalnim jedinicama iz Srbije. U tom rejonu upotrebljavali su BOf-e za privremeno onesposobljavanje ljudi iz artiljerije. Diverzantskim hemijskim sredstvima kontaminirali su izvore, potoke i sl. Odmah se primjetilo čudno ponašanje ljudi i zaključili da su to posljedice od upotrebe BOf-a. Znaci: pjevanje, veselenje, strah, jaki bolovi u grudima, povraćanje, skidanje odjeće, iznemoglost, velika panika i na kraju samoubistvo velikog broja ljudi.

Većina ljudi je bila pod djelovanjem BOf-a oko 5 dana. Olakšanje je donijela jaka kiša 16. jula 1995., koja je osvježila zrak i pročistila vode – potoke. Mnogi su ljudi tada došli sebi, kada nam je agresor postavio zadnju zasjedu u rejonu sela Baljkovice. Tada je veliki broj tih ljudi uzeo puške u ruke i krenuli u nezadrživ juriš ka slobodnoj teritoriji Republike Bosne i Hercegovine.

Kada smo se domogli slobodne teritorije lično sam razgovarao sa velikim brojem saputnika koji su bili kontaminirani. Isti ti ljudi su izjavili da nisu mogli vjerovati šta su sve radili i ponašali se pod djelovanjem otrova.

Cilj upotrebe BOf-a od strane agresora po nezaštićenom narodu Srebrenice bio je da onesposobi i uhvati što veći broj ljudi žive i da ih likvidira.

Za borce Srebrenice upotreba BOf-a je bila najopasnija zamka koja ih je očekivala na svakom koraku dugog puta do slobodne teritorije.”

(Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, inv. br. 4-191)

Br. 4

**UPOTREBA BOJNIH OTROVA U BULJIMU, POBUĐKOJ
KAMENICI, SNAGOVU I CRNOM VRHU
- KAZIVANJE A.H. IZ SUĆESKE KOD SREBRENICE -**

“U toku kretanja kolone civilnog stanovništva od Srebrenice do slobodne teritorije Republike Bosne i Hercegovine, posebno na dijelu od sela Buljima do sela Baljkovice, agresor je stalno upotrebljavao BOt-e iz artiljerije po nezaštićenom civilnom stanovništvu u koloni.

Dim od eksplodiranih granata širio se u stranu, sivkaste boje, čijeg mirisa se ne sjećam. Od udisanja tog dima, kroz koji smo prolazili, ja sam osjetio sušenje usta, pomućen vid, uzbuđenost, nekontrolisano ponašanje i halucinacije nakon 30 minuta.

Drugog dana kretanja primijetio sam žutu i drugu boju dima nakon eksplozije granata na udaljenosti od mene 300 - 500 metara. Te granate neuobičajenih eksplozija sa obojenim dimom primijetio sam najviše u rejonu sela Buljim, Pobuđska Kamenica, Snagovo i Crni Vrh.

Takođe drugog dana kretanja, oko 14,00 časova, osjetio sam veliku žeđ, razdražljivost, dezorjentaciju i sušenje usta. Poslije pijenja vode tokom cijelog puta osjećao sam da mi se usta sve više suše, što god više pijem vodu i tada sam najviše osjećao dezorjentisanost. Svi smo tražili vodu, a niko nije tražio hranu.

Na pravcu našeg kretanja primijetili smo bjeličastu vodu u potocima koju su ljudi morali da piju, iako su znali da je kontaminirana, zbog izrazito velike žeđi i vrućine.

Od posljedica upotrebe BOt-a od strane agresora, po dolasku u Tuzlu, umrlo je oko 5 vojnika.

Ja i danas imam posljedice od upotrebe BOt-a i to: nesanica, nervoza, uzbuđenost, smetenost, pomućen vid i dijabetes melitus.

8. avgusta 1992. na minsko polje u rejonu sela Ježestica (kod sela Kamenice) naišlo je oko 10 vojnika. Svi su ranjeni u donje ekstremitete (noge) i kao

takvi primljeni su u ratnu bolnicu. Oni su bili pri svijesti. Poslije 15 minuta od prijema prvog nakon amputacije noge, došlo je do prestanka disanja, a srce još radi. Nakon toničko - kloničkih konvulzija, srce je prestalo da radi. Ostali ranjenici su bili u hodniku bolnice i svi su pomrli pod istim simptomima. Zbog nedostatka soli u toku rata u Srebrenici primijetio sam kod djece gušavost.”

(Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, inv. br. 4-120)

Br. 5

**UPOTREBA BOJNIH OTROVA U SREBRENICI, KAMENICI,
PLANINI UDRČ, LIPLJU I BALJKOVICI**
- KAZIVANJE A.K. IZ SREBRENICE -

“Čuo sam i vidio neuobičajene eksplozije granata iz raznih vrsta oružja i drugih sredstava, koje je agresorska vojska upotrebljavala po nezaštićenom stanovništvu Srebrenice u kretanju prema slobodnoj teritoriji Republike Bosne i Hercegovine.

Najveći broj tih granata upotrijebljen je odnosno eksplodirao u rejonu Srebrenice, sela Kamenice, planine Udrč, sela Ljiplje i sela Baljkovica. Nakon neuobičajenih eksplozija tih granata stvarao se dim različitih boja (zelene, bijele i sive) koji se širio u stranu. Dim bijele boje više se dizao uvis. Miris BOt-a osjećao se na miris zapaljenog vlažnog sijena.

Dim žute i druge boje od eksplodiranih raznih granata na udaljenosti od mene 10 - 50 metara vidio sam i osjetio: 8, 9, 12, 13, 14. i 15. jula 1995. u rejonima koje sam naprijed naveo. Prolazeći kroz te rejone sa otrovnim dimom, kojeg smo udisali, ja i moji saputnici osjetili smo nakon više minuta pojačan rad srca, sušenje usta, mučninu, uzbuđenost, halucinacije, začepljenost ušiju i zujanje u glavi.

Na pravcu kretanja kolone nezaštićenog naroda Srebrenice agresorska vojska je kontaminirala potoke, izvore i gornji tok rijeke Drinjače. Nakon pijenja te kontaminirane vode poslije 10 - 30 minuta u rejonu Kameničkog potoka 13. jula 1995. oko 4,00 časa osjetio sam sladunjav ukus u ustima, žeđ, klonulost, oduzetost nogu, pospanost, indiferentnost, halucinacije i vrtoglavicu. Ovo isto je osjetilo oko 4.000 mojih saputnika.

Bjeličastu vodu potoka Kameničkog i rijeke Drinjače primijetio sam ja sa oko 50 mojih saputnika 13. jula 1995. godine ujutro oko 04,00 časa i rijeke Drinjače oko 18,00 časova.

U rejonu Nove Kasabe (bili su zatvoreni na fudbalskom igralištu) predalo se oko 4.000 Srebreničana kontaminirani BOt-a, od kojih je većina

likvidirana. Manje grupe (oko 10 ljudi) uspjele su odatle pobjeći u razne pravce.

Ja lično i danas imam posljedice od kontaminacije BOf-a: nesanicu, nervozu, uzbuđenost i smanjene motive za rad.

Ostala saznanja

1. U toku kretanja primijetio sam kod mnogih saputnika da su se nenormalno ponašali (predavali su se neprijatelju tamo gdje su se trebali boriti; agresivnost tamo gdje bi trebali normalno da se ponašaju). Kod mene je 36 sati trajao pritisak u ušima i glavi, strahovita žeđ, umor i preživljavanje onoga, kao da sam već jednom preživio (osjećaj).

2. Između 4. i 8. maja 1992. od posljedica trovanja od strane agresora umrli su: Avdo Jelkić, Behka Jelkić, Meho Vejzović i njegova žena Muša.

3. 8. juna 1992. godine jedan čovjek iz Bratunca (nadimak "Pacov"), ranjen je od strane agresora u ruku koja je mnogo otekla – gnojna crne boje.

4. Jedan čovjek "Lovac" iz sela Sućeska, kod Srebrenice, ranjen je otrovnim metkom i nakon pola časa je umro. Rana nije bila opasna po život.

5. Po mojoj procjeni iz rejona sela Jaglič ka slobodnoj teritoriji krenulo je 16.000 -17.000 ljudi.

6. Vjerovatno je bio komandant bratunačke pješadijske brigade u gonjenju major Nikolić. Komandant srebreničkog bataljona bio je major Sreten Petrović, koji je bio u sastavu bratunačke brigade.

7. Verlašević Suljo i Safet, rođena braća od oca Šefke, pucali su jedan u drugoga, vjerovatno pod djelovanjem BOf-a, ali su rane preživjeli.

8. U zadružnom magacinu u selu Kravica bilo je zatvoreno oko 2.000 Srebreničana, koji su skoro svi likvidirani.

9. Iz rejona sela Baljkovice otišla je grupa oko 100 ljudi u Srbiju preplivavši rijeku Drinu i došla je u rejon Banje Koviljače.

Druga grupa od 100 - 200 ljudi krenula je prema Žepi.

Treća grupa oko 500 ljudi, nakon 5 - 10 dana hodanja – lutanja, probila se na slobodnu teritoriju Republike Bosne i Hercegovine.

10. Četvrta grupa oko 2.000 ljudi zarobljena je u širem rejonu sela Baljkovica i zatvorena u neku školu, koja je u cjelini likvidirana.

U toku egzodusa nestalo je oko 450 djece i 600 - 700 žena, koje je VRS transportovala do slobodne teritorije u vremenu od 12.-15. jula 1995. godine. *⁴⁴

* Nema cjelovitog izvještaja. Spominju se brojke iz pojedinih konvoja.

(Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, inv. br. 4-202)

Br. 6

**UPOTREBA BOJNIH OTROVA U BULJIMU,
PLANINI UDRČ I LIPLJU
- KAZIVANJE V.Š. IZ URKOVIĆA, OPĆINA BRATUNAC -**

“Čuo sam i vidio eksploziju minobacačkih hemijskih mina i drugih sredstava u rejonu sela Buljim, pl. Udrč, selo Liplje i kontaminaciju vode – potoka u rejonu sela Buljim. Te neuobičajene eksplozije iz navedenih oruđa sa obojenim dimom (žute i druge boje) čuo sam i vidio u navedenim rejonima dana 12, 13. i 14. jula 1995. godine.

Ja i moji saputnici osjetili smo djelovanje BOt-a u navedenim rejonima gdje su eksplodirale pomenute granate. Prve reakcije sam primijetio na planini Udrč, kada sam fizički napadnut od strane jednog borca, koji je bio kontamini- ran BOt-om.

U rejonu sela Liplje bio sam očevidac kada jedan vojnik baca odjeću sa sebe, ispuštajući krikove. Otrčao je prema četnicima koji su bili nedaleko od nas i predao se njima.

Dobio sam izvještaj u rejonu Križevačkih Njiva da se stanje ljudi u koloni veoma pogoršava i da neki ljudi izvršavaju samoubistva, najviše ručnim bombama.

U rejonu sela Kravice četnici su odvajali pojedine ljude, kojima su davali hljeb, paštete i cigarete i vraćali ih nazad u rejon sela Buljim, da bi privolili ostale ljude na predaju. Jedan od tih ljudi je Beganović Izet iz sela Glogove, koji je uspio da “privoli” oko 300 - 500 ljudi da se predaju četnicima.

Od mog školskog kolege iz Zvornika (Dževada Z.) obaviješten sam, da je komandant brigade VRS Vinko Pandurović odbio naš prijedlog da se propusti kolona naših ljudi u rejonu sela Baljkovica, rekavši da je on dobio naredbu da nas sve pobije.

Za vrijeme zauzimanja Srebrenice artiljerija je dejstvovala sa platoa planine Tare (Mitrovac, Srbija).

Po dolasku na slobodnu teritoriju Republike Bosne i Hercegovine čuo sam od svojih saputnika da su se ljudi iz zadnjeg dijela kolone organizovano u grupama po 300-500 ljudi predavali neprijatelju pod dejstvom Bot-a u rejonu sela Kravice, Sandića i Nove Kasabe.

Ja i mojih desetak saputnika i danas imamo posljedice od djelovanja BOt-a koje je agresor upotrebljavao po nama od Srebrenice do slobodne teritorije i to nesаница i nervoza.”

(Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, inv. br. 4-203)

Br. 7

UPOTREBA BOJNIH OTROVA U BULJIMU I KRAVICI
- KAZIVANJE M.M. IZ URKOVIĆA, OPĆINA BRATUNAC -

“Dana 12. jula 1995. godine oko 21,00 čas čuo sam i vidio neuobičajene eksplozije agresorskih artiljerijskih i minobacačkih granata u rejonu sela Buljima i Kravice. Poslije eksplozije nastajao je žuti dim te sam ja i moji saputnici nakon 10 minuta osjetili pojačan rad srca, sušenje usta, mučninu, poremećen vid, uzbuđenost, nekontrolisano ponašanje, halucinacije. Počeo sam vikati, a to sam čuo da su i drugi vikali oko mene.

Djelovanje otrova ja i nekoliko hiljada mojih saputnika osjećali smo 3 dana.

Poslije pijenja vode nakon 1-1,5 sahat, osjetio sam bolove u stomaku. To su isto osjetili i moji saputnici, iako smo primijetili bjeličastu vodu nekih potoka. Takođe sam vidio veliki broj parčadi od eksplodiranih artiljerijskih i minobacačkih granata.

Najveća grupa Srebreničana predala se agresoru u rejonu Nove Kasabe zbog djelovanja BOt-a na njih. Većina je likvidirana.

Ja i danas patim od posljedica djelovanja BOt-a: nesanica, nervoza, halucinacije i TBC pluća.

Ostala zapažanja:

1. Među nas su ulijetali četnici u civilnim odijelima. Zvali su nas po imenima, koja nemaju slovo “h”.

2. Iz Mratinjskog potoka, kada sam pio vodu, osjetio sam bolove u stomaku. Pored tog potoka vidio sam mrtvog čovjeka koji se vjerovatno puno napio kontaminirane vode.

3. Odvojio sam se iz kolone u rejonu sela Pobuđe i sakrio u jedan grm, odakle sam vidio da su se odvajale grupe od po 30 ljudi i predavale se neprijatelju.

4. Krenuo sam iz tog grma, i nakon tri dana hodanja, sreo sam jednog saputnika s kojim sam se družio 2 dana, pa se i on predao neprijatelju. Zatim sam ja sam nastavio kretanje i sreo Mehmedaliju Omerovića iz sela Glogove. On mi je ispričao da su se dva brata dogovorili da se ubiju da se ne bi predali neprijatelju.

5. Smatram da je iz Srebrenice prema slobodnoj teritoriji krenulo 16.000 -17.000 ljudi.

6. Hodajući tako sam, a nekada i sa manjim grupama ljudi, nailazio sam na više pobijenih saputnika.

7. Krajem mjeseca septembra 1995, nakon 69 dana mog kretanja, došao sam na slobodnu teritoriju Republike Bosne i Hercegovine u rejon Kladnja.“

(Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, inv. br. 4-204)

Br. 8

**UPOTREBA BOJNIH OTROVA U SREBRENICI, BULJIMU,
KAMENICI, DRINJAČI, MARČIĆIMA I SNAGOVU
- KAZIVANJE S.H. IZ ZVORNIKA -**

“Dana 9. jula 1995. godine, oko 9.00 časova, čuo sam i vidio u Srebrenici (rejon Bojne) neuobičajene eksplozije artiljerijskih i minobacačkih granata sa obojenim dimom (žute i bijele boje). Dim se nakon eksplozije pomenutih granata širio više u stranu. Miris neprijatan. Granate su padale na udaljenosti od mene tog dana oko 300 metara.

Nakon 30 minuta osjetio sam pojačan rad srca, sušenje usta i uzbuđenost. To isto su osjetili i moji saputnici. Pojedinci su osjetili još i neka priviđanja, a bilo je i ubistava i samoubistava.

Dana 12. jula 1995. u rejonu sela Buljima i sela Kamenice oko 09.00 časova agresor je dejstvovao sa oko 10 minobacačkih granata iz rejona sela Rogač.

Istog dana u tom rejonu nakon pijenja vode primjetio sam kod mojih saputnika neobično ponašanje. Takođe tog dana primjetio sam bjeličastu vodu u rejonu sela Buljima i sela Kamenice u potocima.

Dana 13. jula 1995. oko 09.00 časova čuo sam u rejonu sela Konjevići (Tekija) – Nova Kasaba jako granatiranje agresora sa prepoznatljivim različitim detonacijama (kotlina) od različitih vrsta minobacačkih mina, a nakon toga cijeli dan paljba iz PAM-a, PRAG-a i pješadijskog naoružanja. Nakon toga čule su se detonacije minobacačkih granata u rejonu sela Kamenice, Svilile i Pobađa.

Dana 14. jula 1995. u rejonu sela Glodi primjetio sam bjeličastu vodu u rijeci Drinjači. Istog dana po rejonu sela Marčići - Snagovo od 18.00 - 20.00 časova agresor tuče sa minobacačkih granatama kalibra 120 mm (hemijskim)

iz rejonu Kula Grada (kod Zvornika). U toku tog dana u rejonu sela Glodi i sela Liplje nakon pijenja vode iz rijeke Drinjače i drugih potoka osjetio sam povećanu žeđ, ma koliko vode se napijem.

Dana 15. jula 1995. čuo sam desetak eksplozija minobacačkih hemijskih mina kalibra 120 mm u rejonu Križevačkih Njiva i sela Baljkovice.

Dana 16. jula 1995. godine u vremenu od 6.00 - 7.30 u potoku pored sela Baljkovice, zbog djelovanja BOt-a na moje saputnike, ručnom bombom se ubija više ljudi (Fahrudin zvani Musa, pripadnik IDV 280. lbr Potočari i brat Kike, čije ime ne znam iz Bratunca). Tada je Kiko teško ranjen i jedan pripadnik 280. lbr, po nadimku "Gali".

Nakon prolaska glavnine kolone na slobodnu teritoriju Republike Bosne i Hercegovine, oko 3.000 - 3.500 ljudi dolazi u večernjim satima od 20.00 - 21.00 čas, do zatvaranja koridora, nakon čega ostaje blokirano oko 2.000 ljudi između sela Baljkovica i puta Tuzla - Zvornik (rejon sela Gušteri - Planinci - Crni Vrh).

Manje grupe su se odvajale i odlazile u razne pravce da bi spasile gole živote.

Ja i moja supruga Bejta i danas osjećamo posljedice od djestva BOt-a i to nervozu, smetenost i uzbuđenost.

Ostala pitanja:

1. Još uvijek me čudi zašto su se agresoru predavali mnogi hrabri borci u rejonu sela Kamenica (Kravica) i Nova Kasaba. Među tim borcima je bio "Zeke", iz sela Blječeve, kč u 280. lbr Potočari. U tim rejonima se i predao agresoru najveći broj Srebreničana u velikim grupama 13. jula 1995. godine pod djelovanjem BOt-a.

2. U ranim jutarnjim satima 13. jula 1995. godine pri izlasku na planinu Udrč, kod moje supruge Bejte (graviditet treći mjesec) primijetio sam nedostatak volje i potrebu za snom. Nakon što sam je prodrmao i rekao da ne smijemo ostati na otvorenom prostoru i da mora izdržati kretanje do najbliže šume ona se prebrala i nastavila kretanje.

3. Po mojoj procjeni u proboj je krenulo 12.000 - 15.000 ljudi prema Tuzli."

(Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, inv. br. 4-205)

Br. 9

**UPOTREBA BOJNIH OTROVA NA PODRUČJU CERSKE,
KAMENICE I PLANINE UDRČ
- KAZIVANJE E.D. IZ SKUGRIĆA, OPĆINA VLASENICA -**

“Dana 12. jula 1995. godine, oko 13.00 časova, čuo sam i vidio eksplozije hemijskih minobacačkih mina u rejonu sela Cerska - Kamenica, a 13. jula na planini Udrč. Dim je bio žute i ljubičaste boje koji se širio u stranu prema površini zemlje. Granate - mine su eksplodirale na udaljenosti od mene 200 - 300 metara.

Nakon 30 i više minuta poslije tih eksplozija osjetio sam sušenje usta, uzbuđenost, nekontrolisano ponašanje i halucinacije.

Dana 13. jula 1995. nakon 10-15 minuta poslije pijenja kontaminirane vode u rejonu sela Kamenice i na drugim mjestima osjetio sam malaksalost, sušenje usta, halucinacije i opštu nesigurnost.

Bjeličastu – kontaminiranu vodu primijetio sam u rejonu sela Kamenica (potoci i izvori).

U toku puta od Srebrenice do slobodne teritorije kod saputnika primijetio sam: strah, sumnju jednih u druge, pokušaj samoubistava i samoubistva, povraćanje, halucinacije, opšta nesigurnost i pokušaj predaje agresoru, jer su u njemu vidjeli spas. Neki su pokazivali predmete oko sebe, kojih uopšte nije ni bilo. Na primjer kameni zidovi na livadama, osvijetljeni gradovi u rejonu šume. U rejonu sela Baljkovica jedan borac je aktivirao ručnu bombu usmrivši sebe i još osam svojih saboraca. Jedan vojnik u rejonu Crnog Vrha pobjegao je na stranu agresora.

Ja još uvijek imam posljedice od upotrebe BOt-a nesanicu, nervozu, uzbuđenost i smetenost.”

(Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, inv. br. 4-210)

Br. 10

UPOTREBA BOJNIH OTROVA OD JAGLIČA DO PLANINE UDRČ
- KAZIVANJE F.K.D. IZ SREBRENICE -

“Dana 12. i 13. jula 1995. godine vidjela sam i čula neuobičajene eksplozije artiljerijskih i minobacačkih agresorskih granata od sela Jagliča do planine Udrč. Trećeg dana i kasnije osjećala sam neobičnu pospanost i ravnodušnost. Vidjela sam više saputnika sa vidnim halucinacijama.

Nakon pijenja vode u toku puta većina mojih saputnika i ja bili smo u stanju ravnodušnosti i pospanosti, a kod nekih sam primijetila agresivno ponašanje i razdražljivost.

U toku puta vidjela sam dosta ljudi koji su bili dezorjentisani, neki ravnodušni, većina razdražljivi, agresivni, sa vidnim i sličnim halucinacijama. Većina je imala razrogačene oči, izgubljenog pogleda, crvenog lica, nesvjesni mjesta i situacije u kojoj se nalaze.

Takođe sam vidjela najmanje dva samoubistva za koje ocjenjujem da je posljedica halucinacije, koja je izazvana djelovanjem BOt-a.

Bila sam posebno iznenađena kada sam vidjela da se ubio Kemo Abdura-hmanović, muž medicinske sestre Zilhe, koga sam dobro poznavala i koji je u toku puta djelovao sabrano. Stalno se brinuo o svom bratu Aliji u toku puta, koji je bio iscrpljen, dezorjentisan tako da sam ja očekivala da će Alija prije izvršiti samoubistvo. Zato vjerujem da je Kemina smrt (za vrijeme kratkog odmora aktivirao bombu u našoj neposrednoj blizini) posljedica djelovanja bojnih otrova.

Isto tako uoči našeg proboja 15. jula 1995. u rejonu sela Baljkovice, za vrijeme odmora u mojoj blizini, samoubistvo je izvršio još jedan čovjek, kome ne znam ime. Jednostavno, sjedeći sa grupom saputnika prislonio

je cijev puške na svoj vrat i opalio metak. Vjerujem da je stanje neposredno pred takav čin izazvano djelovanjem bojnih otrova.

Mnogi ljudi u mojoj blizini su bili u stanju halucinacija, histerični (ne znajući gdje se nalaze). Jedan od njih je Uzret Hrusić. Vikao je i galamio, tražeći da mu se donese krevet i dr. Takvo stanje trajalo je 2 - 3 dana, a zatim je djelovanje BOt-a popustilo, pa smo mogli uspostaviti sa njim kontakt.

8. avgusta 1992. iz rejona sela Ježeštice u bolnicu u Srebrenici dovezeno je 7 - 8 ranjenika, od kojih su 2 - 3 teže ranjeni, dok su ostali bili sa manjim ranama. Teže ranjenike smo zbrinuli u našoj ambulanti, a ostali su ostali ležati na hodniku na nosilima. Ja sam bila uz njih nekoliko minuta. Prestali su disati, a srce je kucalo još nekoliko minuta. Ubrzo su umrli svi na isti način. Odgovorno tvrdim da je smrt ovih ljudi posljedica djelovanja BOt-a, koji su doveli do paralize disajne muskulature. Ja sam lično mojim stetoskopom pratila srčanu aktivnost još nekoliko minuta. Nije ni jedan od ranjenika umro od posljedica ranjavanja. Znam da se jedan od umrlih zvao Haso Mehmedović, a drugi zet od medicinske sestre Mejre Efendić.

Kao ljekar u Srebrenici primijetila sam u toku 1994. - 1995. godine povećan broj karcinoma probavnog sistema kod mladih ljudi (starosti oko 20-tak godina) sa brzim smrtnim ishodom. Zatim, više slučajeva karcinoma genitalnog trakta kod mladih žena, te povećan broj oboljenja štitne žlijezde.

Ja i danas imam posljedice od djejtva BOt-a, kao što su nesаница i sme-tenost.”

(Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, inv. br. 4-211)

Br. 11

UPOTREBA BOJNIH OTROVA U KRAVICI I PLANINI UDRČ
- KAZIVANJE I.P. IZ SREBRENICE -

“Dana 12. i 13. jula 1995. godine čuo sam i vidio neuobičajene eksplozije raznih granata u rejonu sela Kravice i planine Udrč.

Na putu iz Srebrenice do slobodne teritorije Republike Bosne i Hercegovine kod saputnika sam primijetio pojavu halucinacija, pojedinci su imali samo vizuelne halucinacije, a veći broj ljudi bi pri tome postajao agresivan.

Oni koji su bili pod djelovanjem otrova, a posebno nakon pijenja kontaminirane vode u toku puta, pod djelovanjem određenih agenasa, dobijali su karakterističan izgled lica, imali su izrazito oteknete očne bulbuse (jabučice sa široko otvorenim kopcima – gotovo zaokružene), skoro ušiljen nos, istaknute lične jagodice, pogled je bio dubok i ukočen. Ove pojave sam uočio najviše 12. jula 1995. u rejonu sela Kravice. Objašnjenje proističe iz saznanja da je pređen kratak put, znači nije bilo fizičke iscrpljenosti, nije bilo iscrpljenosti od gladi, žeđi ili bilo čega drugog. Tada je i bilo najviše pojava, halucinacija, ubistava, samoubistava, bježanja iz mase ljudi odnosno kolone, odvođenja grupa ljudi, kada je bio i najveći broj eksplozija po jednom dijelu kolone stanovništva.

Nakon dvije godine, po dolasku na slobodnu teritoriju Republike Bosne i Hercegovine, ja sam osjećao nesanicu, a u snu sam preživljavao događaje iz mjeseca jula 1995. godine.

OSTALA ZAPAZANJA

1. Osmog avgusta 1992. godine u ratnu bolnicu u Srebrenici primljeno je 7-10 ranjenika stradalih od mina u rejonu sela Kravice (Magašića i Ježeštice). Većina ih je u bolnici umrla na sličan način i gotovo u istom vremenskom terminu. Glavni simptomi neposredno prije smrti bili su paraliza disajne musku- lature. Napominjem da rane nisu bile primarni uzrok smrti.

2. Baveći se hirurgijom, primijetio sam posebno u drugoj polovini 1994. godine, pa nadalje, enormni porast oboljenja štitnjače, naročito karcinoma i znakova hipertireoze i to više u mlađoj ženskoj populaciji.

U istom periodu primijetio sam pojavu karcinoma kod mlađih muškaraca, koji su u bolnici operisani pod kliničkom slikom puknutog čira. Uglavnom se radilo o muškarcima mlađim od 35 godina, među njima su dva 18-to godišnjaka sa jako uznapredovanim oboljenjima i vrlo brzim smrtnim ishodom.

3. U toku puta od 11.-16. jula 1995. primijetio sam još i sljedeće:

a) Kod velikog broja saputnika neuobičajeno ponašanje, najčešće nakon granatiranja agresora ili prelaska preko potoka. Tada bi dolazilo do nagle izmjene ponašanja pojedinaca ili grupa ljudi. Naglo bi dolazilo do pojave halucinacija. Nekada su te pojave bile vizuelne halucinacije, koje su bile praćene izrazito jakim patološkim strahom. Ljudi su gubili apsolutnu volju za sve, osjećaj za stvarnost, nekada bi bile praćene sa jakim agresivnim ponašanjem i u tim epizodama dolazilo bi do samoubistava ili bjesomučnog pucanja iz vatrenog oružja po okolini i ubistava svojih saputnika;

b) Kod jednog broja saputnika kočenje kompletnog tijela, drhtanje (ne klasičnih grčeva) sa odsutnošću. Neke od tih ljudi bilo je nemoguće fizički pomaći sa mjesta na kome su se nalazili. Za sve je bilo zajedničko karakterističan izgled lica. Skoro su svi imali razrogačene oči sa istaknutim bulbusima, ušiljenim nosom, istaknutim jagodicama na licu, suha usta.“

(Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, inv. br. 4-218)

Br. 12

**UPOTREBA BOJNIH OTROVA NA PODRUČJU POBUĐA
I KONJEVIĆ - POLJA**
- KAZIVANJE M.A. IZ SELA PALE, OPĆINA SREBRENICA -

“Ja, M.A. na putu od Srebrenice do Tuzle krenuo sam sa svoja dva malodobna sina i dva sina od komšije. Na početku marša kretao sam se u 283. bbr u drugom dijelu kolone.

Prvu noć puta 12.07.1995. godine u rejonu Pobuda počelo je granatiranje i to pala je granata ispred mene na oko 100 m., a jedna granata je bila preko kolone za oko 150 m, eksplozije su bile tupe i sa dosta plavičastog dima na mjestu eksplozije. Noć je bila dosta vidljiva, bila je mjesečina. Odmah poslije toga nastala je panika i kaos, a ja sam pronašao svoje sinove i tada se javio jedan čovjek i rekao da poznaje put i počeo nas voditi. **Nakon 700 m do 1000 m isti taj čovjek se bez ikakvog razloga ubio.** Nastavili smo kretanje i pronašli put kojim je kolona prošla 13.07.1995. naišli smo na Mratinski potok u rejonu Konjević polja i voda u tom potoku je bila kao bijela. **Međutim, ljudi iz grupe su pili vodu među kojima je i moj sin.** Poslije deset do petnaest minuta sin mi se žalio da ga boli želudac, a nakon toga primijetio sam da mu izlazi bijela pjena na usta, oči su mu se širile i zakrvavile. Istovremeno se počeo agresivno ponašati prema ljudima iz grupe. Smirivao sam ga i uvijek je bio svjestan mog prisustva, a nije bio svjestan prisustva svog mlađeg brata. Takođe, se vidjelo da je sav oznojen i često je plakao. U toku puta rekao mi je da je vidio poginulu majku i da mu je mati rekla da će ostati s njom. Često je zaostajao u kretanju i hodao je nekontrolisan. Umirivao sam ga i govorio mu da će sve biti u redu i da se smiri. Po nailasku na put Zvornik – Vlasenica prešao sam na čelo grupe, a kada smo

prešli put vidio sam da mi sina nema. Rekli su mi da je otišao iz grupe koja se kretala iza mene. Takođe u ovoj grupi poslije pijenja vode iz potoka bilo je desetak momaka koji su se slično ponašali kao moj sin, a vidio sam i jednog momka koji je bez razloga nožem ranio dva čovjeka. Poslije ovog grupa koju sam ja vodio stigla je kolonu i u ovoj mojoj grupi nije bilo sličnih ponašanja.”

(Arhiv Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava,
inv. br. 4-192)

Br. 13

**POS LJEDICE UPOTREBE BOJNIH OTROVA
NA PODRUČJU LIPNJA**

- KAZIVANJE E. S. IZ SELA POTOČARI, OPĆINA SREBRENICA -

“Na odmoru u rejonu Lipnja kada smo odmarali javljeno mi je da se Said Atić nenormalno ponaša. Otišao sam do Saida i vidio sam da je sav obliven znojem i da su mu oči zakrvavile. Pitao sam ga, kako je? Said me nije prepoznao i galamio je na mene kako smo ga predali četnicima, a od mene mislio da sam četnik. Dao sam mu cigaretu i govorio da se smiri i da će sve biti uredu. Umirivao sam ga i dvadesetak minuta i Said se dobro smirio i dao mi je bombu koju je imao da ne bi koga povrijedio.

Zadnji dan našeg puta ka Tuzli u rejonu Baljkovice u pripremi za napad zvali su me, jer se Said ponovo počeo nenormalno ponašati. Kada sam došao do jedne kuće u kojoj su bili ranjenici Said je stajao ispred kuće sa uprenim PM M-72. Kada sam mu počeo prilaziti ubacio je metak u cijev i rekao da će me ubiti. Vidio sam da me ne prepoznaje i bio je sav obliven znojem i bio je vidno uznemiren. Onda se okrenuo i počeo trčati nazad putem kojim smo došli oko 70 m, a onda se okrenuo i došao nam sa boka i zalegao nišanimi u nas. Zvao sam ga da ne puca i govorio da se smiri. Poslije toga jedan momak je izašao iz kuće i zvao ga da se smiri i govorio naši smo nemoj pucati. Nakon toga Said je ustao, krenuo prema nama i kada je došao do nas oteli smo mu PM i to nas četvorica, a onda je on ponovo počeo galamiti i opet je počeo da viče da smo četnici i ponovo nas nije prepoznao.

Naredio sam da ga svežu i opet je povremeno vikao. Nije nas prepoznavao i tako vezanog poslije probijanja četničkih linija Saida su preveli na slobodnu teritoriju.”

(Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, inv. br. 4-223)

Br. 14

UPOTREBA BOJNIH OTROVA NA BULJIMU
- KAZIVANJE S.I. IZ SELA TOKOLJACI, OPĆINA SREBRENICA -

“U toku izlaska iz Srebrenice od 11.07. do 20.07.1995. godine na putu od Srebrenice do Tuzle prve tegobe osjetio sam na polovini puta od Buljima do Pobuđkih Kamenica, 12.07. u popodnevnim satima dolaskom na Kamenice osjetio sam nenormalno stanje koje je najvjerojatnije iz posljedica upotrebe bojnih otrova u tom rejonu.

Kretao sam se ne znajući kuda, tako da sam se vratio jedno 2 - 3 km nazad u rejon prema Buljimu, odakle se kolona kretala. Gledao sam kad granata padne 2-3 m od mene, a nikoga ne ubije (dim iz granate je bio sivo-žute boje). Poslije izvjesnog kretanja došao sam u takvo stanje da nisam mogao da idem, od doktora sam tražio tablete da mi pomognu. Nedugo poslije toga sam totalno klonuo, ali uz pomoć ljudi koji su bili sa mnom nastavio sam kretanje.

Prelaskom rijeke Jadar tražio sam da se vratim do stana u Srebrenicu, ali mi nisu dali oni koji su bili sa mnom.

Na više dijelova puta imao sam utisak kao da sam nekada prolazio tim dijelovima, a nikada nisam tu bio.

Na svakom dijelu puta mnogi ljudi su halucinirali, agresivno se ponašali, obilazeći ranjene ljude pred očima su mi dolazile slike ljudi koje sam poznavao, a kad se malo trznem vidim da to nisu te osobe.

13.07. u jutarnjim satima kretao sam se sa kolonom prema planini Udrč. Dolaskom na planinu Udrč odmarali smo izvjesno vrijeme kada nas je agresor ponovo gađao hemijskim granatama od kojih se stvarao dim sivo-žute boje.

Ubrzo poslije toga došao sam u stanje novih halucinacija, kao i kod drugih ljudi koji su bili sa mnom u koloni. Takvo stanje sam osjećao, kao o svi moji saputnici, sve do dolaska na slobodne teritorije 16.07.1995. godine.

Posljedice bojnih otrova osjećam i sada. Ne mogu spavati, sanjam čudne snove, stalno mi je prisutna nervoza. Takođe mi je poznato da i oni koji su sa mnom preživjeli imaju iste posljedice.”

(Arhiv Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, inv. br. 4-189)

IZVORI I LITERATURA

a) Izvori

AGRESIJA NA REPUBLIKU BOSNU I HERCEGOVINU – ČINJENICE O POSLJEDICAMA, Skupština Republike Bosne i Hercegovine – Komisija za zaštitu ljudskih prava, Sarajevo, 1993.

2. AGRESIJA NA REPUBLIKU BOSNU I HERCEGOVINU IZ DANA U DAN, DOKUMENTI O AGRESIJI NA REPUBLIKU BOSNU I HERCEGOVINU, Ured za informisanje Vlade Republike Bosne I Hercegovine, Sarajevo, 1993.

3. ARHIV INSTITUTA ZA ISTRAŽIVANJE ZLOČINA PROTIV ČOVJEČNOSTI I MEĐUNARODNOG PRAVA, Sarajevo (više fondova različite provenijencije).

4. BILTEN MINISTARSTVA ZA NARODNU ODBRANU REPUBLIKE BOSNE I HERCEGOVINE, Sarajevo, 1992.

5. BILTENI DRŽAVNE KOMISIJE ZA PRIKUPLJANJE ČINJENICA O RATNIM ZLOČINIMA U BOSNI I HERCEGOVINI, br. 1-7, 1993 - 1994.

6. DNEVNI IZVJEŠTAJ O AGRESIJI I TERORIZMU PROTIV REPUBLIKE BOSNE I HERCEGOVINE, Sarajevo, 1992.

7. OPTUŽNICE, PRIZNANJA I PRESUDE ICTY, KOJE SE ODNOSI NA SREBRENICU

8. PROPIS O PRIMENI PRAVILA MEĐUNARODNOG RATNOG PRAVA U ORUŽANIM SNAGAMA SFRJ, Savezni sekretarijat za narodnu odbranu, Beograd, 1998.

9. RATNI ZLOČINI U BOSNI I HERCEGOVINI, II dio, Fond otvoreno društvo Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1993.

10. RATNI ZLOČINI U BOSNI I HERCEGOVINI, Antiratna kampanja – Hrvatska I Centar za mir, nenasilje I ljudska prava Zagreb, Zagreb, 1993.

11. RATNI ZLOČINI U BIH – Pravomoćno završeni kazneni postupci u Bosni I Hercegovini 1992-2006, optužnice, žalbe, presude ABA CEELI I Udruženje tužitelja BiH, 2006.

12. REZOLUCIJE VIJEĆA SIGURNOSTI UN OBIH, Press centar ARBiH, Sarajevo, 1995.

13. VOJNA ENCIKLOPEDIJA, Vojnoizdavački zavod, Beograd, tom 1/10, 1970-1975.

b) Knjige, zbornici

1. Ajre, RATNA VJEŠTINA I TEHNIKA, Vojna biblioteka, Beograd, 1958.

2. Alić, Mujo, PRIRUČNIK ZA OBUKU I ZAŠTITU OD HEMIJSKOG, BILOŠKOG I NUKLEARNOG ORUŽJA, Federalno ministarstvo odbrane, 1997.

3. Alić, Mujo, UPOTREBA HEMIJSKOG ORUŽJA I ZAPALJIVIH SREDSTAVA U AGRESIJI NA BOSNU I HERCEGOVINU, FMOFBiH, Sarajevo, 2000.

4. Arambasić L., Vizek-Vidović V., Anić N., POSTTRAUMATSKI STRESNI POREMEĆAJ, Ministarstvo obrane Republike Hrvatske, Zagreb, 1992.

5. Čekić, Smail, GENOCID NAD BOŠNJACIMA U SREBRENICI “SIGURNOJ ZONI” UJEDINJENIH NACIJA, JULA 1995, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, knjiga 3, Sarajevo, 2000.

6. Čekić, Smail, AGRESIJA NA REPUBLIKA BOSNU I HERCEGOVINU – PLANIRANJE, PRIPREMA I IZVOĐENJE, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, knjiga 1 i 2, Kult B, Sarajevo, 2004.

7. Dizdarević, Ismet, PSIHOLŠKE POSLJEDICE AGRESIJE NA BOSNU I HERCEGOVINU, Vijeće kongresa bošnjačkih intelektualaca, Sarajevo, 1997.

8. Huseinbašić, Ćamil, CIVILNA ZAŠTITA, Federalno ministarstvo odbrane BiH, Sarajevo, 1999.

9. Mašić, Nijaz, SREBRENICA – AGRESIJA, IZDAJA, GENOCID, Općina Srebrenica, Tuzla, 1999.

10. Popović, Sabina, TORTURA, POSLJEDICE I REHABILITACIJA – Bosna i Hercegovina, CTV, Sarajevo, 1999.

11. RATOVI U JUGOSLAVIJI 1991-1999, Zbornik saopštenja i diskusije sa okruglog stola, Beograd, 7 - 9. novembra 2002.

12. TERORIZAM (zbornik radova), Univerzitet u Sarajevu – Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo, 1999.

13. UPOTREBA ZABRANJENIH BORBENIH SREDSTAVA I PRIMJENA ZABRANJENIH NAČINA RATOVANJA ZA VRIJEME AGRESIJE NA BIH, Naučnoistraživački institut “Ibn Sina”, septembar, 2000.

14. ZLOČIN, Glasilo državne komisije za prikupljanje činjenica o ratnim zločinima na području Republike Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1995, br. 1 - 4.

15. ZLOČINI NAD BOŠNJACIMA U SREBRENICI ZA VRIJEME AGRESIJE NA REPUBLIKU BOSNU I HERCEGOVINU (zbornik radova), knjiga I, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 1998.

16. ZLOČINI NAD BOŠNJACIMA U SREBRENICI ZA VRIJEME AGRESIJE NA REPUBLIKU BOSNU I HERCEGOVINU 1991-1995, DOKUMENTI I SVJEDOČENJA I, knjiga II, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 1999.

SKRAĆENICE

A

a/a	= ad akta
ABHO	= Avionsko-biološko-hemijsko oružje
AIIZ	= Arhiv Instituta za istraživanje zločina
ARBIH	= Armija Republike Bosne i Hercegovine
artilj.	= artiljerija

B

bbr.	= borbeni brigada
b.d.	= borbeni djelovanja
BIO	= naziv za jedan od planova bivše JNA
BOT	= bojni otrovi
br	= borbeni raspored
br.	= broj
BZ	= psihohemijski otrov "BZ"

C

C	= Celzijus
CS	= bojni otrov, nadražljivac
CZ	= civilna zaštita

D

D	= donji
d.	= divizija
DBOT	= Dugotrajni bojni otrovi
dj.	= djelo
dKoV	= divizija kopnene vojske
DM	= Deutche Mark (bivša njemačka moneta)
Dr	= doktor
dr.	= drugi

F

FBiH	= Federacija Bosne i Hercegovine
FMO	= Federalno ministarstvo odbrane
FOS-AR	= fosforne granate upotrijebljene iz artiljerije

G

G	= gornji
g.	= godina

g	= gram
god.	= godina
gosp.	= gospodin
gran.	= granata
GŠ	= glavni štab
GŠARBiH	= Generalštab Armije Republike Bosne i Hercegovine
GŠOS	= Glavni štab oružanih snaga
GŠVK	= Glavni štab Vrhovne komande
GŠVKOSRBiH	= Glavni štab Vrhovne komande Oružanih snaga Republike Bosne i Hercegovine

H

h.	= hemijsko
HE	= Hidroelektrana
hem.	= hemijski
HN	= hemijski napadi
HO	= hemijsko oružje
HVO	= Hrvatsko vijeće obrane

I

IDV	= Izviđačko-diverzantski vod
inv.	= inventarni
ist.	= istočno

J

JNA	= Jugoslavenska narodna armija
------------	--------------------------------

K

k.	= korpus
k.	= kota
K.Č.	= katastarska čestica
KM	= komandno mjesto
Km	= kilometar
KV	= kvalifikovani

L

Lbr	= lahka brigada
LO	= Linija odbrane
LRB-M3/93	= Oznaka za specijalnu hemijsku bombu
LSD	= otrov – droga, dijetilamid lisergične kiseline

M

m	= metar
mm	= milimetar
MB	= minobacač
M3CS	= oznaka za hemijsku bombu
med.	= medicinski
MIG	= model aviona
MO	= Ministarstvo odbrane
MOBiH	= Ministarstvo odbrane Bosne i Hercegovine
mr.	= magistar
MZ	= mjesna zajednica

N

NAD – AR	= bojni otrov nadražljivac upotrebljen iz artiljerije
NAD – AV	= bojni otrov nadražljivac upotrebljen iz avijacije
nav.	= navedeno
N - iperit	= oznaka za vrstu iperita
NIPP	= Novinsko izdavačko privredno preduzeće
n/r	= na ruke

O

o.g.	= ove godine
OS	= Oružane snage
OSRBiH	= Oružane snage Republike Bosne i Hercegovine
OUN	= Organizacija ujedinjenih nacija (Organisation United Nations)

P

PAM	= protivavionski mitraljez
PAT	= protivavionski top
PM	= puškomitraljez
pov.	= povjerljiv
prof.	= profesor
PTT	= Pošta, telefon, telegraf

R

R	= Republika
r	= rejon
r.br.	= redni broj
RBiH	= Republika Bosna i Hercegovina

RC	= računski centar
RHB	= Radiološko - biološko hemijsko
r.s	= rejon sela

S

s.	= selo
SAD	= Sjedinjene Američke Države (United States of America – USA, United States – US)
sci	= nauka (science)
SFRJ	= Socijalistička federativna republika Jugoslavija
S	= iperit – oznaka za vrstu iperita
sjev.	= sjever
sl.	= slično
SMB	= sivomaslinasta boja (boja uniforme bivše JNA)
SO	= Skupština općine
s.r.	= svojeručno
SRB	= specijalne ručne bombe
SRJ	= Savezna republika Jugoslavija
str.	= strana
str. povj.	= strogo povjerljivo
SUZ – AR	= bojni otrov suzavac, upotrijebljen iz artiljerije

Š

ŠVK	= Štab vrhovne komande
------------	------------------------

T

T – 84	= tip tenka
tj.	= to jest
TO	= Teritorijalna odbrana

tzv. = takozvani

U

UN = Ujedinjene nacije (United Nations)

UNIS = Ujedinjena namjenska industrija Sarajevo

UNPROFOR = United Nations Protection Forces
(Zaštitne snage Ujedinjenih nacija na ratištu
u bivšoj Jugoslaviji)

V

VBR = višecjevni bacač raketa

VRS = Vojska Republike Srpske

VTI = Vojno-tehnički institut

Z

zap. = zapad

zap = zapaljeno

ZETRA = Zelena transferzala

RECENZIJE

RECENZ IJA

rukopisa brigadira Muje Alića – UPOTREBA BOJNIH OTROVA U SREBRENICI, SIGURNOJ ZONI UJEDINJENIH NACIJA, JULA 1995.

Akademik prof. dr. Sead Huković

Autor brigadir Mujo Alić predao je recenzentu 10. maja 2001. rukopis pod naslovom "Upotreba bojnih otrova u Srebrenici, sigurnoj zoni Ujedinjenih nacija, jula 1995". Izdavač je Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava u Sarajevu.

Tekst je podijeljen na dva dijela. U prvom dijelu na 35 strana tekst je autora. Na ostalih preko 40 stranica su prilozi. Prilozi se mogu podijeliti na pismene izjave relevantnih svjedoka, naravno otrovanih sa zabranjenim ratnim otrovima i drugi dio dokumenti vojnih štabova i ostalih odgovornih pojedinaca i institucija.

U predgovoru autor kao stručnjak i svjedok najavljuje detaljan opis upotrebe zabranjenih ratnih bojnih otrova (Bot), zatim najavljuje egzodus zatrovanih Srebreničana, te ostalih građana, žena, djece, staraca i muškaraca. U prvom poglavlju spominju se bojni otrovi kao borbeno sredstvo, prvo se osvrće na historijat nastanka i upotrebe bojnih otrova. Kao dobar poznavalac

daje podatke o masovnoj i multiteritorijalnoj proizvodnji otrova u SFRJ. Spominje tri masovna smrtonosna otrova (sarin, iperit, fosgen), a od nesmrtonosnih masovnu proizvodnju nadražljivaca CS-I, adamsit i chlorpikrin.. Spominje zatim nemasovnu laboratorijsku proizvodnju i ostalih nervnih otrova.

Posebno poglavlje pod naslovom Posljedice upotrebe Bot-a na zdravlje i život živih bića, uključujući biljni svijet, opisuje akutne i hronične efekte bojnih otrova. U poglavljima "Međunarodni propisi o zabrani upotrebe ratnih – bojnih – otrova navodi sedam konvencija i ozbiljno kritizira "Human Rights Watch" (HRW), koja je ublaženo ocijenila zločinačka ubistva i muke i izvršila racionalizaciju teškog grijeha prema čovječanstvu. Autor spomenutu racionalizaciju grijeha pobija sa 11 vrlo uvjerljivih argumenata.

U slijedećim poglavljima razrađuje materijalne i kliničke dokaze upotrebe zabranjenih ratnih sredstava. Vrlo su rijetko nađeni materijalni dokazi, jer se spomenuti otrovi brzo razgrađuju, premda ima i tih dokaza. Najviše se autor zadržava na kliničkim dokazima i izjavama žrtava i dokumentima. Dva su perioda prema upotrebi otrova, period do 1993. i period do 1995. Očito je da je agresor želio depopulaciju teritorije, što je genocid. Međutim, čudi nehumana zloba što se to činilo sa napalmom, Bot-om, trovanjem hrane i vode već potisnutih starosjedilaca. *Exprexis verbis* navodi imena ljudi, jedinica i institucija koje su to psihopatski (moral insanity) činili.

U poglavlju pod naslovom *Posljedice upotrebe BOT (Pojedinačne, grupne, masovne) na nezaštićeno stanovništvo Srebrenice* navodi skraćene dijagnoze i izjave preko 40 otrovanih ljudi. Zatim opisuje moguće dugoročne posljedice bojnih otrova, koji se sastoje od nesanice, nemira, halucinacija, glavobolja, mučnina i drugih psihičkih simptoma. Poslije toga autor je naveo literaturu. Na strani 27. je sedam dobrih zaključaka, zatim slijede prilozi prikupljenih podataka, popis preko 55 svjedoka i žrtava i konačno dvije veće pregledne tabele.

Monografija brigadiru Muje Alića je tekst koji zaslužuje da bude štampan. Radi se o tekstu koji je pisao stručnjak, svjedok i branilac u ratu. Knjiga će naići na veliki interes kod toksikologa, ljekara, historičara, pravnika i posebno kod vojnih stručnjaka.

Opasnost od hemijsko-biološkog rata postoji. Neprijatelj ga ne koristi samo što je potpisnik konvencija, ili što tih oružja nema, nego uglavnom jer se boji za sebe. Vrlo se često ovi otrovi nestručno i loše upotrebljavaju. Knjiga će svakako biti od velike koristi, jer ju je napisao čovjek koji poznaje problem o kojem piše. Predlažem da se sredi u dogovoru sa autorom prije nego se štampa, posebno jer su neki dokumenti dosta nevidljive fotokopije.

Dr. Bećir Macić

Sloveći kao jedan od najboljih poznavalaca bojnih otrova (iz ove oblasti objavio pet knjiga), brigadir Mujo Alić je ovu tematiku promišljao na području Srebrenice u rukopisu pod naslovom UPOTREBA BOJNIH OTROVA U SREBRENICI, SIGURNOJ ZONI UJEDINJENIH NACIJA, JULA 1995.

Na oko 200 strana teksta, od čega više od pola autentičnih dokumenata, autor je naučnim pristupom uspješno obradio ovu veoma aktuelnu problematiku, čiji rezultati još čvršće potvrđuju tezu o genocidu nad Bošnjacima u Srebrenici.

Ciljevi istraživanja, prezentirani u istoimenom dijelu rukopisa, ostvareni su sa značajnim autorovim istraživačkim radom, uz adekvatne metode i postupke (intervju i analiza sadržaja).

Izvori istraživanja korespondentni su ciljevima i metodama, tako da mogu u potpunosti realizirati njihovu suštinu, što su pokazali dobijeni rezultati. Posebno je značajno što je autor koristio autentične dokumente, izjave, rezultate drugih istraživanja (posebno izvještaj Human Rights Watcha) i dr.

Za buduće čitaoce veoma je važan jezgrovit i pregledan historijat nastanka i upotrebe bojnih otrova, čime se mogu bolje shvatiti razmjere i negativne posljedice njihove primjene na jednom manjem lokalitetu kao što je Srebre-

nica. Pri svemu tome korištena je i primjena literature poznatih eksperata iz ove oblasti, što može služiti za šire sagledavanje ovog aspekta.

Glavni dio rukopisa drugi je dio – Upotreba bojnih otrova i posljedice, u kojem je autor pregledno izložio rezultate svoga istraživanja, gdje se nalazi više tabela, koja omogućuju bolje upoznavanje sa onim što se događalo na području Srebrenice.

U mjeri u kojoj je dopuštala problematika, autor je nastojao da se rezultati istraživanja izlože što popularnije, što će biti razumljivo najširem krugu čitalaca.

Dokazi o upotrebi bojnih otrova i posljedice prezentirani su argumentirano i pregledno. Zaključna razmatranja rukopisa samo su potvrda za navedene konstatacije.

Autor je uspio izvršiti odabir Priloga, koji svojom autentičnošću potvrđuju polazne pretpostavke da je upotrebljavano hemijsko oružje i zapaljiva sredstva, a naročito po nezaštićenom civilnom stanovništvu u toku povlačenja prema slobodnoj teritoriji jula 1995.

Potrebno je učiniti dodatni napor da se urade skraćenicе, s obzirom da ih ima dosta u tekstu, kao i precizno označiti gdje je tekst oštećen te paziti da se zaštiti identitet svjedoka.

Imajući u vidu navedeno, preporučujem da se rukopis brigadira Muje Alića UPOTREBA BOJNIH OTROVA U SREBRENICI, SIGURNOJ ZONI UJEDINJENIH NACIJA, JULA 1995. štampa, odnosno objavi.

S A D R Ź A J

PREDGOVOR	7
METODOLOŠKI PRISTUP	9
1. Cilj, metode i postupci istraživanja	11
2. Izvori istraživanja	12
a) Dokumenta.....	12
b) Izjave.....	14
c) Drugi izvori.....	16
I HISTORIJAT NASTANKA I UPOTREBE BOJNIH OTROVA	17
1. Bojni otrovi kao borbena sredstvo	19
2. Historijat nastanka i upotrebe BOT-a	20

3. Razvoj proizvodnje bojnih otrova za vrijeme Prvog svjetskog rata.....	21
4. Razvoj bojnih otrova između Prvog i Drugog Svjetskog rata.....	22
5. Razvoj bojnih otrova poslije Drugog svjetskog rata...	23
6. Proizvodnja BOT-a u SFRJ.....	26
7. Posljedice upotrebe BOT-a na zdravlje i život živih bića i biljnog svijeta.....	27
8. Međunarodni propisi o zabrani upotrebe BOT-a.....	28
II UPOTREBA BOJNIH OTROVA U SREBRENICI, SIGURNOJ ZONI UJEDINJENIH NACIJA, JULA 1995. I POSLJEDICE.....	29
1. Upotreba bojnih otrova.....	31
a) Razdoblje od 22. aprila 1992. do 30. juna 1993.....	32
b) Razdoblje od 6. do 16. jula 1995.....	33
2. Dokazi o upotrebi bojnih otrova i posljedicama.....	35
3. Zaključna razmatranja.....	59
PRILOZI.....	65
A. PREGLED UPOTREBE HEMIJSKOG ORUŽJA I ZAPALJIVIH BORBENIH SREDSTAVA U ŠIREM REJONU SREBRENICE.....	67
Tabela 1. Pregled upotrebe hemijskog oružja i zapaljivih borbenih sredstava u širem rejonu Srebrenice od 22. aprila 1992. do 30. juna 1993.....	69

Tabela 2. Pregled upotrebe hemijskog oružja i zapaljivih borbenih sredstava od 22. aprila 1992. do 31. decembra 1995. na ratištu RBiH.....	73
Tabela 3. Znaci – simptomi kontaminacije bojnim otrovima za onesposobljavanje ljudi navedeni u postojećim vojnim pravilima.....	74
Tabela 4. Znaci – simptomi kontaminacije bojnim otrovima koje su ljudi osjetili i doživjeli u toku povlačenja iz Srebrenice do slobodne teritorije od 6. do 16. jula 1995.....	76
B. DOKUMENTA.....	80
Br. 1. Bombardovanje Nove Kasabe, Konjević Polja i Pobuđa (4.juli1992).....	82
Br. 2. Zapaljive bombe iz Srbije (20. januar 1993).....	83
Br. 3. Artiljerijom (napalm-bombama i zapaljivim granatama) iz Srbije po Srebrenici (23.januar 1993).....	85
Br. 4. Vojska Jugoslavije upotrebljava i bojne otrove (30. januar 1993).....	86
Br. 5. Upotreba avijacije i bojnih otrova (31. januar 1993).....	88
Br. 6. Velikosrpski agresor upotrebljava i zapaljiva eksplozivna sredstva (7. februar 1993).....	91
Br. 7. Pritisci na oslobodilačke snage Republike Bosne i Hercegovine.....	93
Br. 8. Velikosrpski agresor koristi hemijsko oružje (11. februar 1993).....	96
Br. 9. Upotreba bojnih otrova (1. mart 1993).....	97

Br. 10. Ofanzivna djelovanja na području Srebrenice i Konjević - Polja (13. mart 1993)	98
Br. 11. Bojni otrovi iz Srbije (19. mart 1993)	100
Br. 12. Upotreba bojnih otrova iz Srbije (19. mart 1993) ...	102
Br. 13. Granatiranje civilnih ciljeva iz Srbije (20. mart 1993)	103
Br. 14. Artiljerijski napadi iz Srbije, uz upotrebu bojnih otrova (3. april 1993)	105
Br. 15. Upotreba bojnih otrova (mart 1993)	108
Br. 16. Dokaz o upotrebi bojnih otrova aprila 1994 (17. april 1995)	111
Br. 17. Specijalna hemijska bomba (LRB – M3/93)	112
Br. 18. Upotreba bojnih otrova (21. mart 1996)	113
Br. 19. Naređenje za “ponovno paljenje” i “zatrpavanje” žrtava (29. novembra 1992)	115
C. SVJEDOČENJA	117
1. Upotreba bojnih otrova u Kamenici i na Udrču – Kazivanje N.M. iz Srebrenice.....	119
2. Upotreba bojnih otrova na Kameničkom brdu – Kazivanje R.B. iz Srebrenice.....	121
3. Upotreba bojnih otrova u Konjević Polju – Kazivanje S.M. iz Srebrenice.....	123
4. Upotreba bojnih otrova u Buljima, Pobudkoj Kamenici, Snagovu i Crnom Vrh – Kazivanje A.H. iz Sućeske kod Srebrenice.....	124

5. Upotreba bojnih otrova u Srebrenici, Kamenici, planini Udrč, Liplju i Baljkovici	
– Kazivanje A.K. iz Srebrenice.....	126
6. Upotreba bojnih otrova u Buljimu, planini Udrč i Liplju	
– Kazivanje V.Š. iz Urkovića, općina Bratunac.....	129
7. Upotreba bojnih otrova u Buljimu i Kravici	
– Kazivanje M.M. iz Urkovića, općina Bratunac.....	131
8. Upotreba bojnih otrova u Srebrenici, Buljimu, Kamenici, Drinjači, Marčićima i Snagovu	
– Kazivanje S.H. iz Zvornika.....	133
9. Upotreba bojnih otrova na području Cerske, Kamenice i planine Udrč	
– Kazivanje E.D. iz Skugrića, općina Vlasenica.....	135
10. Upotreba bojnih otrova od Jagliča do planine Udrč	
– Kazivanje F.K. D. iz Srebrenice.....	136
11. Upotreba bojnih otrova u Kravici i planini Udrč	
– Kazivanje I.P. iz Srebrenice.....	138
12. Upotreba bojnih otrova na području Pobuda i Konjević - Polja	
– Kazivanje M.A. iz sela Pale, općina Srebrenica.....	140
13. Posljedice upotrebe bojnih otrova na području Lipnja	
– Kazivanje E.S. iz sela Potočari, općina Srebrenica.....	141
14. Upotreba bojnih otrova na Buljimu	
– Kazivanje S.I. iz sela Tokoljaci, općina Srebrenica.....	142

IZVORI I LITERATURA.....	143
a) Izvori.....	145
b) Knjige, zbornici.....	147
SKRAĆENICE.....	149
RECENZIJE.....	157